

13 EDITURA REALITATEA ROMĂNEASCĂ - 2010

Ștefan NEMECSEK

COMORI DE
ARTĂ VECHĂ

CARTE, LITERATURĂ
ȘI PRESĂ
LA ORĂȘTIE

(de la începuturi până în 1944)

Volumul I

Editura REALITATEA ROMĂNEASCĂ

- 2010 -

ȘTEFAN NEMECSEK

**CARTE, LITERATURĂ
ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE**
(de la început până în 1944)

Volumul I

*varianta numărul 4 a
exemplarului de corectură*

©Copyright

Editura **REALITATEA ROMÂNESCĂ** și autorul

Toate drepturile sunt rezervate

Editurii **REALITATEA ROMÂNESCĂ**

VULCAN, 336200, Str. Mihai Viteazu, nr. 24, bl. 17, sc. E, ap. 1-2

Jud. Hunedoara – ROMÂNIA

Tel./Fax: 0354-413554, Tel.: 0723321466

Reproducerea integrală sau parțială - digitală, mecanică, fotocopiere sau în orice alt mod - a conținutului acestei lucrări este posibilă numai cu acordul prealabil, în scris al autorului sau al Editurii **REALITATEA ROMÂNESCĂ**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NEMECSEK, ȘTEFAN

Carte, literatură și presă la Orăștie : (de la începuturi până în anul 1944) / Ștefan Nemecek. - Vulcan : Realitatea Românească, 2011

2 vol.

ISBN 978-606-8175-06-5

Vol. 1. - Bibliogr. - ISBN 978-606-8175-07-2

008(498 Orăștie)

Editor: **Ioan DAVID**

Tehnoredactare computerizată: **Liliana OLARU**

Culegere text: **Mădălina CĂPRARU**
Anca NEMECSEK

Corectură: **Viorel DOGARU**

Foto copertă: **Claudiu MOLDOVAN**

ȘTEFAN NEMECSEK

**CARTE, LITERATURĂ
ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE**

(de la începuturi până în 1944)

Volumul I

Editura REALITATEA ROMÂNEASCĂ

- 2011 -

Dedic
această carte,
iubitului meu nepotel Vlăduț Ștefan NEMECSEK

UN DAR FĂCUT CULTURII ROMÂNE

A scrie o carte cum este cea de față presupune nu doar multă pasiune și pricepere, ci și un nesfârșit spirit de sacrificiu, însușiri din ce în ce mai rare la contemporanii noștri. Cu atât mai mult atunci când ele se întâlnesc în una și aceeași persoană, aceasta trebuie apreciată așa cum se cuvine. Din această stirpe de cărturari face parte și autorul ei, Ștefan Nemeșek.

Deși, prin titlu, suntem lăsați a înțelege că ar fi vorba doar de Orăștie, citindu-i paginile, vom constata numaidecât că interesul autorului (și, prin el, al nostru deopotrivă) se extinde asupra întregului ținut hunedorean și, nu o dată, dincolo de el. Este o cale sigură de a releva meritele orașului și ale locuitorilor lui, așa cum s-au sedimentat în timp, prin raportare la ce s-a înfăptuit mai aproape sau mai departe. Aceste permanente trimiteri culturale permit degajarea unui de netăgăduit specific al locului, dar și a felului în care oamenii urbei au acceptat influențe dintre cele mai diverse și în care au știut să le fructifice.

Cartea adună o cantitate impresionantă de informații, culese cu răbdare și migală din arhive și din biblioteci. Chiar dacă multe dintre ele nu sunt necunoscute cititorului din alte lecturi, lor li se alătură altele, categoric inedite. Meritul autorului este acela de a le fi așezat la un loc, operație mai dificilă decât se crede, căci ea pretinde rigoare, viziune clară a ansamblului și capacitatea de a deosebi esențialul de marginal. Rezultatul este o imagine complexă a vieții culturale multisekulare care a pulsat în Orăștie, iar a ajunge la el pe cont propriu ar fi o muncă la care foarte puțini din cititori s-ar încumeta.

Ștefan Nemeșek este interesat, ba și zice fascinat de universul cuvântului tipărit, materializat în cărți și publicații apărute de-a lungul vremii în Orăștie și în împrejurimi, fără a ignora instituțiile care le produc, care le tezaurizează și care le folosesc, adică tipografiile, bibliotecile, școlile și bisericile.

Om de presă el însuși, autorul întreprinde o veritabilă cercetare istorică a acestui domeniu și este un prilej de bucurătoare uimire acela de a afla că în Orăștie au apărut publicații de tot felul, de la acele politice și culturale la cele umoristice, de la reviste științifice la calendare (ce sunt prezentate în manieră lexicografică) și, mai ales, că unele dintre acestea au dobândit, în epocă, o însemnătate națională. Cum era și firesc, celei mai importante dintre ele, „Cosinzeana”, i se dedică un adevărat studiu monografic, care include informații despre redactori, colaboratori și despre profilul de ansamblu al publicației, însă și despre conținutul unor numere semnificative. Vorbind de presă, autorul își asumă și datoria de a scrie despre câțiva dintre cei care avut contribuții în această privință. Mici monografii sunt dedicate lui Sebastian Bornemisa și lui Ioan Moța, nume fără de care o istorie a jurnalismului românesc ar fi incompletă.

Închid cartea cu convingerea că Orăștie este un mic oraș cu oameni mari, un punct luminos pe harta culturală a țării și că merită să se scrie mereu despre el. Ceea ce, iată, Ștefan Nemecek face.

CRIȘU DASCĂLU

CUVÂNTUL AUTORULUI

După mulți ani de documentare, după multe zile petrecute în biblioteci, arhive și muzee, la începutul anului 2007, apare la Editura REALITATEA ROMÂNEASCĂ o primă istorie a presei hunedorene, de la origini până la data tipăririi proiectului cultural. Așa cum am precizat la festivitatea de lansare a celor două volume, fiind vorba de o primă lucrare de acest gen, făcută de o singură persoană, nu putea fi vorba de o istorie completă, deși erau studiate și prezentate 318 titluri. Era totuși un început! Exista un schelet cronologic al presei, titlurilor de ziare și a numelor gazetarilor hunedoreni, de la începuturile jurnalisticii pe aceste meleaguri.

Făcând parte dintr-un colectiv de cercetare coordonat de apreciatul conf. univ. dr. Marian Petcu, din cadrul Universității București, Facultatea de jurnalism, pentru realizarea unui *Dicționar* care să prezinte ziarele și jurnaliștii din România, am continuat studiul istoriei presei hunedorene, descoperind lucruri fapte și evenimente cu totul și cu totul deosebite. Pentru a face cunoscute publicului larg aceste fapte și evenimente necunoscute sau foarte puțin cunoscute care dau greutate absolută istoriei și culturii hunedorene și din perspectivă jurnalistică, am decis dezvoltarea informațiilor despre conținutul ziarelor apărute cu mai bine de un secol în urmă, tratate foarte pe scurt în PRESA HUNEDOREANĂ (de la origini până în prezent), și prezentarea lor în volume distincte.

Încep șirul proiectelor culturale gândite, cu două volume de prezentare a istoriei jurnalistică și literare a Orăștiei. Voi continua cu o istorie a jurnalisticii și literaturii din Valea Jiului, apoi o istorie a jurnalisticii și literaturii în limba maghiară care a existat în Valea Jiului și ținuturile hunedorene.

Am amintit de fapte și întâmplări deosebite descoperite în perioada studierii colecțiilor de ziare din arhive. Le amintesc succint pentru a vă trezi curiozitatea pentru lectură, pentru prezentul proiect cultural și cele care vor urma.

1. Nu știu câtă lume știe că **Studentul din Romos**, pe numele său real Cristian Cloos, fiu de țăran din Romos, este autorul primei Istorii a Imperiului Otoman. În anul 1475 scrie „**Tratat despre moravurile, condițiile de viață și lipsa de considerație a turcilor**”, carte tipărită la Roma, în limba de circulație a epocii, latina. Lucrarea se epuizează imediat așa încât în 1481, apare o nouă ediție la Hurach. Până în 1660 mai sunt tipărite încă 25 de ediții. În 1530, cartea Studentului din Romos apare cu o prefață scrisă de Martin Luther. Mai târziu, lucrarea mai cunoaște câteva ediții în Transilvania, fiind onorată cu o tălmăcire a lui Nicolae Iorga. Tipărită de-a lungul timpului la Berlin, Nurenberg, Roma, Koln, Paris, Strasbourg, etc. lucrarea inaugurează circulația internațională a cărții, fiind o deosebită curiozitate bibliofilă.

2. **OLAHUS NICOLAUS pleacă să „lumineze” Europa, de la Orăștie.** Născut la 10 ianuarie 1493, la Sibiu, originar dintr-o veche familie voievodală din Țara Românească, ai cărei urmași s-au refugiat în Transilvania. Urmează cursurile elementare în orașul natal și la Orăștie. După terminarea studiilor primare, la Orăștie, unde a luat exemplul de conduită și model de studiu de la dascălii timpului, este înscris la Școala Capitulară din Oradea (1505-1512). Studiază teologia, literatura și limbile clasice. Recunoscându-i-se deosebita pregătire culturală, este chemat ca paj la curtea regelui Vladislav. În 1516, părăsește Curtea Polonă, la moartea regelui Vladislav, și ocupă funcția de secretar al episcopului din Pecs, apoi canonic la Pecs (1518) și canonic-lector de Esztergom (1522). După moartea mitropolitului Szatmari, protectorul său, deține funcția de secretar consilier la curtea regelui Ludovic al II-lea și a reginei Maria (1522-1526). În urma bătăliei de la Mohacs (1526) și a morții regelui Ludovic al II-lea, o însoțește pe regina Maria în călătoriile

sale prin Boemia, Moravia, Austria și Germania, până în anul 1531, când împăratul Carol Quintul o numește regentă a Țărilor de Jos. Din 1530, este secretar și consilier al reginei la Bruxelles. Cu prilejul călătoriei, își creează relații cu personalități de seamă ale culturii renascentiste din lumea apuseană, ducând o vastă corespondență cu umaniști belgieni, germani, spanioli, danezi, italieni. Din această perioadă, începe o largă corespondență cu umaniștii vremii, în special cu Erasmus de Rotterdam, de care-1 leagă o frumoasă prietenie, care va dura până la moartea marelui învățat olandez, în anul 1536. Pentru cinstirea lui Erasmus, scrie numeroase epitafuri în limbile latină și greacă. În 1536, se află la Bruxelles, unde scrie lucrarea istorică: „Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisionis habitum atque oportunitatibus”, în care dezvoltă ideile sale despre originea romană a poporului român și prezintă interesante știri istorice, etnografice și geografice despre Țara Românească, Moldova, Transilvania și Banat. Datorită acestor idei, este considerat primul român care a demonstrat originea latină și comunitatea de neam a românilor din cele trei provincii românești. Tot acum scrie și lucrarea istorică „Attila” (1536) și „Chronicon” (1563), în care sunt înmănușiate evenimentele din timpul regelui Matei Corvin. Sub influența poetului latin Ovidiu, scrie câteva versuri ocazionale, pe care le consideră el însuși drept simple improvizații. În anul 1538, se întoarce în patrie pentru scurt timp, ocupând diferite demnități. Interesat de îmbunătățirea condițiilor grele de viață a iobagilor, cere modificarea codului legislativ „Tripartitium” al lui Verböczy, intrat în vigoare în scurt timp de la răscoala lui Gheorghe Doja. În 1540, se întoarce în Belgia, la Bruxelles, și reintră în serviciul reginei Măria. La insistențele regelui Ferdinand, vine la curtea acestuia în calitate de secretar și consilier. Este numit episcop de Zagreb (1548). În anul 1553, devine arhiepiscop-primat de Esztergom, urcând astfel treptele ierarhice ale Bisericii catolice. Animat de înalte idei umaniste, organizează școala din Tyrnavia (Slovacia) (1554), instituind și o bursă pentru eleviieminenți. În anul 1558, la Viena îi apare lucrarea

religioasă „Breviarul”. În același an, împăratul Ferdinand îl ridică la rangul de baron al imperiului. Este numit regent al Ungariei, loctiitor al împăratului Ferdinand I (1562). Înființează primul seminar preoțesc în Tyrnavia, preocupându-se, în mod deosebit, de o instruire specială a cursanților (1566). Moare la 17 ianuarie 1568, în Bratislava, și este înmormântat la biserica „Sfântul Nicolae”, din Tyrnavia.

3 – **SEBASTIAN BORNEMISA**, ziarist, poet, folclorist, doctor în filosofie, deputat, ministru, primar al Cluj-ului, este o personalitate remarcabilă a culturii și jurnalisticii hunedorene. S-a născut la Burjuc, în familia unui modest învășător de țară. Urmează liceul la Orăștie. Continuă studiile la Budapesta unde își ia doctoratul. Se cunosc puține relatări despre creația sa literară și ziaristică. Cu siguranță că foarte puțini știu că este unul dintre cei care au murit în „sinistra” închisoare de la Sighet pentru faptul că a fost „ un ziarist vertical” al epocii în care a trăit și reflectat obiectiv realitățile sociale, economice culturale și politice, fără a putea fi aliniat intereselor meschine ale unor partide politice sau grupuri de interese. Mai multe informații despre OMUL, politicianul și ziaristul Sebastian Bornemisa, în prezenta lucrare.

4 – **IOAN MOȚA**, Protopopul Ioan Moța s-a născut la 30 decembrie 1868, în satul Nojag – protopopiatul Deveii, în familia preotului Ioan Moța, care timp de 47 de ani și-a păstorit consătenii în credința ortodoxă. Va urma școala în sat, iar apoi va trece la gimnaziul din Beiuș, încheindu-și însă situația în ultimul an la Brad. Crescut în spiritul celei de-a doua jumătăți a veacului trecut, cu credința în Dumnezeu și dragoste pentru neamul său, tânărul Ioan Moța va urma cursurile Institutului teologic din Sibiu. În primii doi ani îl are coleg, printre alții, pe Ilie Cristea, viitorul Patriarh al României, Miron Cristea. Se simte atras de presă încă din anii gimnaziului; aceasta fiind dintre cele mai reductabile arme ale naționaliștilor români. El va colabora la „TRIBUNA”, cu știri și articole, dar mai ales cu prelucrări în versuri a unor povestiri. În timpul studenției își continuă această colaborare, întregind-o cu aceea de la revista „MUSSA” a

Societății de lectură „**A. Șaguna**”... Mai multe despre Ioan Moța în prezentul proiect cultural.

5 – Nume reprezentative ale literaturii sunt strâns legate de viața culturală a Orăștiei. **Liviu Rebreanu, Ion Slavici, Ion Agârbiceanu, Ilarie Chendi** și mulți alții au învățat la Orăștie, au scris poezie și literatură de cea mai bună calitate, au fost ziariști de marcă la publicații periodice și ziare de prestigiu a timpului apărute în tiraje impresionante.

6 – Este cunoscut faptul că în cărțile sfinte ale creștinismului nu găsim o descriere cât de cât relevantă a lui Iisus. O surpriză cu totul neașteptată: studiind colecția ziarului **SOLIA DREPTĂȚII**, în nr. 50, apărut în ajunul Crăciunului din anul 1924, la pag. 4, este publicat un raport de acum aproape 2000 de ani, al Poliției locale, în care proconsulul Publius, delegat al stăpânirii romane din Iudeea face o descriere detaliată a personajului numit „...**Iisus, fiul Mariei. Prietenii lui îl numesc Fiul lui Dumnezeu...!**”

7 – Răsfoind presa vremii, am găsit relatări inedite despre una dintre cele mai mari catastrofe miniere, subterane, întâmplate la Mina Lupeni din Valea Jiului, informații legate de Regalitate și Familia Regală, despre Garda de Fier...

Iată doar câteva repere ale informațiilor inedite amintite.

Calea documentării și redactării textului prezentului proiect cultural a fost lungă și anevoioasă. Destui „prieteni” la care am apelat pentru o informație, pe care știam că o dețin, sau pentru consultații privind verificarea veridicității unor date, nu numai că au manifestat atitudini de respingere, încercând chiar inducerea în eroare pentru promovarea unor greșeli pe care ulterior să le sesizeze în mod denigrator...

Am găsit însă și sprijin și audiență la câțiva OAMENI deosebiți. În primul rând, doresc să amintesc numele persoanei care mi-a călăuzit primii pași în și spre jurnalistică: **Tiberiu Istrate**. Păcat că a părăsit această lume mult prea repede, chemat fiind cu siguranță de Divinitate pentru a face parte din echipa de jurnaliști stelari. Mai avea multe de scris pentru a lăsa moștenire o vastă și profundă experiență jurnalistică

generațiilor prezente de gazetari, mai ales privind moralitatea și verticalitatea ziaristului. Am colaborat strălucit cu Tiberiu Istrate, în documentarea privind colectarea și redactarea materialului pentru Teza de doctorat și cărțile publicate referitoare la istoria jurnalistică a Văii Jiului și a ținuturilor hunedorene, de la care chiar și după aproape patru decenii de experiență jurnalistică personală, am mai avut ce învăța. Am găsit ascultare și sprijin deosebit la **prof. univ. dr. Ion Iliescu**, unul dintre cei mai prolifici scriitori care și-a derulat ucenicia de dascăl la Orăștie, fiind poate cel mai „profund” cercetător al ziaristicii meleagurilor hunedorene. Recomandările și observațiile Domniei sale referitoare la prezentul proiect cultural vor fi valorificate în integritatea lor, în următorii ani, necesitând timp pentru extinderea cercetării. Doresc să transmit mulțumiri speciale prietenului deosebit **Ioan Velica**, pe care l-am simțit alături încă de pe vremea documentării și redactării PRESEI HUNEDORENE (de la origini până în prezent). Datorită pasiunii sale pentru studiul documentelor și colecțiilor de ziare și carte veche, Ioan Velica a fost alături de mine în repetate rânduri, la Biblioteca Județeană „Ovid Densusăianu” din Deva, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj Napoca, arhivele Închisorii de la Siget, Arhivele Naționale Deva, Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva.

Pe doamna **Maria Basarab** am cunoscut-o la Orăștie, la un Simpozion care avea ca temă comemorarea lui Ioan Budai Deleanu. Datorită sprijinului Domniei sale, am putut dezvolta cu informații de valoare, capitolul dedicat cărților vechi, având ca reper volumele Domniei sale *Cuvinte mărturisitoare și Carte românească veche în Muzeul din Deva*. Consider că se cuvine să mai amintesc volumul semnat de **Gabriel Valeriu Basa**, *Presa românească din Orăștie și rolul ei la realizarea unității naționale*, lucrare importantă pentru verificarea și completarea unor informații referitoare la ziarele vechi apărute la Orăștie.

Mulțumesc prietenilor deosebiți **Eugen Evu**, **Gheorghe Ile**, **Constantin Stancu**, **Radu Igna**, **Ioachim Lazăr**, **Angela Stoica**,

Gheorghe Niculescu, Dumitru Gălățan-Jieț, Dan Codrea, Tiberiu Vințan, Mircea Bujorăscu, Blasiu Kerestely, Leila Osman, Sorin Mihail și Ramona Roșulescu, ș.a. pentru infuzia de energie psihică ce m-a ajutat să depășesc o perioadă dificilă întinată de un grup demolator al culturii locale, reușind să mă concentrez pentru sistematizarea, redactarea și tipărirea materialului, care compune cele două volume ale proiectului cultural CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ la ORĂȘTIE.

Recunoștință nepieritoare distinsului **prof. univ. dr. Crișu Dascălu**, directorul Institutului de Studii Banatice „Titu Maiorescu” din cadrul Academiei Române, Filiala Timișoara, pentru cuvintele înălțătoare adresate autorului și cărții în textul de început *Un dar făcut culturii române*.

Mulțumesc **conf. univ. dr. Ioan David** și colaboratoarelor Domniei sale, **Liliana Olaru** și **Daniela Florian**, pentru sprijinul definitivării editării și tipării prezentelor volume, în condiții grafice elegante. Mulțumesc Editurii DAVID PRESS PRINT din Timișoara pentru substanțialul sprijin acordat pentru apariția acestui proiect cultural.

Mulțumesc conducerii și colectivului Tipografie Prod Com Târgu-Jiu, condus de tânărul și energicul director Minel Cinciulescu, pentru profesionalismul acordat tipării formei finale a prezentului proiect cultural.

Mulțumesc prietenilor sinceri care pe baza studiului exemplarelor de corectură a celor două volume *Carte, literatură și presă la Orăștie (de la începuturi până la 1944)*, m-au sprijinit la eliminarea greșelilor de corectură, respectarea normelor academice și conturarea textului final. Greșelile rămase în virtutea eforturilor depuse pentru a le evita, descoperite după apariția cărții vor fi cu siguranță subiect de critică justificată din partea ”prietenilor”

Nu în ultimul rând, consider că trebuie să mulțumesc pentru atenția acordată promovării culturii locale, culturii hunedorene în general, primarului municipiului Orăștie, **Alexandru Munteanu**, și primarului municipiului Vulcan, **Gheorghe Ile**, membrilor

Consiliului Local Municipal Orăștie și Vulcan, fără sprijinul căroră prezentele două volume nu ar fi putut vedea lumina tiparului.

Sper ca prezentul proiect cultural *CARTE, LITERATURĂ și PRESĂ la ORĂȘTIE*, să fie încă o dovadă a existenței unei vieți culturale efervescente pe meleagurile orăștience, de mai multe secole, promovate de destoinicii urmași ai dacilor, dar și de moți, unguri, sași, cehi, polonezi, ruteni, sârbi și alte naționalități stabilite pe aceste meleaguri de istorie și legendă, care au reușit să depășească împreună vicisitudinile secolelor trecute, trăind într-o armonie culturală și etnică demnă.

ȘTEFAN NEMECSEK

CAPITOLUL 1

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA ORĂȘTIEI

Localitățile hunedorene și ținuturile din jurul lor ca centre ale spiritualității românești au devenit importante și prin consemnările tipurilor secolelor trecute cât și ulterioare tipărite despre ele, ceea ce, de fapt, e o recunoștere a valorii. Despre Orăștie, cu monumentele ei de cultură, literatură, despre presa orăștiană, despre personalitățile care au dat strălucire orașului și nu în ultimă instanță despre istoria milenară a ținutului și orașului s-au scris numeroase cărți speciale, studii, articole, câteva monografii, îndreptare și ghiduri turistice, monografii despre instituții de învățământ, bancare și despre unele unități economice ale orașului. În afară de aceste scrieri și publicații, care îi au ca autori pe inimoșii cercetători locali, există în spiritualitatea românească, prin care înțelegem studii și articole referitoare la Orăștie și în jur, ce au ca autori nume de mare rezonanță: Nicolae Iorga, Lucian Blaga, Constantin Daicoviciu, Nicolae Drăgan, Mario Roques, Octavian Goga, Dumitru Tudor, Ion Simionescu ș.a.

Din vasta bibliografie referitoare la istoria începuturilor Orăștiei pe care am studiat-o în cursul derulării prezentei cercetări (Arhiva primăriei municipiului Orăștie, Biblioteca Municipală „Sebastian Bornemisa” din Orăștie, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, Arhivele Statului Deva, Biblioteca județeană „Ovid Densusianu” din Deva), am găsit multe informații de valoare, inedite, puțin cunoscute publicului larg. În Biblioteca Centrală Universală din Cluj-Napoca, cu o bogată colecție de manuscrise, se păstrează câteva din scrierile lui Leopold Nagy¹, printre care și una închinată bisericii fortificate din Orăștie, cu titlul „Istoria cetății Orăștie”. Lucrarea care are 26 de pagini, pe alocuri ilizibilă, ne furnizează unele știri inedite privitoare la trecutul unor

locuri de pe meleagurile județului Hunedoara. Valoarea informațiilor depășește pe alocuri pe acelea oferite de un contemporan de al său, J. D. Leonhart, autorul unei monografii despre Orăștie. Chiar și sintezele mai recente descriu în termeni vagi cetatea Orăștiei.

Despre viața și activitatea lui Leopold Nagy se cunosc puține date. S-a născut în 1816 la Orăștie. Tatăl său, avocat în oraș, și-a consacrat întreaga sa viață culegerii de date privitoare la trecutul Transilvaniei și implicit așezării în care trăia, pe care, în parte, le va folosi și fiul său în scrierile sale. În anii 1848 – 1849, ia parte activă la revoluție, drept care a fost condamnat la moarte, iar averea confiscată. Ulterior, pedeapsa i-a fost comutată la stabilirea unui domiciliu forțat. Din această epocă datează unele din încercările sale istorice. A murit în anul 1869 la Cluj. Cea mai mare parte a lucrărilor sale au rămas în manuscris, dar are și câteva articole publicate în diferite reviste ale vremii: o schiță închinată luptei de pe Câmpul Pâinii (1479) și a monumentului ridicat la Șibot, republicată și în limba maghiară.

Chiar pe prima pagină a manuscrisului, într-o însemnare marginală, autorul arată că istoria cetății din Orăștie este rodul căutărilor sale prin arhive și biblioteci pe parcursul a mai multor ani. Dorința lui de a scrie despre locurile importante din oraș și scaunul aparținător, pentru ca după dispariția acestora să rămână în amintirea generațiilor viitoare, își găsește confirmarea astăzi, când multe din ele au trecut în uitare. Înaintea descrierii bisericii fortificate propriu-zise, se fac unele referiri la trecutul așezării. Datele au fost culese din lucrările istoricilor vremii, autorul acuzând puținătatea acestora. Prima problemă pentru care se arată interesat este să găsească un răspuns referitor la întemeierea orașului. După J. Benkö (*Transilvania et origines nationum praecipae sazonum in Transilvania*) preia ideea că Orăștie era înconjurată cu un zid pe piatră încă din anul 1200. Alte date cu conținut istoric până în anii principatului manuscrisul nu mai amintește. În acest timp, localitatea era un punct de percepere a vămii ca și Deva, Dobra, Hațeg etc. Una din întrunirile nobilimii din Transilvania din anul 1630 are loc la Orăștie, când se decide alegerea noului principe în persoana lui Gheorghe Rákoczi I. Sunt consemnate și evenimentele tragice din anul 1661, când Ali Pașa, în acțiunea sa de urmărire a lui Ioan Kemény distruge

până în temelii orașul, pentru faptul că locuitorii nu-l pedepsiseră pe principele fugar. Perioada dominației habsburgice este reprezentată prin reproducerea integrală a unui act din 22 mai 1694, care reprezintă interes datorită insolitului său conținut. Autoritățile centrale dispun tăierea în hotarul satului Pricaz de lângă Mureș a câtorva plopă care puteau deveni periculoși pentru navigația din zonă. Ordinul a fost dus la îndeplinire, dar rădăcinile copacilor nu au fost îndepărtate, drept pentru care se cere curățirea terenului și de aceste posibile obstacole. Sătenii nu se conformează ordinului primit, preferând să acopere resturile arborilor cu pământ. Fiind descoperiți, șapte dintre ei au fost reținuți în închisoarea din Orăștie.

Următoarele pagini ale manuscrisului cuprind descrierea bisericii fortificate. Aceasta este partea cea mai valoroasă a lucrării. Cetatea construită din piatră se află așezată în centrul orașului și măsura 300 de pași în lungime și aproximativ tot atâta lățime. Grosimea zidului era de 1-1 ½ stânjeni, iar înălțimea de 4 stânjeni. În interiorul său era prevăzut cu contraforturi și metereze. La nivelul solului prezenta deschideri spre șantul de apă înconjurător. În epoca principatului există 8 bastioane, din care până la mijlocul secolului XIX au rezistat timpului doar 3 (trei). Acestea se foloseau în diferite scopuri: una ca loc de tortură, iar cele două ca depozite de pulbere și vin. Turnul principal semicircular, locul acestuia fiind luat de clădirea impunătoare ce se poate vedea și astăzi. Fortificația a avut patru porți, toate dispărute până în veacul trecut ca și unele construcții anexe ridicate ulterior în șanțul de apărare. Intrarea principală avea două inscripții: una datând din 1629 cu deviza „dulce decorum est pro patria mori”, iar alta datând din timpul lui Iosif al II-lea cuprinzând un fragment de psalm.

Autorul trece apoi la descrierea interiorului cetății unde există și astăzi cele două biserici ale comunităților reformate și evanghelică. Turnul bisericii ridicat inițial din ordinul lui Iancu de Hunedoara în amintirea luptei de la Sîntimbru în anul 1442, avea înălțimea de 27 de stânjeni și din care pe vremea senină se putea vedea conturul orașului Alba Iulia. La începutul lunii iunie al anului 1838 acesta s-a prăbușit, în locul rămas liber ridicându-se noul turn, mai mic, de numai 18 stânjeni. Sfera de bronz din vârf a fost lovită de un fulger în anul 1909 fiind

înlocuită cu una nouă. Pe aceasta s-au însemnat toate datele conținute de vechiul glob, printre care și cele din timpul lui Gheorghe Rákóczi I, în care se preciza că turnul a fost reconstruit în anul 1631, din dispoziția principelui. Edificiul a suferit și alte stricăciuni din cauza unor descărcări electrice în anii 1752, 1768, 1784. În partea sa superioară se poate vedea și azi ceasul construit în anul 1729.

În interiorul cetății, între poarta a II-a și a III-a, se mai putea distinge un șanț cu apă construit din piatră pentru scurgerea apei de ploaie în canalul protector din jurul fortificației. Nu departe de aceasta se află pivnița de vinuri, loc de întâlnire a consilierilor orașului. Tot în apropiere se află și primăria, care mai târziu a fost transformată în temniță. Din resturile materialelor de construcție din cetate și din jur, s-a edificat cea de a doua biserică pentru comunitatea evanghelică din localitate. Lângă biserică se află și o fântână adâncă de 5 stânjani adâncime care, secând, la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost umplută. Zidurile au fost restaurate de mai multe ori, ultima dată în anul 1735, după care cetatea a fost neglijată, importanța militară a Oraștiei scăzând în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În jurul fortificației se află șanțul protector. În epoca principatului acesta se prezenta în condiții remarcabile, ulterior locul acestuia a fost ocupat de casele lipite zidului cetății.

Manuscrisul trece apoi în revistă mai multe locuri de importanță istorică din oraș și din jur. Pentru început se descrie piața centrală cu vechiul drum construit de Traian. Locul amintit era la mijlocul secolului al XVIII-lea mlăștinos, acoperit cu papură și măsura 200 pași lungime și 130 în înălțime. În primele decenii ale veacului următor întreaga suprafață a fost pietruită. Tot în centrul orașului se găsea și o temniță temporară, unde erau expuși în văzul localnicilor cei ce vagabondau noaptea pe străzile urbei.

Autorul consemnează în următoarele pagini ale lucrării sale numele Juzilor regali cu începuturi din secolul al XVI-lea pe baza documentelor aflate în arhiva orașului. Printre aceștia îi amintește pe Mihail Déak, cel pe care generalul Basta îl condamnase la moarte în anul 1603, pentru faptul că nu se supusese poruncii sale de a preda cetatea pe care o apăra cu vitejie și pe Borsos Gergely, care în anul 1642

a fost ambasador la Poarta. La marginea de răsărit a orașului se afla un loc unde se făceau cărămizi încă din epoca romană. Adesea ieșeau aici la iveală fragmente cu inscripția legiunilor care au trecut pe aici: XII, XIV, LIV, LXI. Încă la finele veacului trecut orăștienii mai ardeau cărămizi în regiunea amintită. Într-un capitol aparte se enumeră unele locuri importante din hotarul Orăștiei. Astfel, în apropierea Beriului se afla în stare avansată de degradare un turn de 8 stânjeni înălțime. Datarea acestuia de către autor pentru anul 1000 este discutabilă. În partea de sud-vest a localității se găsea Dealul Cetății (Várhegy), care în vreme de restriște a servit drept loc de pază. Aici erau și viile orășenilor. „Tabăra” (Tborhely) era numele micului deal unde în 13 octombrie 1479, banul Timișoarei, Pavel Chinezul, a făcut un popas împreună cu armata sa înaintea bătăliei de pe Câmpul Pâinii. „Valea” (Véllya) era denumirea pădurii orașului, de o întindere considerabilă și care separa scaunul Orăștiei de teritoriul comitatului Hunedoara. Nu departe de Mureș se întindea lacul Șoimus (Solymost), bogat în pește și de care se legau multe legende. În sfârșit, „Grădina” (Szépkert) situată pe dealul dinspre vest care oferea o panoramă frumoasă asupra Văii Mureșului.

Scaunul Orăștiei cuprindea 13 sate: Sibiușel, Căstău, Sereca, Beriu, Romos, Romoșel, Vaidei, Turdaș, Pricaz, Vinerea, Balomir, Șibot. Pentru fiecare autorul notează câteva date mai importante ca: unde sunt situate, numărul locuitorilor, componența etnică, și prin ce sunt ele cunoscute. Din păcate însă, starea manuscrisului nu permite descifrarea integrală a textului.

În ultimul capitol, L. Nagy se ocupă și de istoria celor două biserici din așezare. Astfel, face referiri la cei 10 preoți evanghelici depistați de el din perioada secolelor XVII – XIX, precum și la cei 30 de preoți franciscani din veacurile XVIII – XIX, așa cum apar consemnați în registrele bisericesti.

În final, autorul stăruie pe parcursul a mai multor pagini asupra a două evenimente din trecutul orașului, foametea din 1602 – 1604 și răscoala lui Horea. Dacă referitor la mișcarea lui Horea nu se află date inedite, în schimb acestea apar în cazul primei problematice: în luna mai a anului 1604, Transilvania a fost zguduită de un cutremur puternic, care a afectat în mod deosebit Orăștia. Tot acum pe boltă se ivesc o serie

de corpuri cerești incandescente care își dispută întâietatea. Mai detaliat sunt descrise ravagiile foametei care generează acte de canibalism. Astfel, în luna martie a anului 1604, în Orăștie este spânzurat un oarecare Ștefan, al cărui corp este împărțit printre săraci. Se fac referiri și la evoluția foametei în Transilvania.

Manuscrisului, scriitorul îi anexează o serie de documente legate de istoria Orăștiei, care însă nu s-au păstrat. Din fericire, acestea au fost incluse într-o altă lucrare a lui L. Nagy închinată orașului său natal și se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii clujene.

Numeroase ținuturi și localități din țară au o personalitate distinctă, la fel ca oamenii. Despre multe localități se poate spune că au o fizionomie morală veselă sau tristă, mohorâtă sau senină, tăcută sau longevivă, modestă sau arogantă, discretă sau exuberantă. În cazul municipiului Orăștie – multiseclară vatră de cultură românească, unde în Palia, una din primele tipărituri în limba română, a fost scris cuvântul **român** – au fost îngemănate în cel mai armonios mod toate aceste trăsături.

Privind în urmă cu mai multe milenii, în epoca de piatră sau de bronz, chiar și în prima vârstă a fierului, zona Munților Orăștiei nu pare să fi avut prea mare însemnătate. Începuturile existenței primelor așezări omenești în zonă, coboară cu câteva milenii în urmă. Putem presupune că oamenii societății primitive au găsit în zona ținuturilor Orăștiei suficiente posibilități de viață încă din paleoliticul superior. În peșterile din zona Geoagiu, la mică distanță de Orăștie, și în grotlele de la Romos din hotarul Orăștiei, au fost descoperite numeroase unelte de piatră și urme osteologice ale vânătorilor din acele vremuri. O așezare preistorică datată din epoca neolitică, recunoscută și cercetată încă din secolul trecut, este Turdașul. Numeroase documente materiale arheologice descoperite întâmplător – în zona Orăștiei nu au fost efectuate săpături speciale niciodată – ca fragmente ceramice, unelte rudimentare, topoare de piatră, răzuitoare și vârfuri de săgeți etc. au făcut obiectul pasiunii unor colecționari. Iată câteva exemple: protopopul luteran Francisc W. Schuster din Orăștie a oferit Muzeului din Sibiu și celui din Viena în 1869 o colecție de 189 obiecte din epoca pietrei adunate din jurul

Orăștiei. O bogată colecție de obiecte descoperite în zona Turdaș, științific organizată într-un muzeu personal, a avut cercetătoarea Sofia Torma. Mai poate fi amintită colecția particulară a familiei Iarka. În jurul anilor 1860-1870, pictorul de icoane și biserici Ion Oprușan face pe cont propriu săpături pe platoul Rompo din Orăștie, unde pe o zonă mai întinsă se surpase terenul. Descoperă mai multe unelte din piatră șlefuită pe care le vinde la Budapesta în anul 1880. O bogată colecție de materialele arheologice din perioada începuturilor existenței comunităților omenești pe maleagurile actualelor localități Geoagiu, Turdaș, Romos, Blandiana și Tărtăria, a fost adunată la fostul Muzeu istoric și arheologic din Orăștie, în prezent fiind în posesia Muzeului Etnografic din localitate.

Despre perioada bronzului și a fierului se poate spune că sunt bine conturate în spațiul ținuturilor Orăștiei. Localitatea este încadrată de câteva așezări în care a putut fi atestată epoca bronzului: Bozeș, Luncani, Ardeu, Almașul Mic, Cioara, Mărtinești și Tămașa. Încă în anul 1871, C. Goos semnalează în „*Chronik archaologischen Funde Siebenburghes*”, în „*Archiv des Vereins für siebenburgischen Landeskunde*” p.317, existența unei piese deosebite din bronz, „fibula din ținutul Orăștiei”. Arheologul I. Berciu în studiul „*Depozitul de bronz de la Orăștie*” descoperit în 1834, prezintă în „*Apulum*” numărul din 1939, p. 80-81, obiectele aflate la momentul de față la „*Naturhistorisches Museum*” din Viena. O piesă de mare valoare este carul votiv de bronz purtând pe el o căldare emisferică, ornată cu 12 portoane de bronz, care, cum precizează istoricul Vasile Pârvan în „*Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-dunărene*” ediția a V-a, Editura științifică, București, 1972, p. 41, a fost „găsit nu departe de Orăștie”. Mărturii arheologice din perioada bronzului au fost descoperite și în Pârâul Stricații din zona Romosului. Este vorba despre bare de bronz, verigi de metal etc. aparținând probabil unui atelier unde se turnau și se confecționau diverse obiecte cerute de „piață”. Analiza documentelor arheologice confirmă existența unor așezări stabile, locuitorii zonei putând fi vânători, pescari, păstori sau agricultori.

Spre sfârșitul Epocii Latine, dintre toate teritoriile locuite de geto-daci, ținuturile Orăștiei se ridică spectaculos, devenind centrul administrativ și cultural al statului dac de la Burebista la Decebal. Pe vărfurile dealurilor au fost construite cetăți puternice de piatră în timp ce văile și terasele înălțimilor se umplu de așezări civile cu numeroși locuitori. Dealul Grădiștii devine lăcașul enigmaticelor sanctuare ale credinței lui Zamolxis. Este clar că formarea și ridicarea acestui centru economic și cultural s-a datorat în primul rând bogățiilor minerale ale munților auriferi ale Ghelarului și Teliucului, rodnicia văii mijlocii a Mureșului, dar și priceperii „în toate”, cât și nivelului cultural ridicat pentru acea vreme a locuitorilor zonei. Orăștia era legată de Sarmizegetusa, încă din perioada organizării statului dac, printr-un drum care pornea de la Grădiște în direcția Cigmău, servind nu numai ca punct de observare și semnalare a veștilor către centrul dacic din Munții Orăștiei, ci mai cu seamă o cetate mai puțin militară, având un important rol cultural, în sensul de a forma persoane pricepute la cultivarea viței de vie, creșterea vitelor, prelucrarea lemnului și a metalelor, confecționarea de îmbrăcăminte și cultivarea pământului. Istoricul sas din Orăștie, dr. Albert Amlacher, confirma faptul că în jurul Dealului Mic a existat un prim contur al viitoarei așezări a Orăștiei de azi. Săpături ocazionale au scos la iveală unelte dacice, rămășițe ale unor așezări, monede și podoabe dacice. În zona de est a localității au fost găsite în anul 1803, câteva vestigii ale unor zidiri dacice, nu numai întărituri. Cercetările au fost făcute de Rene Xavier, care a descris în trei manuscrise observațiile sale despre pietrele fasonate, cioburile de vase, securile dacice etc. Continuitatea existenței comunității din zona Orăștie a fost comentată de Iohanes Lydus pe baza unor izvoare mai vechi, prin numărul mare de locuitori din Valea Orăștiei și a Mureșului, care s-au organizat temeinic și s-au opus eroic romanilor, în perioada războaielor dacice. Ținuturile Orăștiei au cunoscut consecutiv în timpul dacilor, atât perioade de avânt și viață prosperă, cât și momente de intens dramatism datorate războaielor purtate. Noile relații impuse firesc de procesul romanizării au lăsat la Orăștie numeroase mărturii și documente ca inscripții, monede romane, construcții și resturi de ceramică etc. Harta localităților romane situează așezarea civilă din

ținuturile Orăștiei în categoria castrelor romane ca Germisara, Cigmău, Bucium, Folt, Vinerea, Orăștioara de jos, Orăștioara de sus, așa cum se poate constata în „SARGEȚIA”, X, 1973, într-un amplu material semnat de C. Daicoviciu, I.H. Crișan, Șt. Ferenczi și H. Daicoviciu cu titlul „*Materiale și cercetări arheologice*”. Este interesantă precizarea lui Em. Elefterescu din „Orăștia” apărut în „*Răsăritul*”, nr. 9-10 din 1935, p.10, respectiv „*Monografia orașului Orăștie*”, cap. „Cetatea romană”, p. 2-3, lucrare în manuscris aflată în arhiva Consiliului Local Orăștie, conform căreia cetatea romană din ținutul Orăștie ar fi purtat denumirea de „*Zermisârğa*”. În cursul unei expediții arheologice efectuate în anul 1832, istoricul german M. J. Ackner se oprește și la Orăștie. Pastorul german îi atrage acestuia atenția asupra unor antichități deteriorate și asupra unor inscripții romane șterse și greu citibile de pe mai multe plăci de marmură și altare vechi care erau în piața orașului sau zidite în unele case particulare. M. J. Ackner face un amplu comentariu referitor la constatările de la Orăștie în lucrarea sa „*Transilvania, Zeitschrift fur Landeskunde*”, Hermannstadt, 1934, p. 247, din care reproducem un text interesant găsit pe o placă de marmură:

D. M.
SEX...VAL...SEX...
FRONTONII...
SARMIZ...AF
FLAMINII...
COLLEGII...
XXXV...

Trebuie subliniat faptul că în perioada dacică, ținuturile Orăștiei au existat ca o zonă stabilă, nu așa de importantă ca Apulum sau Germisara, dar de loc neglijabilă din punct de vedere economic, strategic, social, comercial și nu în ultimul rând cultural.

La fel ca în toată zona Transilvaniei, după retragerea romanilor și în zona Orăștiei viața merge înainte, populația continuă să-și deruleze existența în așezări mai importante, deși în condiții modeste. Acest aspect a făcut ca numeroși cercetători ai trecutului să afirme, ca

C. Sassu în „*Românii și ungurii. Premise istorice*”, București, 1940, p. 119, că „românii sunt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei”. Pe baza numeroaselor documente materiale, istoricii au putut dovedi „existența în statul dac a unei culturi materiale și spirituale daco-romane care cunoaște o dezvoltare neîntreruptă de-a lungul unui întreg mileniu” așa cum găsim la p.136 în „**Istoria poporului român**” semnată de A. Oțetea, I.Popescu-Puțuri, I. Nestor, M. Belza și V. Maciu, lucrare apărută la București, la Editura științifică, în anul 1970.

În decursul îndelungatei sale existențe, Orăștia a avut mai multe denumiri. În „*Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*”, vol.II, apărut la Editura Academiei, p. 18, realizat de Coriolan Suci, se găsesc câteva zeci de nume și variante ale numelui, denumiri și mențiuni dintre cele mai diverse.

Multitudinea denumirilor - așa cum este precizat în volumul „*Orăștie 750*”, pag. 41, semnat de Ion Iliescu și Tiberiu Istrate - ne permite să observăm o sigură legătură între ele, o continuitate a lor. Prima denumire a localității care apare în documente este cea de *Waras*, din anul 1224, cu numeroasele variante *Warasium*, în perioada până la 1283. S-a presupus că *Waras* vine de la ortografierea în maghiară, făcută greșit de scribul de la curtea lui Andrei al II-lea, a numelui de Orăștie. O altă variantă este că vine de la derivația de *Waros* care ungurește înseamnă oraș. Alți cercetători au pus denumirea în legătură cu numele trac *Varas*, care în sanscrită înseamnă localitate întărită. Au fost susținători care au derivat numele din vechea gotă. În această limbă denumirea, considera prof. Schiller din Sibiu, ar însemna oraș. ”Punând în paranteză elementele de fantezie și supoziție, reținem că toate numele se raportează la noțiunea de oraș” - („*Orăștie 750*”, pag. 41).

În anul 1271, găsim denumirea de *Brasium*, în anul 1449 denumirea de *Broos*, în anul 1452 denumirea de *Bros*, în anul 1468 denumirea de *Brosz*, în anul 1494 denumirea de *Bras*. S-a presupus că aceste denumiri săsești au provenit de la derivațiile provenite de la sfântul Ambrosius. Face referiri la aceste aspecte A. Schlozer în lucrarea „*Geschichte der Deutschen in siebenburgen*”, p. 208 și 566, păstrată la Biblioteca municipală Orăștie. Supoziția nu poate fi însă argumentată și credibilă. Datele istorice nu atestă existența unui patron al sașilor în persoana

episcopului creștin din Milano din perioada 340-397 e.n. Nici legile filologice nu îndreptățesc această idee. Mai mulți cercetători au încercat a lega denumirea de *Bros de Brodz feld*, adică în traducere Câmpul Pâinii. Mai mult ca sigur însă, *Bros* derivă de la *Warasium-Brasium-Waras-Varos*.

Toponimicul *Zazwarus* datând din 1421 și *Zazwara* din anul 1441 cu alte câteva zeci de variante, până la *Szasvaros*, se traduc prin **orașul sașilor**. Așa cum precizează Teglaš Gabor în „*Hunyadvarmegyei Kalauz, Kolostvar*” apărut în 1922, p.133, denumirea ar putea exprima parțial adevărul întrucât au poposit și au locuit numeroși sași, fără a se înțelege că Orăștia ar fi fost un oraș al sașilor în exclusivitate sau că l-ar fi clădit sașii pentru prima oară.

Întrucât cele mai multe denumiri au plecat de la *Waros*, consemnăm o explicație filologică pe care o considerăm interesantă. În lucrarea „*Transilvania în lumina limbii. O contribuție la istoria culturală a țărilor carpatine*”, Gustav Kisch precizează că *Waras*, cu accent pe prima silabă, provine de la cuvântul slav „*Waras*”, care înseamnă oraș în limba maghiară, de unde și toponimicul *Szaszvaros*, adică orașul sașilor. Credem că, la fel ca Gustav Kisch în „*Siebenburgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur kulturgeschichte der Karpatenlander*”, în vol. 45, „*Archiv des Vereines fur Siebenburginsche Landeskunde*”, din 1929, p. 288, se poate spune că ungurescul *Szaszvaros*, românescul *Orăștie* și săsescul *Bros* sunt trei variante care au aceeași origine a lui *Waras*.

Cu toate variantele de nume – *Waros*, *Szaszvaros* sau *Bros* – care au circulat în texte latine, germane sau maghiare, orașul și-a păstrat numele românesc. În textele de limba română tipărite sau manuscrise, așezarea figurează cu denumirea de Orăștie. Este știut faptul că „*Palia*”, în anul 1582, a fost tipărită **în cetate la Orăștie**. Istoricul A. Bunea crede că numele de Orăștie provine de la *Oras*, întemeietorul așezării, nume pe care îl găsim și în documentele țărilor române. În volumul „*Încercare de istorie a românilor până la 1832*” apărută la București, în anul 1952, la p. 115, A. Bunea face trimitere la cartea lui Nicolae Iorga, „*Geschichte des rumanische Volces*”, vol.I. p.288, unde găsim precizarea conform căreia în limba maghiară avem adaptarea cuvântului *Oras* în *Waras* și nu invers. N. Iorga crede că Orăștie derivă de la oraș, fiind „**numai o Orăștie cum i-au zis românii**”.

Putem spune deci că ”Orăștia a fost o importantă cetate dacoromană, care în decursul istoriei a cunoscut numeroase mutații, fiind distrusă și refăcută de mai multe ori, populată și repopulată prin colonizări, dar și prin dezvoltarea firească a locuitorilor băștinași” (*”Orăștie 750”*, pag. 42). În a doua jumătate a secolului al 19-lea, încă pe vremea dominației austro-ungare, așa cum găsim consemnat în *„Revista Orăștiei”*, nr.23 din 1899, Consiliul local hotărăște ca localitatea să se numească oficial *Szaszvaros, Bros și Orăștie*. Va rezista în timp doar denumirea de astăzi, ORĂȘTIE.

ORĂȘTIE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XIX

Prima atestare documentară a localității datează din anul 1224. Având în vedere serviciile aduse regilor Ungariei, sașii din Transilvania s-au adresat în mai multe rânduri lui Andrei al II-lea și lui Bela al IV-lea, respectiv lui Carol Robert, pentru obținerea anumitor privilegii, pe care le-au și obținut. Cel mai important privilegiu este cu siguranță confirmarea de către regele Ungariei Andrei al II-lea, printr-o diplomă în anul 1224, a libertăților acordate mai înainte de Geza al II-lea. Diploma precizează explicit: **„ca întreg poporul de la Orăștie, până la Baraolt**

să fie un singur popor UNSUS POPULUS și să-și aleagă slujbașii săi”. Datorită acestui document, putem vorbi despre prima atestare documentară a Orăștiei. În același timp avem confirmarea continuității existenței comunității populației românești în aceste ținuturi, colonizările germane nefiind făcute pe un teritoriu pustiu și nelocuit. Reținem din contextul Diplomei că așezarea sașilor s-a făcut pe locuri care aveau numeroase fortificații, chiar dacă acestea erau nefolosite și nereparate. Diploma andreiană mai stipulează că sașii vor trebui să folosească în comun cu vechii locuitori români și pecenegi, pădurile și apele. Prin această stipulare, Diploma este o valoroasă confirmare a faptului că pe meleagurile orăștience exista o numeroasă populație autohtonă românească a căror existență și cultură nu puteau fi nesocotite.

PRIMELE CONSEMĂRI DESPRE ORĂȘTIE

Încă de la finele secolului al XIV-lea ținuturile din jurul Orăștiei erau cunoscute prin existența a numeroase bresle a blănarilor, lemnarilor, cizmarilor, curelarilor, cojocarilor, croitorilor, etc. Statutele breslelor erau confirmate de regii Ungariei, voievozii și principii Transilvaniei. Produsele meșteșugărești de la Orăștie ajung să fie cunoscute și cerute și în țările vecine. Ca urmare, zona este tranzitată de numeroși călători străini de la care au rămas mai multe însemnări prețioase despre localitate, locuitorii din zonă și preocupările lor.

Un deosebit exemplu în acest sens este **Georg Reicherstorffer**,

*Centrul Orăștiei
în anul 1937*

care în „*Chorographia Transilvaniae*”, tipărită la Viena în 1550, scrie: „**Orăștie, numit de sași Bros, la o milă depărtare spre sud de Câmpia Pâinii, este așezat pe râul Mureș. Pământul este nespus de roditor, dând din belșug grâu, vin și tot felul de poame; acolo locuitorii sunt foarte îndatoritori și se apropie mult, în privința portului și a felului de hrană, de obiceiul și deprinderea românilor, care locuiesc, răspândiți prin tot locul pe câmpii pustii de jur împrejur, într-un fel de posesiuni (ale lor) și cu o climă minunat de temperată. Iar în pădurile foarte dese trăiesc iepuri, căprioare și cerbi în mare mulțime și e mare belșug acolo de peștii cei mai buni**”²².

O descriere a Orăștiei din anii 1566-1567 o datorăm italianului Giovannandrea Gromo: „**Acest oraș nu este înconjurat nici de ziduri, nici de vreun val, ci (e) aproape ca un sat. Are în mijlocul său o cetățuie înconjurată cu un zid, dar slab. Aici locuiește o populație ce-și vede de negoț. Orașul este bogat și înzestrat din plin cu tot felul de alimente și de locuri bune pentru felurite chipuri de vânători (...)** și nu mai puțin a pescui felurite soiuri din peștii cei mai buni și are clima cea mai prielnică pentru a da roade din belșug. Sașii numesc acest oraș **Broos**”²³. Reținem din cele două descrieri impresia de bogăție pe care orașul și împrejurimile au lăsat-o călătorilor străini, date privind „cetățuia”, cât și despre preponderența activității comerciale. Reicherstorffer este impresionat de răspândirea mare a populației românești în această zonă. Prețioase sunt și informațiile comunicate de Giovannandrea Gromo despre ocupațiile, limba și religia românilor: „**Obișnuit, toți românii se îndeletnicesc cu munca câmpului, atât pentru sine cât și lucrând ca muncitori pământurile ungarilor și ale sașilor (...). Ei folosesc și astăzi încă o limbă asemănătoare cu limba veche a romanilor (...)** după cum folosesc și obiceiurile și portul lor. Cei ce rămân la vatră îndestulează zilnic orașele cu brânză, lapte, fructe ș.a. Religia lor este cea ortodoxă, practică și în **Țara Românească**”²⁴. Prezența masivă a populației românești în jurul Orăștiei, conturarea clară a celui mai clar și puternic centru cultural hunedorean, a putut constitui și unul dintre motivele tipăririi aici, la 1582, a „*Paliei*”, una din primele traduceri în limba română.

O relatare despre Orăștie ne-a lăsat și Giulio Mancinelli din care reținem că „**Scaunul Orăștiei avea 11 sate regești**”²⁵. („*Orăștie 750*”, pag. 50).

CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHĂ ÎN ȚINUTURILE ORĂȘTIEI

Zona Orăștiei este bine cunoscută în lumea cărții și a personalităților legate de cartea veche. Pe lângă prețioasa zestre de carte veche deținută de Biblioteca municipală din Orăștie, am considerat oportună extinderea cercetării și asupra cărților vechi din Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva.

Vorbind despre cartea veche, în atenția noastră, ca și a numeroși cercetători specialiști în acest domeniu, din rândul cărora consemnăm numele distinsei doamne Maria Basarab, este secolul al XV-lea, în contextul relevării unor persoane de frunte ai vremii care „s-au îngrijit” de cartea de început. În acest sens, așa cum precizează cercetătoarea Maria Basarab în volumul pe care îl semnează, CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ ÎN MUZEUL DIN DEVA, putem reține

numele lui “Lațcu Cânde, principalul purtător de grijă al Mănăstirii Colț (Râu de Mori), care a plătit în anul 1448 execuția uneia dintre cele mai frumoase ferecături în argint a unei Evanghelii, cu o inscripție dedicatorie Mănăstirii Neamț . Din același secol al XV-lea se face cunoscut un nume plecat în lumea mare, din aceste locuri hunedorene. Se distinge deci, de această dată, printre autorii de incunabule, într-un context european, numele lui Frater sau Presbiter Georgius, născut la Romos (Orăștie) în anul 1422, răpit de turci în timpul asediului cetății Sebeș, pe când „studentul de la Romos” învăța limba latină și teologia la o școală a dominicanilor din Sebeș.”

Așa cum constată și doamna Maria Basarab în volumul mai sus amintit, “o rodnică activitate în domeniul cărții vechi zămisliță în aceste locuri au desfășurat-o copiiștii. Călugării - cărturari ocupanți de drept ai „scriptorium”-ului mănăstirilor, ori simplii preoți de sat cu preocupări cărturărești așezați în ținuturi hunedorene, în perioada evului mediu dar și mai apoi, s-au preocupat de scrierea cărților, îndeosebi, religioase, mult cerute atunci”.

Numeroși au fost slujitorii bisericilor hunedorene cu interes și știință în scrierea cărților dintre care merită amintiți Popa Ioan Românul, care la Sânpetru (Hațeg), în anul 1620 a copiat cartea „Alexandriei” un „Rojdanic” (Carte de prevestire) și cartea moralizatoare „Fiori di virtu” (Floarea darurilor) cuprinse într-un Miscelaneu (inclus în Codex Negoianus), constituind, încă, primele copii în limba română ale acestor cărți. Însemnarea lăsată de copist atestă paternitatea scrierii: „[...] adecă eu mult greșit și ticălos Popa Ioan din Sânpetru am scris această carte ce să cheamă Alicsandria si mă ustenii cât putui și o am scris să să cetească și să socotească bine ce este împărăția ceștii lumi deșarte și mângâioasă [...] mesiața cireșar să începu în 15 zile și să sfârși în luna lui august 4 zile, văleat 7128, 1620, în zilele lui Bethlem Gabor, craiu, scris în satu care să cheamă Sânpetru” . Mai poate fi reținută „Psaltirea româno-calvină” scrisă în anul 1697 de către Ioan Viski din Sântămărie. Această Psaltire, traducere versificată a Cărții Psalmilor lui David, completează traducerile românești ale mitropolitului Moldovei, Dosoftei, și ale diplomatului brașovean în Țara Românească, Teodor Corbea, așa cum subliniază și Maria Basarab în CUVINTE MĂRTURISITOARE.

SINOPSIS, Râmnic, 1783

APOSTOL, Buzău, 1704

Nu trebuie lăsat pentru a fi năpădit de colbul uitării, numele lui Pătru Diac, fiu al ținutului hunedorean și slujitor al bisericii pentru textul din Sinaxarul său manuscris. În inventarul cărților vechi din ținuturile hunedorene un loc aparte ocupă „Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur”, carte manuscrisă semnată de Popa Niculae din Cigmău. Apoi, un titlu de carte, o Cazanie, și încă un nume de copist, Popa Mihai. De consemnat binecunoscuta carte filozofică a lui Dimitrie Cantemir „Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul” (tipărită la Iași în anul 1698), copiată la Mănăstirea Prislop de monahii Eftimie și Mihai în anul 1756, cu o însemnare a ieromonahului Varlaam, egumen al mănăstirii”. Mai departe, Cazania lui Varlaam, tipărită la Iași în anul 1743, a cunoscut și copii manuscrise hunedorene. Așa cum precizează Maria Basarab, pe un astfel de exemplar manuscris se păstrează o însemnare care dezvăluie că scrierea de mână a Cazaniei s-a făcut la începutul secolului al XVIII-lea în Mănăstirea Plosca de către ieromonahul Varlaam, vândută apoi unui diac Tone care, probabil, învăța la Prislop. Tot la Prislop ieromonahul Varlaam a mai copiat un „Triod” la anul 1717. Cărților copiate în localități din județul Hunedoara se adaugă un „Minei” cu coperti din lemn învelit în piele, care, conform consemnării din CARTE ROMÂNEASCĂ VECHIE ÎN MUZEUL DIN DEVA, are însemnarea: „Să să știe că acest Titulaș am scris eu Mitru ot Hațeg al Popii lui Ioan din Hațeg ce sunt dascăl acum în Hațeg în anii 1747”.

COMORI DE CARTE VECHE ÎN COLECȚIILE BIBLIOTECHII JUDEȚENE „OVID DENSUȘIANU” DIN DEVA

„Cartea îndeplinește nu numai minunea de a ne pune în contact cu semenii noștri depărtați în timp și spațiu; cartea îndeplinește fapta de mirare de a ne face să trăim în afară de minciună, nedreptate și prejudecăți. În aceste urne sacre, în care poezii și cugetătorii și-au închis inimile, găsim acea putere fără moarte care mișcă umanitatea înainte în progresul ei necontenit...”. Aceste fraze scrise de Mihail Sadoveanu elogiază cartea, definind exemplar rolul ei în viața spirituală a omenirii, funcția ei socială superioară, menirea ei morală și culturală..

Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” din Deva este una dintre instituțiile de cultură din România care deține una dintre cele mai bogate și valoroase colecții de carte veche, conservate într-o stare deosebit de bună. Colecția de carte veche cuprinde tipărituri imprimate în centre tipografice transilvănene – Blaj, Bălgrad, dar și în vechile tiparnițe din Țara Românească – București, Târgoviște, precum și la tipografia de la Buda. Majoritatea cărților sunt tipărite cu caractere chirilice, însă în limba română și datează din secolele XVII-XIX. Ele fac parte din categoria cărților de cult – liturghii, evanghelii, predici, cărți de rugăciune. Colecția este importantă și pentru însemnările pe marginea filelor cu referire la oameni și locuri din zona hunedoreană, însemnări ce pun în evidență circulația cărții în teritoriu.

Iată câteva dintre cele mai vechi și valoroase volume pe care am avut șansa să le răsfoim cu maximă sfială și emoție: Cel mai vechi volum existent în zestrea de carte veche a Bibliotecii din Deva este din anul 1652 și se intitulează „ÎNDREPTAREA LEGII” sau Pravila cea mare sau Pravila de la Târgoviște. Pe foaia de titlu apare că a fost tipărită la Târgoviște, în limba română, „pe cheltuiala lui kir Ștefan cu mila lui Dumnezeu Mitropolitul Târgoviștei, eksar Plaiului și a toată Ungrovlahia”. Este o carte de legi, o îmbinare de norme de drept canonic și laic. Coperta 1 este din lemn îmbrăcat în piele brună, are

medalion central ce reprezintă o cruce și chenar fitomorf. Poartă urme de încuietori.

1699 este anul din care datează „CHIRIACODROMION SAU EVANGHELIE ÎNVĂȚĂTOARE”, [„care are întru în cazanii la toate duminicile preste an și la praznicele domnești și la sfinții cei numiți”]. A fost tipărită la „Sfânta Mitropolie a Bălgradului cu blagoslovirea prea Sfințitului Kir Atanasie Mitropolitul țării”. Este pomenit tipograf Mihai Ișvanovici. Coperta din lemn îmbrăcat în piele brună cu model geometrizat și medalion central. Prezintă curele și încuietori metalice.

1732 este anul din care datează „CHIRIACODROMION SAU EVANGHELIE ÎNVĂȚĂTOARE” a fost tipărită în limba română la București, „Sfânta mitropolie a Bucureștilor, întru întâiul an al domniei lui Constantin Nicolae Voievod, pe cheltuiala Sfântului Mitropolitul Ungrovlahiei Kir Ștefan”. Este amintit „cucernicul între preoți popa Stoica Iacovici tipograful”. Coperta este din lemn îmbrăcat în piele brună cu model geometrizat și medalion central. Prezintă curele și medalion central.

1765 este anul din care datează volumul „EVANGHELIE” tipărit la Blaj în Sfânta Mitropolie a Blajului, „supt stăpânirea prea înălțatei împărătese, prințesa Ardealului Maria Tereza, cu blagoslovirea preasfințitului Atanasie Rednic, vlădica Făgărașului”.

1766 – „ANTOLOGHIONADECĂ FLOAREA CUVINTELOR”, tipărită în Mitropolia Bucureștilor. Este amintit tipograful Iordache Stoicovici., iar coperta este din lemn în piele brună cu decor geometrizat. Tipăritura s-a realizat cu cerneală neagră și roșie cu frontispicii, inițiale stilizate, roșii, text încadrat în chenar cu loc pentru trimteri marginale.

1778 – „Transilvania Sive magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia Mediteranea dictus”. Orbis nondum satis cognitus. Nunc multifariam, at strictum illustrus pars prior sive generalis, Benko Jozsef, tipărită la Vondobonae în anul 1778, în două volume. Coperta din lemn îmbrăcată în hârtie gălbuie.

1781 – „MINOLOGHION” [carte de cult ortodoxă care conține numele și viețile sfinților pe zile și pe ani], tipărită la Blaj, la Mitropolie. Coperta este din lemn în piele maro, cu chenar fitomorf și medalion central sub formă de cruce. Poartă urme de încuietori.

1784 – „EVANGHELION ADECĂ MOLITVENIC” [care cuprinde în sine rânduiala besericii răsăritului ce se cuvine preoților a sluji la toată treaba norodului]. Tipărită a doua oară la Blaj, la Mitropolie, „sub preafericita împărăție a Marelui Prințip al Ardealului Iosif al II-lea, cu tiparul seminarului”. Coperta I din lemn în piele brună, prezintă urme de încuietori metalice. Coperta 2 lipsește. Cotor deteriorat.

1792 – „OCTOIH ȘI SLUJBELE SFINȚILOR” [acum a patra oară cu adăugarea vecerniilor a fiește cărui glas, după rânduiala besericii răsăritului] - tipărit la Blaj la tipografia seminarului „sub stăpânirea împăratului, prințul Ardealului Domnul Francisc și cu blagoslovirea vlădicului Făgărașului Ioan Bob”. Coperta I desprinsă de blocul cărții, din lemn în piele brună, cu medalion central în formă de cruce. Prezintă încuietori metalice și curele de piele. Coperta a doua prezintă decor geometrizat pe toată suprafața și curele din piele.

1796 – „TEOLOGIA MORALICEASCĂ SAU BOGOSLOVIA” [care cuprinde învățătura năravurilor celor bune și a vieții creștinești din Sfânta Scriptură și din sfinții părinți], - tipărită la Blaj în Mitropolie, sub îndrumarea prea luminatului și prea sfințitului domnului Ioan Bob, vlădica Făgărașului și sub stăpânirea prea înălțatului împărat al românilor Francisc al II-lea.

1807 – „DUMNEZEIEȘTILE LITURGHII” [acelor dintru sfinții părinților noștrii, Ioan, Vasilie cel Mare... acum a treia oară sub stăpânirea lui Francisc II și cu blagoslovirea sfințitului domnului domn Ioan Bob, vlădicul Făgărașului], tipărită la Blaj la Mitropolie. Coperta din carton în piele brună, cotor deteriorat.

1810-1811 – „PREDICELE SAU ÎNVĂȚĂTURILE LA TOATE DUMINECILE ȘI SĂRBĂTORILE ANULUI” [culease de Petru Maior de Sân-Mărtin, paroh Sas Reghinului și protopop Gurghiului în Ardeal, crăiesc cărților revizor.], tipărite la Buda la Universitatea ungurească, în două volume:

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

- vol.1: Predicele de la duminica vameșului până la duminica tuturor sfinților

- vol.2: Predicele sorbătorilor preste tot anul.

Coperta din lemn îmbrăcat în piele cu medalion central în formă de cruce. Prezintă urme de încuietori.

Însemnări: „predicile acestea sunt ale bisericii Glodului nu a popii – a popii numai să spună din ele la poporu cuvintele care sunt scrisă aiciei. De va scii acești carte bine de nu nu – apoi se lasă pe care scie cieti să cetească”; „Această carte sau cumpărat și sau adus prin mine din cetatea Sibiului pe sama bisericii satului Glod. 2 octombrie 1819 Nicolae Orbonaș, parohul locului”; ”Și sau legat în anul 1824 de părintele protopop Mihail Orbonaș”; „Subscrisul am cetit din această predică poporului cu mare plăcere, la anumite ocațiuni prin urmare recomand fie preotului ce va urma după subscrisul ca să nu treacă cu vederea a nu predica poporului la ocațiuni binevenite. Glodghilești 15 maiu 1883, Dimitrie Nistor preot gr. catolic”.

**

*

Este cunoscut faptul că Orăștie a fost și rămâne un simbolic centru cultural pentru literatura și jurnalistica din România, mai cu seamă pentru ținuturile hunedorene. Personalități ale literaturii și jurnalisticii naționale, au creat în perioada cât au trăit pe aceste legendare meleaguri de istorie și legendă. Peste numele multora s-a așternut colbul uitării. Nu atât de mulți câți s-ar cuveni, mai sunt în atenție publică, autoritățile locale ale prezentului găsind diverse prilejuri pentru ai comemora prin organizarea unor manifestări culturale de mai mică sau mai amplă anvergură. La o astfel de manifestare dedicată lui Ioan Budai Deleanu, organizată de primăria municipiului Orăștie, am avut ocazia să reântâlnesc persoane cunoscute din LUMEA SCRITORILOR hunedoreni, dar și onoarea de a cunoaște dintre invitați, distinse fețe bisericesti, cadre universitare de la Universitatea Babeș Bolyai din Cluj Napoca, mânuitori ai condeiului din zona Orăștie- Brad-Deva, scriitori sau ziariști, persoane a căror nume le-am adăugat cu plăcere în agenda personală. Printre cei cunoscuți atunci, s-a numărat și doamna Maria Basarab, pe care cred că nu grașesc calificând-o ca una dintre

cele mai tacticoase și temeinice cercetătoare privind cartea veche din ținuturile hunedorene. Cele două volume ale domniei sale, CUVINTE MĂRTURISITOARE și CARTE ROMANEASCĂ VECHĂ ÎN MUZEUL DIN DEVA au constituit materialul de fond pentru canturarea studiului privind prezentul captol ce prezintă succint cartea veche din ținuturile hunedorene. Cu permisiunea doamnei Maria Basarab, vom prelua scurte părți din titlurile și textul capitolelor volumului CUVINTE MĂRTURISITOARE, fără a face alte comentarii pentru a nu deforma și dilua acuratețea informației originale care poartă semnătura Maria Basarab.

DESPRE MANUSCRISE ȘI CĂRȚI TIPĂRITE

“Cărțile românești vechi cu preponderență cu conținut religios, păstrate în biserici hunedorene prin grija și strădania preoților și a enoriașilor, prin întregul lor au o semnificație pentru istoria culturii și dau o configurație spirituală vremii trecute și locuitorilor acestora. Repere relevante pentru istoria culturii românești, cărțile de altar s-au impus și prin calitatea profesională a celor care au rânduit bine lucrul în mănăstiri sau biserici. Cartea de cult rămâne încă scriere de referință

pentru formarea intelectuală și morală, legătura cea mai apropiată între minte și suflet și ilustrativ în acest sens pentru cei care au încercat să le pătrundă taina este poava evanghelică „ce-i folosește omului să câștige lumea întregă dacă își pierde sufletul său” . Socotită „prolog al istoriei lumii” , Evanghelia după Ioan rămâne un martor autentic nu numai al culturii creștine ci putem extinde scrierea evanghelică peste toate celelalte cărți sfinte” afirmă cercetătoarea Maria Basarab. Nu este singura care precizează cele mai înainte precizate, în urma studiilor și cercetărilor efectuate, răsfoind cu migală și desigur profundă emoție, la fel ca autorul prezentului proiect cultural, bogata colecție de carte veche existentă la muzeul Civilizației Dacice și Romane de la Deva, Biblioteca Județeană “Ovid Densusianu” din Deva, arhivele unor biserici multisekulare existente în mai multe localități hunedorene sau colecții particulare.

„Într-o înșiruire a cărților scrise în această zonă reprezentative sunt Alexandria (carte despre Alexandru cel Mare), un Rojdanic (carte de prevestire) și cartea moralizatoare Floarea Darurilor (Fiori di virtu), copiate de Popa Ioan Românul din Sâmpetru, în anul 1620, ele fiind primele copii păstrate în limba română ale acestor cărți ” se precizează în CUVINTE MĂRTURISITOARE.

Deși multiplicarea cărților la timpul secolului XVIII era dificilă, datorită eforturilor mai multor fețe bisericesti care slujeau în biserici și mănăstiri, multiplicarea unor volume a fost posibilă prin copiere la mână. “În secolul al XVIII-lea când s-a pus mare preț pe „scriitură”, atât prin cărți de cult cât și prin cărțile laice, s-au înmulțit și scrierile semnate de autori originari din această zonă. În anul 1756, la Mănăstirea Prislop, monahii Eftimie și Mihai au copiat cartea filozofică a lui Dimitrie Cantemir, Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul ” .

„Biserica din Deva a fost deținătoarea mai multor cărți veci pe care acum nu le mai are. Un Apostol tipărit la București în anul 1683 „iaste a besericii noastre a Devii și am scris la 29 de zile a lui mai anu 1745, cucernicul între preoți Alexandru Popa, paroh al Devii, neunit”. Cartea a fost cumpărată prin grija lui Gheorghe Cantacuzino în anul 1721. Biblia tipărită la București în 1688 „a fost a lui Tovie Perian

parohul Săliștei și dată lui Ioan Perian parohul Trestii... “ O Liturghie (Râmnic, 1759), „s-au cumpărat prin mine protopopul Mihail ot Deva, neunit, la anul 1766 a lunii lu mai 2 zile și s-au cumpărat drept florinți, vonași 9 fără un groșiț / Această sfântă și dumnezeiască Liturghie iaste cartea sfintei beserici fiind paroh Petru Budi, iunie 24, 822”. Un Octoih, (Râmnic, 1763), al bisericii din Deva are însemnarea „1850 di la Inochentie Chiașa învățăcel”, iar un Penticostar (Râmnic, 1743), poartă însemnarea „cu toată cheltuiala bisericii Devii la anul 1800, scris-am eu Gheorghe Popovici, ano 1810” găsim consemnat în CUVINTE MĂRTURISITOARE.

„Penticostarul de Blaj, 1768 (Mănăstirea Prislop) ne aduce prin însemnarea sa în prim plan numele unui învățător: „Ștefan învățător de stat a funcționat în Pui din 1819 în 1925”. Liturghia de Blaj, 1807 (Mănăstirea Prislop) are însemnarea despre circulația cărții: „Beniamin Suciu preot greco-catolic în Șerel, 1890, 8 iunie”. Unele însemnări ne pun în legătură cu nume ale personalităților. Aș de pildă este scos în evidență în acest sens numele protopopului Nicolae Crainic din Dobra despre care știm că pe lângă meritele pe tărâm cultural și școlar s-a

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

implicat și în evenimentele istorice. Astfel, la 14 octombrie 1848 Nicolae Crainic îi scria episcopul Andrei Șaguna în legătură cu refuzul poporului din zonă, de a da recruți: „eu cât și preoții ... ne-am sârguit destul chemării însă... poporul nu vrea să se înroleze în armată pe sama ungurilor” . Numele protopopului Nicolae Crainic apare în însemnări ca mijlocitor în cumpărarea de carte românească în zonă.”

„Aducem pe prim plan câteva exemplare socotite special pentru colligatul lor. Astfel, au fost identificate exemplare de carte colligat: Octoih cu Tipicon, tipărite la Buda în anul 1826 (ex. Țebea, Săliște) sau Octoih cu Catavasier, tipărite la Buda în același an 1826 (ex. Pojoga). Cartea lui Petru Maior Propovedanii este legată cu Didahiile sale, tipărite tot la Buda în anul 1809. Triodul tipărit la Blaj în anul 1800

este legat direct în tipografie cu Strastnicul tipărit în același an și în același loc. Colligate direct din tipografie mai avem: Triod cu Strastnic, Buda 1816 (ex.Vulcez), Antologhion cu Minei, Blaj, 1838 (Podele, Prihodiște, Dumbrava, Târnava de Criș). O carte deosebită prin raritatea ei este și Molitvenicul de Bălgrad tipărit în 1689 legat cu Poveste la 40

de mucenici, Bălgrad, 1689, cu Cazaniile la oameni morți , Bălgrad, 1689 și un manuscris hageografic Povestea sfintei Vineri (colecția M. Brădeanu - Deva)” iată câteva dintre comorile literare existente în patrimoniul hunedorean de carte veche.

„O tipăritură rară pentru noi este *A doua epistolă a domnului Barbu Știrbei, răspuns la opisul său din 17 octombrie, numărul 1389 pentru deschiderea școalelor* scrisă de R.A. Roseti și tipărită la Paris, în 1 decembrie, 1850 (Biserica Orăștie III). Este o carte de mici dimensiuni, cu file puține, dar deosebit de importantă prin conținutul său plin de dezaprobări față de atitudinea de nepăsare a domnitorului și, în același timp, de îndemnuri adresate pentru deschiderea școlilor românești, mai ales la sate. Cartea poartă ex-librisul vicarului de Hațeg, Ștefan Moldovan. Alăturăm o altă carte rară, *Gramatica lui Sava Popovici*, tipărită la Sibiu în anul 1852 (Colecția M. Brădeanu - Deva), prima ediție a acestei cărți de școală din cele trei cunoscute (1853, 1864)” consemnare găsită în CUVINTE MĂRTURISITOARE.

Studiul referitor la tipăriturile românești vechi ar putea fi mult extins. Am selectat doar un restrâns număr dintre cele reprezentative prin informațiile culese în special, din cărți și însemnări socotite drept coordonate ale societății cărțurărești hunedorene. Particularitățile unei colecții de carte se leagă de tipărituri sau autori dintr-o anumită zonă, de legătura deosebită a cărții, exemplarele rare, dar specificitatea, cel mai adesea, se regăsește în însemnări. Așa cum punctează și Maria Basarab, o întoarcere în lumea cărților românești vechi, a posesorilor și cititorilor lor este mai concludentă prin interpretarea însemnărilor. Nume ale celor care au semnat notele de mână au fost scoase din anonim și pot fi alăturate, prin modesta lor contribuție, celor care apar în scrieri oficializate. Prin semnatarii notelor de mână cunoaștem acum aspecte ale unei trecute vieți politice, sociale și culturale. Cărțile românești vechi cu pondere numerică cele religioase, se integrează în istoriografia românească. Extrase de pe filele cărților, lapidarele știri cuprinse în însemnări pot constitui mărturii de preț pentru scrierea unor lucrări de sinteză referitoare la anumită zonă geografică.

PERSONALIȚI PESTE IMAGINEA CĂRORA S-A AȘTERNUT COLBUL UITĂRII

Nume ale unor oameni de seamă ai vremii trecute, ecleziaști sau vârfuri ale societății politice ori administrative sau ale unor persoane cu însemnătate doar pentru anumite locuri și pentru un anumit timp, le desprindem din însemnările de pe cărțile românești vechi, deținute de hunedoreni, pentru o configurație a istoriei culturii românești. O primă despărțitură a acestor însemnări este legată de categoriile sociale ale semnatarilor, care provin din rândul preoțimii, a dascălilor sau sunt persoane cu înalte funcții publice. O altă separare se poate face între notele de mână semnate de personalități sau semnatarii sunt binecunoscuți doar în această zonă.

Astfel, din prima categorie ne atrage atenția - după consemnarea Mariei Basarab din volumul *CARTE ROMANEASCĂ VECHE ÎN MUZEUL DIN DEVA* - însemnarea semnată și pecetluită pe tipăritura mitropolitului Varlaam, *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643 (biserica Uric), de către vlădica Sava Brancovici, numit mitropolit al Ardealului, în anul 1656, care menținea legături culturale cu Țara Românească mai ales prin fratele său Gheorghe Brancovici, diplomat al Curții domnitoare în timpul lui Constantin Brâncoveanu.

Iată alte trei citate exemplificatoare din *CARTE ROMANEASCĂ VECHE ÎN MUZEUL DIN DEVA*:

„Remarcabilă este și însemnarea de pe *Chiriadromionul* tipărit la București, în anul 1732 (biserica Lunca Devei), care poartă semnătura și sigiliul episcopului Inocențiu Micu Clain deschizătorul de căi culturale spre Europa de Apus. Însemnarea prin care „dă slobozie” cărții bucureștene și pentru bisericile transilvănene datează din anul tipăririi cărții, când vlădica Inochentie se întorsese de la Viena, unde a reprezentat interesele politice ale românilor din Imperiu.”

„Prin cărțile cumpărate de aleși ai bisericii, sau intermediare într-o intenție de cumpărare, și lăsate tuturor celor care își orânduiesc viața după cele sfinte, îi cunoaștem, prin însemnările lăsate, și îi apreciem și pentru partea lor la modelarea spirituală a celor pe care

îi slujeau. Într-o însemnare de pe un *Triod*, Râmnic, 1782 (biserica Almașul Mic) este înscris numele lui Ioan Popovici, originar din Hondol (Hunedoara), vicar la episcopia ortodoxă din Sibiu, care este martor justițiar la cumpărarea cărții de către un localnic din Poiana în schimbul acordului ca animalele cumpărătorului de carte să poată fi „slobode” pe hotarul Almășelului. La încheierea târgului au fost de față și alți săteni, dar însemnarea este scrisă de „Ioan Popovici protopop și vicar neunit, în anul 1785, iulie 2”. În anul 1804 vicarul a revenit la Hondol pentru a aranja soarta credincioșilor și a explicat „consistoriului că fiind (...) de o parte și vicariu ocupat în centrul consistoriului, de altă parte fiind protopopiatul la mare depărtare (...) cu știrea și fără voia preoților locului” a rânduit a fi viceprotopop în locul său, pe popa Mihail Crainic din Balșa. Vicarul era mai folosit la Sibiu unde știm că a contribuit la tipărirea cărților *Alfavită suflotească*, Sibiu, 1803 și *Preoția sau îndreptarea preoților* tradusă din limba slavonă după patriarhul Calinic al Constantinopolului, tipărită la Sibiu prin grija sa editorială, „întru luminarea limbii române cu tot fealul de școli normalicești”.

Lexiconul tipărit la Buda în anul 1825 a ajuns la biserica greco-catolică din Orăștie, nu se știe cum, pentru că el „s-a procurat pe sama bibliotecii diecesane din Lugoj, din lăsamântul reverendisimului Ioan domnul cândva Barcianu, canonic cancelar, 1890; ex libris Ioanes Bercesan in anum quatum theologiae auditoris M.Naradi, 1845”. Ioan Barcianu, cu studii filosofice și teologice la Oradea, a fost numit capelan de Lugoj, iar în anul 1880 numit canonic prebendat și în 1884 canonic cancelar.”

„Note de mână pe cărți vechi sunt semnate de cei proveniți din familia Budai-Deleanu, din Cigmău, din care s-a ridicat unul din cei mai de seamă iluminiști ai Școlii Ardelene. Pe un *Strastnic*, Blaj, 1753 și pe o *Evangelie*, Blaj, 1765 (biserica Cigmău), a semnat popa David Budoii, care a și cumpărat pentru biserică un *Octoih*, Blaj, 1770, iar pe un *Penticostar*, Blaj, 1768 (biserica Cigmău) sunt notate de mână numele: Buda Iosif, Aron Buda.

Evidențiem o altă personalitate hunedoreană dar cu mare răsunset în epocă. O însemnare de pe un *Apostol*, București, 1683 (biserica Geoagiu) notează: „Hic liber eratus est ex Fundo eclesia unita Sekerembiensis, die 21 mai 1801, popa Dudas, I. Franzenau C.R.

Montanatus”. Iosef Franzenau a fost prefect montan la Săcărâmb. În timpul revoluției de la 1848 l-a luat sub protecția sa pe protopopul ortodox Sabin Piso, și pentru că a salvat minele în aceeași grea perioadă, în anul 1852, când împăratul a călătorit prin Ardeal, și s-a oprit la Săcărâmb, i-a acordat lui I. Franzenau, Ordinul Franz Josef în grad de cavalier, iar protopopului Sabin Piso i-a acordat medalia de aur .”

DESPRE ȘCOALĂ, ÎNVĂȚĂTORI ȘI CARTE ȘCOLARĂ ÎN CĂRȚILE VECHI

O istorie de început a învățământului hunedorean se leagă de școlile mănăstirești, ori de cele din preajma bisericilor, de călugări sau preoți, dieci-dascăli. Însemnări detaliate sau lacunare despre școală și cartea de școală, notate cu modestie de „smeritul între dascăli” sunt păstrate pe cărțile românești vechi, și ele reprezintă informații complementare într-un cadru al documentelor confirmate. Lăcaș de instrucție, în secolul al XVIII-lea erau mănăstirile și în județul Hunedoara, Mănăstirea de la Vaca (azi Crișan) s-a zidit „din temei adecă biserica cu altarul și cu turnul și lângă dânsa 4 chilii dedesubt, sau 2 mai mari de trapezare și de școală”¹. În același secol, mănăstirea de la Vaidei (Orăștie) a fost zidită cu condiția „să se facă rugăciuni pentru binele public și să se țină instrucțiune cu pruncii sătenilor”². La aceste informații documentare se adaugă însemnarea de pe un *Noul Testament de la Bălgrad*, 1648 (Colecția M. Brădeanu - Deva) în care scrie călugărul Pahomie care a fost martorul cumpărării cărții din mănăstirea de la Vaca. Pe un *Antologhion*, Râmnic, 1737 (Biblioteca Muzeului Deva), se află o notă de mână despre cumpărarea și proprietatea satului Vaidei asupra cărții și semnează dascălul Barbu, în anul 1743, care de fapt era călugărul mănăstirii. Desigur, că în aceste școli se învăța puțin, conținutul învățăturii era axat pe noțiuni elementare de religie, iar călugării sau preoții de sat erau fără o pregătire specială pentru școală. Astfel, episcopul ortodox Ghedeon Nichitici în *Protocolul de vizitațiune canonică* din anul 1787, scria tocmai despre starea înapoiată a preoțimii „(...) erau preoți care nice scrie scie (...) dară nu scie scrie bine”³.

Pe lângă aceste școli din incinta mănăstirilor în secolul al XVIII-lea

au funcționat școli, clădiri cu destinație specială, cu învățare în limba română, de pildă la Orăștie, unde, printr-un act de la 1731 a fost adus popa Constantin, iar în anul 1774, tot la Orăștie, Simion Diac ținea școală românească cu 43 de copii⁴. În același context al școlarizării tinerilor, cam în aceeași epocă, mai precis în perioada 1770-1835, la gimnaziul reformat din Orăștie, instituție școlară cu o ținută aleasă, au învățat 29 de români în special fii ai unor nobili din ținutul Hunedoarei⁵. Din școala de la Bălgrad (Alba Iulia) au ieșit, în anul 1752 diacul Marin din Tuștea și în anul 1759, diacul Moise din Vaidei⁶.

Evolutiv, în ceea ce privește învățământul sub raport calitativ se înscrie și înființarea în anul 1777 a Școlii triviale greco-catolice grănicerească de la Hațeg, cu 30 de elevi, cărora le era dascăl Iacob Popa⁷. Iată o trecere de la învățătura primară din școlile sătești la școli mai înalte cu tineri bine instruiți, așa încât, între 1754 - 1848 la școlile gimnaziale de la Blaj au predat șase profesori originari din județul Hunedoara⁸. Sunt știri disparate, dar certe, despre o școlire progresivă, care s-a înscris pe coordonatele învățământului hunedorean.

Îndemnul la învățătură și eforturile pentru școlarizarea nu numai a celor tineri, s-a intensificat în secolul al XIX-lea. *Cartea de îndemână* scrisă la începutul veacului al XIX-lea se adresa tinerilor, dar și maturilor, știutorilor și neștiutorilor de carte: „Adunați-vă câte câțiva vecini și unul să vă citească ceva. De vi să urește cetania sfătuiți-vă (...) cum veți direge și îngrășă câmpurile voastre, cum veți înfrumuseța și îmbuni dobitoacele voastre, cum veți abate vreo apă care vă îneacă câmpurile și casele, cum veți zidi și după care formă veți face casele voastre ca să fie mai vederoase și sănătății mai pașnice”⁹. Este o carte cu sfaturi practice dar și cu înțelesuri despre cât de folositor este să știi să citești într-o carte.

În prima parte a secolului al XIX-lea la sate, era încă „lipsă de învățător, învățământul era improvizat (...) lipsă de local propriu, școală improvizată în casa preotului sau a învățătorului (...) învățătorii sau dascălii plătiți din contribuții, bani, bucate, lemne de foc, sau neplătiți, învățământ sumar: de scris, de citit, de elementele aritmeticii, gramaticii, credinței (...) Pe latura unită apar ceva școli, tipărituri, școli grănicerești, dar elementare (...) Apar și Episcopii unite și ortodoxe

dar cu dotații modeste¹⁰. Un salt spre calitate s-a înregistrat mai ales începând cu „mijlocul veacului al XIX-lea, care a reprezentat epoca celui mai puternic avânt al școlii sătești din teritoriile românești ale Transilvaniei¹¹ (...) dar conținutul instrucției școlare se rezuma în general, la citit, scris, socotit și cântările bisericești¹². Relevantă este strădania pentru învățământul românesc din Țara Hațegului a teologului cărturar, vicarul Ștefan Moldovan, care a lăsat o „Informațiune despre statutul parohiilor, numărul locuitorilor, starea preoților, porțiunilor canonice, a besericilor, cintirimelor și a școlilor”, scrisă și semnată în 6/18 noiembrie 1855, după ce a vizitat 30 de localități hațegane¹³.

Anunțurile despre școală și dascăli s-au înmulțit în revistele vremii, ceea ce înseamnă că se punea preț pe învățatură. Apar știri atenționante dar și încurajatoare. În *Revista Orăștiei*, într-un articol se scrie că „din lipsă de spațiu au dispărut școlile din Sâmpetru, Săcel și Unciuc (...) Autoritățile (...) au închiriat o casă pentru școală ... și au adus și învățător să înceapă prelegerile conform legii¹⁴. În aceeași revistă orăștiană, un articol anunța că, în anul 1885, s-au făcut alegeri și instituirii de învățători în protopresbiteratul Orăștiei și sunt nominalizați 7 învățători pentru tot atâtea sate, încheindu-se cu o speranță „că și la celelate posturi se vor afla oameni harnici, ca școala să se înceapă la timp pretutindenea¹⁵. În sprijinul informațiilor gazetărești despre școală și dascăli vine o însemnare de pe un *Apostol* tipărit la Sibiu, în anul 1900, care se păstrează la biserica din Sâmpetru (Hațeg) și care poate fi socotită o minicronică a școlii: „Prima școală a fost deschisă de Ungur Petru din Reia. Învățătorii școlii din Sâmpetru au fost: 1875 Gheorghe Ungur; 1875-1896 Gheorghe Reitescu; 1896-1897 Ioan Munteanu; 1897-1906 Csüros Antál și soția sa Margit; 1906-1918 Iosefalusi Lajos și soția Szelmeczi Erzsebet; 1918 Kiss Sándor și soția Petrisco Olga numai două luni; 1918-1919 fără învățător; 1919, 1 octombrie Gheorghe Reitescu”.

Pentru o învățatură bună erau necesare edificii adecvate. Construirea de școli era condiționată de starea economică a comunității sătești. În secolul al XIX-lea „satele parcă contaminate unele de altele (...) ridică câte un modest edificiu, se obligă în acte solemne să acopere în comun prin contribuții în bani, în pădure, în muncă, remunerația învățătorului¹⁶.

În acest sens se înscrie o însemnare de pe *Apostolul* de Blaj, 1814 al satului Corniței (Brad): „În știință să fie că aici în Dupăpiatră n-au fost școală pentru îșcolirea și perfecționarea în învățatură a pruncilor noștri de la urzirea lumii până în anul 1853, iunie, 4, când aceasta s-au înființat prin învățătorul Petru Teodoru din Săcărâmb, căutându-se prelegerile cu mai mare greutate căci creștinii noștri din această comună neavând de la cine să învețe nu știau așa zicând, nici Tatăl Nostru, rugăciunea Domnului, cum să cuvine, care învățătorul mai târziu căsătorindu-se cu fecioara Veronica lu' Vlad Ștefan lu' Gheorghe din Valea Tarniței, să preoții ca paroh gr.or. besericilor din Valea Porcului și Corniței la anul 1865 (...)”. De pe un *Antologhion*, tipărit la Râmnic în anul 1766, am transliterat o însemnare cu referire la construcția unei clădiri pentru școală: „Acest Minei l-au procurat comuna bisericească Renghet de la parohia Gelmari, la anul 1880 plătindu-l cu lemne de gorun spre a-și edifica gelmărenii școală, 6 aprilie 1880”. Însemnările acestea țin loc de documente de atestare a fondării școlilor din Dupăpiatră în anul 1865 de către învățătorul Petru Teodoru originar din Săcărâmb, și al școlii din Gelmar pentru care, în anul 1880, sătenii au plătit o carte cu lemnele necesare construcției școlii. Se fac cunoscute, tot mai mult, construcții și deschideri de școli, prin diverse modalități așa încât, nu este un fapt izolat *Cuvântarea* domnului protopop Nicolae Crainic cu ocazia serbării deschiderii Școlii principale românești din Dobra în anul 1861, evidențiindu-se că „în tot comitatul nostru al marelui Ioan Huniade și în depărtare de 15 până la 20 de mile nu se află o astfel de școală nici măcar străină, necum română”¹⁷.

Există mereu o legătură între școală, dascăl, preot și biserică. Dascălii dintâi erau preoții, iar întâile cărți de învățatură pentru prunci au fost *Ceaslovul*, *Psaltirea*, *Octoihul*. Prima carte românească specială pentru școală a fost *Bucoavna*, tipărită la Bălgrad, în anul 1699, dar care și ea avea un conținut exclusiv religios „avea să pregătească știutori de carte bisericească, oameni religioși și cu frica lui Dumnezeu”.

În secolul al XVIII-lea, „Secolul Luminilor”, influența fastă a acestui curent ideologic și cultural progresist, pornit din Europa de Apus, binecunoscut și răspândit printre românii transilvăneni prin învățații Școlii Ardelene, a avut aplicabilitate și în evoluția învățământului și al tipăririi cărților didactice. Este cunoscută întâia carte românească tipărită cu litere latine, pentru școli gimnaziale *Elementa linguae daco-*

romanae sive valahicae tipărită la Viena în 1760, carte de gramatică ai cărei autori Samuil Micu și Gheorghe Șincai, au ridicat mult școala românească din Transilvania, știut fiind faptul că în timpul în care Gheorghe Șincai a ocupat funcția de director al școlilor române din Transilvania, au fost înființate peste 300 de școli.

Îmbunătățiri vizibile în privința învățământului hunedorean, a înmulțirii cărților de școală s-au remarcat în secolul al XIX-lea. Erau solicitate cărți pentru copiii de școală, și în acest sens, exemplificăm anul 1857 în care David Josan din Bârcea trimitea protopopului greco-catolic Ioan Fodor din Hunedoara bani pentru „cele cinci dărbabe de Abecedare (...) suma în total de 3 fl. și 30 cr. și dărbabe de Istorie, 5”¹⁸. În același an se trimit cărți dăruite prin protopopiatul gr.cat. din Hunedoara „pruncilor pauperi umblători la școală din Hunedoara, Bârcea, Vețel, Plosca, Ghelar: 24 Abecedare, 3 Elementaria, 3 Aritmetici și 6 Geografii”¹⁹. În anul următor s-a întocmit o „Consemnațiune a pruncilor și pruncelor pauperi școlari, pentru primirea gratuită a cărților: Bârcea Mare: 7 Abecedare, 3 Istorie, 3 Geografii, 3 Aritmetici; Hunedoara 12 Abecedare, 3 Geografii, 3 Istorie, 3 Aritmetici; Plosca 4 Abecedare; Vețel, 8 Abecedare, 13 Istorie, 7 Geografii, 12 Aritmetici”²⁰.

Cărțile de școală au constituit în secolul al XIX-lea modalitatea de instrucție în familie, în mediul rural, îndeosebi. Despre conținutul lor enciclopedic, despre autorii lor, despre localitățile în care se tipăreau, despre ce fel de cărți au fost solicitate, dar, mai ales, despre cum și câte s-au păstrat în județul nostru ne stă mărturie și colecția de carte românească didactică aflată în biblioteca Muzeului din Deva, care cuprinde, pe lângă *Îndreptare către aritmetică*, Gheorghe Șincai, (Blaj, 1785), alte 54 de cărți de școală tipărite în secolul al XIX-lea²¹. O constatare referitoare la cărțile românești didactice vechi inclusiv din secolul al XIX-lea păstrate în județul Hunedoara este puțin favorabilă în ceea ce privește numărul lor.

Unele însemnări de pe cărțile de școală, relevă și nume de învățători sau date despre învățământul hunedorean. De pildă, o notă de mână detașată de pe o *Gramatică românească pentru școlile populare* a lui Sava Popovici Barcianu, tipărit la Sibiu în anul 1852 (Colecția M. Brădeanu - Deva) ne spune: „Această Gramatică românească iaste a me numitul Ioan Câmpeanu din Rovina, învață la Brad sub propunerea

învățătorului Simion Băcilă, Rovina, 12 april 1862”. Cartea și însemnarea sunt prețioase pentru că această Gramatică este mai rar întâlnită acum, ea face parte din prima ediție, din cele trei tipărite succesiv ale acestei cărți, iar însemnarea ne face cunoscut numele unui tânăr de lângă Brad care a continuat învățătura primită în sat și îl amintește pe Simion Băcilă care, între 1863-1871 a fost dascăl la Gimnaziul din Brad și, în jurul anului 1870 a înființat o școală de alfabetizare²². Interesantă este și însemnarea de pe o carte didactică păstrată la biserica din Boz, *Instrucțiuni pentru învățământul din școlile normale*, Sibiu, 1862, pentru declinarea celor două profesii ale semnatarului: „Această carte este a lui Ioachim Tetea învățător și proprietar în Târnăvița, Boz, 25 martie, 1863”. Cu legătură înspre gradul de cultură al dascălilor în secolul al XIX-lea relevăm și circulația periodicelor cu destinație didactică și semnalăm că printre dascălii hunedoreni abonați la revista *Amicul Școlii*, publicație sibiană, în anul 1861 aveau abonament învățătorul I. Orbonaș din Ilia, Ioan Șerb din Herepeia, Avram Barbu din Vulcez, Simion Ulpeanu din Plosca, Ioan Popescu din Almaș Săliște²³.

Preoții și învățătorii erau inițiatorii și susținătorii Despărțămintelor Astei, cu multiplele ei implicații social-culturale. De pildă, la instituirea agenturii din Vaidei, în august 1895, Despărțământul din Orăștie, au fost numiți: președinte Ioan Basarab-preot; membri Iosif Popovici și Zaharia Tilicea - preoți și Vasile Basarab - învățător²⁴.

Cărțile de altar care au ținut o vreme și locul celor de școală, însemnările despre dascăli și școli, știrile publicate în periodicele cu adresă expresă despre învățământ, demonstrează strădania celor de la orașe dar și a celor de la sate, pentru învățătura desprinsă din cărți, deschiderea treptată spre binefacerile cărților din care s-au format generații la rând de intelectuali” (Maria Basarab - Carte românească veche în muzeul din Deva).

Pentru conturarea și structurarea prezentului capitol au fost utilizate imagini, informații și texte din volumele *Cuvinte mărturisitoare și Carte românească veche în Muzeul din Deva*, semnate de doamna Maria Basarab așa cum a fost consemnat și în cuvântul autorului, cu încadrarea în ghilimelele corespunzătoare.

NOTE

- ¹ Șt. Meteș, *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p.154-155.
- ² Idem, p.101-131.
- ³ N. Bembea, *Monografia Școlii elementare confesionale gr.or.română din Brănișca - Bicău*, Sibiu, 1912, p.13.
- ⁴ N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania*, Blaj, 1944, p.136, 201.
- ⁵ R. Câmpean, *Contribuții la istoria intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea în AMN*, Cluj, 1994, p.56.
- ⁶ N. Albu, *op.cit.*, p.145.
- ⁷ M. Bordeianu, P. Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Iași, 1979, p. 52.
- ⁸ I. Mârza, *Școală și națiune*, Cluj, 1987, p.81.
- ⁹ N. Balotă, *Umanități*, București, 1973, p.115.
- ¹⁰ D. Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, București, 1992, p.153.
- ¹¹ S. Retegan, *Sate și școli românești în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, 1867-1875, Cluj, 1994, p.12.
- ¹² Idem, p. 10.
- ¹³ A.A. Rusu, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului XIX*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, p.253.
- ¹⁴ „Revista Orăștiei”, 22 nov/4 dec. 1897.
- ¹⁵ Idem, 26 aug/7 sept. 1895.
- ¹⁶ S. Retegan, *op.cit.*, p.5.
- ¹⁷ N. Crainic, *Cuvântare cu ocazia serbării deschiderii Școlii primare române din Dobra*, în „Amicul Școalei”, nr .49, 9 dec, Sibiu, 1861, p.395.
- ¹⁸ Arhivele Statului Filiala Deva, Fond Protopopiatul greco-catolic Hunedoara, dosar 1/1857, f.33.
- ¹⁹ Idem, f. 135.
- ²⁰ Arhivele Statului Filiala Deva, Fond Protopopiatul greco-catolic Hunedoara, dosar 1/1858, f.257.
- ²¹ M. Basarab, *Cărți didactice românești în Muzeul din Deva*, în „Sargetia”, XXVII/1, Deva.
- ²² I. Radu, *Monografia Gimnaziului românesc gr.or. din Brad*, Orăștie, 1920, p.37.
- ²³ „Amicul Școalei”, Sibiu, 1861, nr. 49.
- ²⁴ „Revista Orăștiei”, nr. 34, Orăștie, 1895.

CAPITOLUL 2

PRIMELE CREAȚII LITERARE ȘI ARTISTICE

Se știe că cea mai veche literatură apărută pe teritoriul României, deci și a ținuturilor orăștience, a fost literatura orală, folclorul cu poezia obiceiurilor și cu toate speciile genului liric, epic și dramatic. Atestate încă din sec. XI, manifestările folclorice orale au fost culese și înregistrate abia în sec. XVIII și mai ales în sec. XIX, când au constituit și modele pentru literatura cultă. Colecțiile Vasile Alecsandri și Mihai Eminescu, ca și numeroase altele, au relevat piese inestimabile, printre cele mai interesante și valoroase ale lumii. Forme: specifice sunt doina și cântecul, balada, legenda, poveștile și snoavele, plugușorul și vicleimul, proverbul, ghicitoarea și zicalele. Câteva ritualuri sunt legate de ritualuri și datini străvechi, precum: „*Miorița*”, „*Meșterul Manole*”, „*Zburătorul*”, „*Toma Alimos*”, amintind de întâmplările vieții pastorale, de creația artistică, de demnitatea umană, dragoste, nuntă, moarte.

Începuturile literaturii scrise se situează în sec. XV și constau din innuri bisericești, hagiografii și cronici redactate în limba slavonă (limbă de cult și cancelarie) după modele bizantine („*Pripealele*” lui Filotei Cozianu, „*Viața Sfântului Nicodim de la Tismana*”, „*Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*”, „*Cronica lui Ștefan cel Mare*”).

Literatura în limba slavonă, greacă și latină se diversifică în sec. XVI când apar și primele monumente de limbă română, cel mai vechi fiind scrisoarea diplomatică a boierului Neacșu din Câmpulung către judele Brașovului, Hans Benkner, despre mișcarea trupelor turcești pe Dunăre (1521). Cam tot atunci se traduc, în nordul Transilvaniei, un catehism („*Codex Marțian*”), Psaltirea („*Psaltirea Scheiană*”, „*Psaltirea Voronețeană*”, „*Psaltirea Hurmuzachi*”), Faptele apostolilor și fragmente din epistolele apostolilor („*Codicele Voronețean*”). Traducerile din slavonă vor fi îmbunătățite și tipărite la Sibiu

(„Catehismul luteran”, 1544) și la Brașov prin grija diaconului muntean Coresi („Catehismul”, 1559, „Tetraevangheliarul”, „Apostolul”) și a fiului acestuia, Șerban („Palia de la Orăștie”, 1582).

PALIA DE LA ORĂȘTIE

Deși PALIA DE LA ORĂȘTIE are o valoare și o semnificație deosebită pentru istoria culturală a Ținutului Hunedoarei, este puțin cunoscută, fapt pentru care îi vom acorda o mai extinsă atenție. Critica și interpretarea textelor românești vechi, mai cu seamă din secolul al XVI-lea, oferă cercetătorilor limbii române un bogat material lingvistic nevalorificat, care contribuie la tratarea fructuoasă a problemelor de fonetică, morfologie și sintaxă istorică, precum și de dialectologie și lexicologie istorică.

”În cadrul activității literare din secolul al XVI-lea un loc deosebit îl ocupă cartea cunoscută în istoria literaturii sub numele de „Palia de la Orăștie”, cea dintâi încercare de a tălmăci în limba română Vechiul Testament. Textul tipărit la Orăștie între anii 1581-1582, intitulat „Palia”, adică Vechiul Testament, cuprinde primele două capitole din Biblie: Geneza și Exodul, sau cum spun traducătorii cu cuvintele slavone: Bitia și Ishodul.

Importanța acestei cărți a fost subliniată de Iosif Popovici și de lingvistul francez Mario Roques, care în anul 1925 a retipărit cu litere chirilice prefața și prima parte (Geneza), identificând și izvoarele utilizate de autorii Paliei. Împrejurările în care apare textul le aflăm din „prefață”. Palia a fost tipărită „cu știrea măriei lui Batăr Jigmon, voivodă al Ardealului și a țării ungurești și cu știrea și cu voia a toți domnilor mari și sfetnici ai Ardealului, pentru întremătura beseariceei sfântă a românilor”. Cheltuiala a suportat-o un magnat ungar, Geszti Ferencz, „domn de steag și vestit viteaz, alesu hotnogiu Ardealului și țării ungurești”.

Rod al propagandei calvine, care a avut un puternic ecou în Transilvania, sprijinind în parte și activitatea diaconului Coresi, Palia a fost tradusă de cinci cărturari români: Mihail Tordaș „episcopul românilor din Ardeal”, Ștefan Herce „propovăduitorul Evangheliei în

Sebeș”, Efreim Zacan „dascălul de dascălie a Sebeșului”, Moise Peștișel „propovăduitorul Evangheliei în Lugoj” și Archirie „protopopul Hunedoarei”.

Autorii traducerii specifică în prefață că ei dau deocamdată la iveală numai aceste două cărți „să fie pârgă până Domnedzeu va și alalte tipări și scoate”, lăsând să se înțeleagă că vor apărea și altele. Traducerea întregă, după mărturisirea autorilor Paliei, ar fi cuprins tot Pentateucul, Cartea regilor „și alți proroci câțiva”, dar, cum rezultă din prefață, resursele materiale și ajutorul lui Geszti nu au permis tipărirea în întregime a acestor capitole din Vechiul Testament. Nu putem ști dacă aceste afirmații sunt reale, deoarece ne lipsesc indicații precise. Până în prezent nu s-a descoperit nici o altă carte tipărită care ar putea fi pusă în legătură cu traducerea menționată în prefața Paliei. Cipariu amintește că în catalogul bibliotecii mitropolitane din Alba Iulia

se găsește însemnat sub nr. 16: „cinci cărți ale lui Moisi, românește”, însă și el se îndoiește de existența lor, deoarece, căutându-le, nu a dat de ele. Sbierra crede că această notiță se poate raporta, dacă nu la o carte tipărită, probabil la un manuscris care s-a aflat acolo. Credem însă că Mario Roques are dreptate când susține că lucrarea menționată în cartalogul din Alba Iulia nu e alta decât Palia de la Orăștie; desigur bibliotecarul, ținând seama de titlul cărții: „aceasta e parte Paliei dentâi, amu cinci cărți ale lui Moisi prorocul”, a catalogat-o astfel, neținând seama de conținut.

Fragmentul de Levitic românesc (cartea a III-a din Biblie), scris pe pergament și păstrat în Biblioteca națională din Belgrad, pe care l-a publicat Hașdeu în „Cuvente den bătrâni”, nu este un fragment din traducerea Paliei, cum s-a crezut, ci o tălmăcire independentă făcută probabil la începutul secolului al XVII-lea în Ardeal, tot după Pentateucul lui Heltei, și copiată în Ardealul de sud sau în Țara Românească. În prefața tipăriturii se spune că traducerea Paliei a fost făcută cu mare muncă „den limbă jidovească și grecească și sârbească pre limbă românească”. Unii dintre cercetători au acordat credit acestei afirmații, căutând chiar să determine partea care revine fiecăruia dintre traducători în utilizarea izvoarelor străine. I. Popovici și, independent de el, M. Roques au dovedit însă că Palia este o traducere după o versiune maghiară a Vechiului Testament și anume după Pentateucul lui Heltai Gaspar, tipărit în anul 1551 la Cluj.

Textul maghiar care stă la baza traducerii românești se străvede mai cu seamă în lexicul tipăriturii de la Orăștie, unde întâlnim numeroase elemente de origine maghiară (unele neatestat în alte texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea), precum și numeroase calcuri (cuvinte și expresii) din maghiară. Alături de acestea o mulțime de forme, construcții și expresii maghiare, străine spiritului limbii noastre, dovedesc că traducătorii au utilizat o versiune maghiară.

O comparație atentă a Paliei de la Orăștie cu Pentateucul lui Heltai ne arată că, dacă în unele capitole influența textului maghiar e evidentă, în altele, dimpotrivă, această influență nu poate explica unele particularități care presupun un alt izvor. Cartea are și unele note marginale care se deosebesc de cele ungurești și pe care traducătorii

au trebuit să le ia de undeva. M. Roques a arătat că traducătorii Paliei nu s-au mărginit la cartea Heltai, ci au folosit și o versiune latină, un text al Vulgatei într-o ediție corectată, asemănătoare cu aceea pe care a publicat-o în 1573 Lucas Osiander, la Tübingen. Dacă, după cum ne spune M. Roques, Vulgata a fost luată în seamă mai ales la capitolele I-V din Geneză și I-XVI din Exod, aceasta ne îndreptățește să presupunem că traducătorii și-au împărțit între ei și cele două cărți ale Bibliei și fiecare la început a consultat mai des textul latin, dar mai pe urmă, fie că-i obosise acest procedeu, fie că li s-a părut fără mult folos, nu au mai recurs decât rar la el, ori chiar deloc. Probabil că traducătorii Paliei au cunoscut și o versiune slavonă, vreun manuscris cu anumite capitole din Vechiul Testament, care a ajuns în mâna traducătorilor înainte de tipărirea Bibliei de la Ostrog din 1581. Pe lângă denumirea Bibliei cu termeni slavi ca: Bitia, Ishod, Cisla, Torozacon etc. care, desigur, erau cunoscuți în limba noastră bisericească încă de la începutul influenței slave, în textul Paliei întâlnim și alte cuvinte de origine slavă ca: dver „perdea”, a nămisti „a pune, a așeza”, a proidi „a pleca”, cât și alte cuvinte care nu au avut niciodată circulație în limbă și care presupun utilizarea unui izvor slavon. Cât privește versiunea ebraică, desigur că aceasta nu a fost utilizată și, dacă se vorbește de așa ceva în predoslovie, este ca și în alte cazuri sub influența lui Heltai, care în prefața Pentateucului amintește că s-a folosit de Biblia ebraică.

Lucrarea a fost tipărită de doi ucenici ai lui Coresi, diaconul Șerban „meșterul mare a tiparelor” și Marian diacul, care „luară în lucru cartea la 14 noiembrie 1581 și o sfârșiră în iunie (sau iulie) 1582 în cetatea Orăștie”. Volumul complet al Paliei cuprinde 161 de foi (322 de pagini), grupate într-o predoslovie de 6 foi și 20 de caiete, dintre care „Bitia”, cuprinde 11 caiete și „Ishodul” 9 caiete. Caietele 1-10 și 12-19 sunt formate din 8 foi (quaterniuni), iar caietul 11, cu care se încheie „Bitia”, cuprinde 4 foi (dverniuni). Spre deosebire de celelalte exemplare, ultimul caiet din textul de care ne ocupăm, cuprinde 7 foi, dintre care numai 5 sunt tipărite, iar ultimele 2 foi sunt scrise cu mâna pe ambele părți, de posesorii acestei cărți. Prima pagină, care e lipită de o altă foaie, e tipărită numai pe verso, sub un ornament cu stema familiei Bathory. Colțul de jos, din dreapta, este puțin rupt.

Acolo s-a completat cu mâna (probabil de posesorul acestui exemplar) anul apariției: 1582. Caietele sunt numerotate cu litere chirilice, notate în mijlocul marginii de jos a primelor patru foi. Literele chirilice se repetă în același loc pe verso-ul ultimei pagini a caietului. Numărul foilor este notat cu cifre romane (I-III), pe marginea primelor 4 foi din quaterniuni. Aceste indicații sunt foarte regulate, nelipsind decât la caietele 11 și 20, cu care se încheie Geneza și Exodul.

Cartea e tipărită într-o singură culoare, cu 21-29 rânduri pe pagină, cu caractere groase care amintesc tipăriturile lui Coresi.

În ceea ce privește ortografia textului (punctuație, accentuare, abrevieri etc.), cât și descrierea textului în general, M. Roques a dat în studiul său toate indicațiile necesare, cu multă precizie și minuțiozitate.

Din Palia de la Orăștie se cunosc până astăzi cinci exemplare. Singurul exemplar complet a fost descoperit în Biblioteca Fundațiunii „N. Jiga” de la Oradea și se găsește în prezent în Biblioteca Academiei Române.

Din adnotările făcute cu mâna, atât în limba maghiară, cât și în românește, aflăm că a aparținut unui săpunar din Oradea, care se iscălește când Tomă David, când David Tomăs. Pe prima pagină se arată că înainte această carte „a fost a părintelui David Tomă, sfinții

sale, moșul dedesubtului scris”. Pe ultimele patru pagini sunt notate, fără o ordine cronologică precisă, evidentele mai importante dintre anii 1769-1809 cu privire la fenomenele naturii (cutremur, ploi, eclipsă de soare etc.) sau diferite întâmplări (foc, calamități provocate de lăcuste etc.). De o altă mână sunt adnotări din anul 1847. Palia de la Orăștie a apărut într-o regiune căreia nu-i aparține niciun alt text din secolul al XVI-lea. Ea prezintă particularități lingvistice, mai ales lexicale, dar și fonetice, morfologice și sintactice, neîntâlnite în alte manuscrise și tipărituri contemporane. Acest fapt explică importanța unui studiu asupra limbii textului, cât și necesitatea publicării lui integral”

(Text preluat din *FRAGMENTARIUM DOCUMENTAR* - Orăștie, 1995, pag 48-50, semnat de prof. univ. dr. Viorica Pamfil).

Despre Palia de la Orăștie putem spune că este unul dintre cele mai vechi monumente literare românești. Importanța culturală a Paliei e mare. Oricine și-a luat osteneala să răsfoiască istoria literaturii vechi s-a putut convinge cât de mult a contribuit Palia la unificarea cugetului și graiului românesc. Locul Paliei în literatură, împrejurările istorice în care a apărut calitatea traducerii, autorii, grafica, lexicul Paliei, au fost obiectul unor îndelungate studii.

Completând cercetarea făcută cu informațiile dintr-un material publicat în revista „Mitropolia Banatului” nr. 7-9 anul XXIII apărut în anul 1973, semnat de Preotul prof. dr. Nicolae Neaga, consider important a prezenta un studiu privind relațiile Paliei cu textul original ebraic. Pentru aceasta am consultat Palia, în exemplare ale căror text este același, atât în cel de la Alba Iulia, la Cluj, apoi Budapesta, și în reproducerea din 1968, îngrijită de dr. Viorica Pamfil, pe baza exemplarului de la Academia României din București, care este un exemplar complet și le-am confruntat cu textul ebraic, ultima ediție critică cea din 1968, precum și exemplarul PALIEI înregistrat la Biblioteca Batyanyană, ce a aparținut Sinagogei din Orăștie, care a donat-o în 1920.

”Numeroase sunt ipotezele privind prototipul Paliei. Judecând după titlul slavon al cărților Bitia și Ishod, adică Facerea și Ieșirea, Moses Gaster susține în Grundriss der romanischen Philologie, că Palia s-a tradus din limba slavonă. Luând în considerare afirmarea din Prefață că s-a „scos de pe limba evrească, grecească și sârbească”,

Nicolae Iorga reprezintă chiar atribuțiile fiecărui traducător: „cunoscător de grecește trebuie să fi fost Achirie, cel de sârbește dascălul Zacan, cărturarul de evreește a putut fi cu greu un român”. Ce-i drept argumentul din prefața Paliei că s-a tradus „de pe limba evreească și sârbească”, nu este îndestulător. Formula aceasta era tipică. Ea urmărea, de obicei, asigurarea cititorilor că doctrina nu e alterată, ci este cea care decurge din izvoarele originale. Pe aceeași linie se axează și afirmația lui Nicolae Drăgan, pe care o întâlnim și la Nicolae Cartoian, în: Istoria literaturii vechi, din 1942, vol. II, în sensul că: „textul s-a tradus de pe limba slavonească este o mistificare menită să amăgească pătura populară, care știe că izvoarele lor spirituale sunt de limbă slavonă, pe care o apucaseră din moși strămoși”, deși unii literați, bunăoară Ovid Densușianu, dau o interpretare verbală cuvintelor din Prefață. Slavistul Iosif Popovici, autorul francez Mario Roques, Dr. Viorica Pamfil etc. aduc argumente pentru traducerea Paliei din limba maghiară. Iată însă temeieri care ne fac să admitem că Palia a avut între izvoare, pe planul întâi, textul ebraic. În onomastica Paliei, multe substantive proprii sunt ebraice sau ebraizante. Ele au nu numai forma de plecare originală, ci prezintă toate particularitățile limbii ebraice. Așa este cazul cu Iubad din Bîtie 4,21, Tuvacain din Bîtie 4,22, Ivan din Bîtie 10,2, Așchenan din Bîtie 10,3, Mișraim din Bîtie 10,6, Saptă din Bîtie 10,7, Siba din Bîtie 10,26, Ruven din Ishod 1,2. Numeroase substantive toponimice evocă raporturi cu termenii ebraici. În această categorie intră Vavel din Bîtie 10,10, cetatea Ai, de la Bîtie 12,8, Moav de la Bîtie 19,37, Horev de la Ishod 3,1, muntele Meriva de la Ishod 17,7. Uneori numele proprii prezintă caracteristici proprii flexiunii evreești de ex. acuzativele terminate în „,t”, „,th” ori „,ot”. Este vorba despre numirile geografice, de localități, de râuri, care în limba ebraică sunt de genul feminin. În limba ebraică caracteristica genului feminin este final „,t”, „,th”, „,ot”. Așa este numele de cetate Rehobot (terminația „,ot”) din Bîtie 10,11 un feminin de Rhb, sau Timnat, Bîtie 38,13. Palia traduce pe ebraicul dudaim cu mandragoră. Bîtie 30,14, dacă colectivul Paliei n-ar fi cunoscut limba ebraică ar fi lăsat cuvântul netradus, cum obișnuiesc unii traducători din secolul Paliei.

Tot așa termenul hoșen din Ishod 28,4 Palia îl traduce cu „pieptar”

și nu-l lasă netradus, cum fac alții. Ortografia cuvântului șiloh din Bîtie 49,10 este întocmai ca în textul original, deși există multe variante în redarea lui. Pentru interpretarea enigmaticului cuvânt șiloh s-au produs 18 ipoteze. Parcă autorii Paliei au prevăzut discuțiile care se vor purta pentru interpretarea cuvântului șiloh și în înțelepciunea lor lăsară netradus pe acel „apax legomenon”, urmând ca timpul să rezolve enigma.

Rezultă că traducătorii cărturari de la Orăștie n-au lucrat pripit, ci au zăbovit îndelung asupra textului. Sunt în Palie texte ale căror sens se poate desprinde abia privite prin lumina celui original. Un atare loc este Bîtie 3,15: „Veeva asit benca uven haișa uven zarah hu ieșufeca roșo veatta fesuzenu okev”, adică: „Vrăjmășie voi pune între tine și între femeie, între sămânța ta și între sămânța ei, acela va zdrobi capul tău iar tu îi vei mușca călcâiul”. Cu toate că textul mai popularizat în epoca Paliei, cel latin al Vulgatei, are în partea a 2-a a stihului „ipsa conteret caput tuum et tu insidiaberis calcaneo eius”, totuși Palia urmează fidel textul original traducând pe hu cu „acela” pentru că hu este un pronume personal masculin și nu unul feminin, ca să fie tradus cu „ipssa conteret” cu „aceea va zdrobi” sau cu „ea va zdrobi”. Pronumele hu se folosește în limba ebraică veche, pe la 1500-1000 înaintea erei noastre, pentru ambele genuri, atât pentru masculin cât și pentru feminin, căci genul neutru nu există.

Cine pătrunde mai adânc în spiritul limbii înțelege că în Bîtie 3,11 este vorba de un masculin și va traduce cu „el”, sau cu „acela va zdrobi”, precum a procedat și traducerea grecească, produsă între anii 250-200 înaintea erei noastre. Astfel între textul original ebraic există o relație de dependență. Sunt și argumente externe în favorul utilizării textului ebraic E mai întâi (adevărat că cu mai puțină tărie), afirmarea din prefața Paliei și apoi faptul că atât Mihail Tordaș cât și colaboratorii Ștefan Herce și Moise Peștișel sunt români trecuți la calvinism, pentru care text oficial este cel ebraic. În afară de aceea Efreim Zăcan, a fost un cărturar de seamă al epocii. Numele ebraizant Zăcan, care înseamnă bătrân, barbă, deci un fel de Barbu, trădează o origine semită și ca atare pe un cunoscător de limbi orientale.

În epoca Paliei se studia limba ebraică în Transilvania. Ștefan Bathori, principe al Ardealului și rege al Poloniei, puse la 12 mai 1581 bazele unui act fundațional în care decreta înființarea unei Universități

la Cluj. Acel act fundațional prevedea că: „toți cei care au terminat în mod glorios științele frumoase, limba greacă, ebraică și latină, în facultăți să poată ajunge doctor în acele științe”. Ceva mai târziu, profesorul din Alba-Iulia, Ioan Hercul Alstedt, a tipărit pentru trebuințele studenților: „*Rudimenta linguae hebraicae et chaldaicae, in usu scholae Albensis*”. Textul întrebuițat de Palie a putut fi Pentateucul ebraic din 1488 de la Bologna, sau ediția din Brescia, din anul 1492, ori chiar Poliglota din Alcaea, tipărită în anul 1517. Importanța operei ca și prestigiul colectivului, pretindea să se meargă la izvor; totuși traducătorii nu s-au mulțumit cu un singur text. Ei au folosit și un text latin al Vulgatei. În secolul Paliei există textul latin în ediția din 1547 (Louvaine) și cea publicată de Lucas Osiander la Tübingen, în 1573. Afirmarea utilizării unui text latin este confirmată nu numai de anumite concordanțe semantice, morfologice și sintactice, ci și de latinisme ca: „prima”, „asină”, „asin”, „vade”, „vergură”, „șerb”. Consultarea unui text grecesc o confirmă elementele grecești aflătoare în Palie. Este mai întâi titulatura Palia, prescurtare a numirii grecești „*palaiadion tiki*”. Numai un inițiat în ale limbii grecești putea ști că grecii numesc Vechiul Testament scurt: Palia. Verbul bara din Bîtia I, îl traduc urmând versiunea grecească, care are eposen la fel procedează cu traducerea substantivului maim redându-l cu singularul, ca în versiunea grecească, care are *hydatos*, Bîtie 1,2. Evident că traducătorii au avut la îndemână și texte slavone, existente în secolul al XVI-lea. Bălgrad (Alba-Iulia) era o tipografie slavonă, iar la Sebeșul săsesc (Sebeș Alba) s-a tipărit în 1580 un Sbornic slavonesc. În corpul Paliei găsim cuvinte slavone, precum: „*dver*”, „*procov*”, „*covor*”, „*letnic*”, „*medelniță*”, „*a blagoslovi*”, „*vraci*”, „*Bîtie*”, „*Ishod*”, „*Cisla*”, „*Torozacon*”. Dacă în prefața Paliei se spune că s-a tradus și „*de pe sârbește*”, desigur colectivul de lucru s-a gândit la textul slavon, de care se foloseau sârbii până aproape de zilele noastre. Nu există în epoca Paliei o tipăritură sârbească la Bâtie și Ishod.

Pentateucul unguresc al lui Heltai Gașpar, de la Cluj, din anul 1551, a fost și el la îndemâna colectivului de la Orăștie. Aceasta dovedește concordanța timpurilor și un mare număr de cuvinte de origine ungurească: „*a cheltui*”, „*a bîntui*”, „*chizaș*”, „*a făgădui*”, „*a lăcui*”, „*talpă*”, „*urias*”, „*chin*”, „*sălaş*”, „*fel*”. O parte din cuvintele ungurești aflătoare în Palia sunt răspândite pe întreg teritoriul daco-roman. Astfel cuvintele „*a cheltui*” din Ishod 18, „*a bîntui*” din Ishod 21, sunt atestate în documente slavo-române pe la 1432-1437, cu mult înainte de a se

produce Palia. Cuvântul „chizaș”, din Bîtie 43, „a fâgădui”, „fâgădar”, din Bîtie 18, „a îngădui” Bîtie 15, Bîtie 34, „a lăcui” Bîtie 4, pe la 1418, tot așa sunt vechi „a mântui”, Bîtie 18, „sineag” Bîtie 33, „a ștrengui”, Bîtie 14, „a tăgădui” Bîtie 18, „talpă” Ishod 55, „urias”, Bîtie 6 și Bîtie 14. Cuvintele „chin”, „chinuiește”, Ishod 5, „chip” Bîtie 45, Bîtie 47, sunt atestate pe la 1427, „sălaș” Bîtie 24, Bîtie 42, Bîtie 43, se găsesc și la vechii slavi. „Fel” Bîtie 17 se găsește la sârbi („Fela”, „vela”) și apare în românește cu compuse formate cu cuvinte lexicale vechi. După origine majoritatea cuvintelor din Palia sunt latine, urmează elementele slavone, grecești apoi cele ungurești și altele. Dacă Palia s-ar fi tradus de pe un singur text, nu ar fi fost atât de variată limba, nu ar fi fost necesară alcătuirea unui colectiv așa de numeros și atât de greu de constituit pentru epoca aceea. O dependență exclusivă a Paliei de Pentateuhul din 1551 este exclusă. Sunt mai importante puținele deosebiri decât numeroasele asemănări: Palia are „carmel” celălalt text „carbunculus”, ortografia atâtor termeni diferită. Palia are Enoh, Pentateuhul Hanic etc. Întrepătrunderea cuvintelor în limbă e firească, chiar dacă uneori împotriva spiritului ei, cum o dovedesc unii termeni. Se găsesc în tezaurul limbii noastre atâtea cuvinte arabe, cu toate că popoarele care o vorbesc sunt la distanță, precum sunt cuvântul abandonă de la arabul „abendam”, amiral de la arabul „amir-al-bahr”, excadră, fanfară, flotă, șalupă, cuvântul caporal de la arabul „cabar al” – peste 50 halal de la halali, termenul astronomic: zenit, termenii matematici: cifra zero, algebră, din chimie: alcali, alchimie, alcool, alambic, din istoria medicinei: elixir, strop. În lumina acestor realități, cele 63 de cuvinte ungurești din Palia constituie un buchet, care acum devin simbolul unor responsabilități colective, pe care epoca noastră o dezvoltă și o adâncește, ridicând-o la rang de preocupări general valabile”

(Nicolae Neaga - *Relațiile Paliei de la Orăștie cu textul original ebraic*, Revista Mitropolia Banatului anul XXIII, nr. 7-8, 1973, pag. 416-420).

În tot cazul Palia este o lucrare originală. Traducătorii au pus în textul Paliei tot meșteșugul în uz atunci. Din lucrare transpiră un spirit de mare răspundere față de text dar și unul de independență. Traducătorii au ținut seama și de rolul sintactic al cuvintelor în frază, de chipul vorbirii reușind astfel să îndeplinească întâia condiție a unei traduceri bune.

SOCIETATEA DE LECTURĂ A JUNIMII

Până la 1848 elevii români de la „Colegiul Kun” n-au avut o pondere și influență prea mare. După această dată numărul românilor este în creștere, iar conștiința națională s-a putut și mai bine cristaliza prin învățământ și cultură. De pildă, în 1847 „numărul studenților români era destul de important: 47 ortodocși și 6 uniți”¹. În același an, colegiul primește un nou edificiu, ca mai apoi școala să aibă 8 clase și să fie declarată liceu. Vârsta acestor absolvenți putea fi și de 20-23 de ani. Aceasta înseamnă că junii români de la „Liceul Kun” aveau o anumită maturitate de gândire și unele cerințe intelectuale cu totul firești. În 1864, elevii români de la liceul din localitate se constituie într-o *Societate de lectură*².

După vacanța din vara anului 1866, petrecută la Simeria, tânărul Francisc Hossu Longin a fost îndrumat de către tutorele său să se înscrie la Colegiul Kun din Orăștie. Conform statutelor colegiului studenții care se înscriau aici fiind veniți din alte părți erau obligați să locuiască în internatul gimnaziului sub controlul profesorilor, care și ei locuiau în aceeași clădire exceptându-i pe director, catihetii și pe cei căsătoriți. Sălile de învățământ de la Colegiul Kun erau la parterul clădirii, la etajul I și al II-lea, aici fiind și o sală mare unde se adunau elevii și profesorii la anumite ocazii festive.

Îndată după sosirea sa la Orăștie, Francisc Hossu-Longin străbate orașul pentru a cunoaște oamenii de aici și mai ales pentru a intra în contact cu elita intelectuală românească. În acest scop cercetează cele două biserici românești, „unde știam că am să întâlnesc și domnii de români”²⁶¹. A fost impresionat de școala de lângă biserica ortodoxă și mai ales de „primirea învățătorilor, care l-au invitat să o viziteze și „cu care îndată am și făcut prietenie, ce mi-a fost de mare folos”²³. A întreținut legături permanente cu protopopul greco-catolic Petru Văleanu și cu cel ortodox, bătrânul Nicolae Popoviciu. Tot aici îi cunoaște și stabilește legături cu Avram Tincu, Mihai Dobo și alți fruntași ai Orăștiei.

În timpul studiilor de la Orăștie Francisc Hossu-Longin a desfășurat o bogată activitate în cadrul „Societății de lectură a tinerimii

române studioase de la Gimnaziul din Orăștie”. Bazele acestei Societăți au fost puse în anul 1867, și nu în mod întâmplător tocmai în acest an de început al dualismului.

Francisc Hossu-Longin ne mărturisește în Amintirile sale că ajungând student la Orăștie, în clasa a VIII-a a strâns pe toți „studenții români din clasele superioare” și le-a făcut propunerea de a se uni într-o „Societate de lectură” în cadrul căreia să se cultive în limba română, să organizeze „serate cu declamațiuni” și să pună bazele unei biblioteci⁴. Trebuie menționat că Francisc Hossu-Longin venea de la Gimnaziul romano-catolic din Cluj unde a activat în cadrul „Societății de lectură” a elevilor și nu dorea altceva decât o reeditarea a activității desfășurate acolo.

Propunerea făcută colegilor săi de la Orăștie a fost primită cu entuziasm și s-a trecut la constituirea societății. Prima ședință a avut loc la 20 septembrie 1867 și în deschiderea ei Francisc Hossu-Longin a arătat scopul și menirea unei societăți de lectură vorbind despre obiectivele ce trebuie să le stea în față; desfășurarea unei activități literare, înființarea unei biblioteci, a unui cor, organizarea de serate literare. A urmat apoi alegerea comitetului: președinte – protopopul Petru Văleanu, vicepreședinte, Francisc Hossu-Longin, secretar, Nicolae Herlea, vice secretar Petre Râmbașiu, Casier Avram Mihai, bibliotecar Nicolae Hațieganu⁵.

Societatea număra inițial 29 de membri, pentru a ajunge în anul școlar 1869-1870 la 34. Cererea de aprobare a înființării societății a fost înaintată direcțiunii împreună cu un proiect de statute, imediat după constituire⁶.

Deoarece până în martie 1868 n-au primit nici o veste se hotărăște trimiterea unei noi adrese care va fi înaintată la 18 martie 1868 împreună cu statutele modificate după modelul celor al teologilor din Blaj⁷. În ședința din 15 martie 1868 se face propunerea ca fiecare să contribuie cu o creație proprie, descriere, traducere, dizertații pe diferite teme, poezii, datini populare, istoria societății și cea mai bună să fie premiată. Se recitau de către membrii societății din poeți români și s-au făcut traduceri din autori străini.

Francisc Hossu-Longin a reperat un deosebit succes cu recitarea poeziei „Santinela română”, una dintre poeziile cele mai recitate în anii următori în cadrul societăților literare, și prin care s-a răspândit creația

lui Vasile Alecsandri în Transilvania. Sunt nominalizate în protocoalele ședințelor și câteva încercări literare proprii, între care amintim nuvela lui Francisc Hossu-Longin „Fericirea de trei minute” sau lucrarea lui Ioachim Langu, „Descrierea Sabiului”⁸.

Unul dintre obiectivele urmărite de către membrii societății a fost și crearea unei biblioteci. Bazele acesteia au fost puse tot din inițiativa lui Francisc Hossu-Longin, la 1 decembrie 1867, când se fac numeroase donații în bani și cărți. În scopul îmbogățirii bibliotecii se organizează o „seară de perorațiuni”, în 8 februarie 1868, din veniturile încasate cumpărându-se cărți românești de la Sibiu⁹.

De cea mai mare popularitate s-au bucurat „seratele de declamațiuni”, ținute cam la două săptămâni, unde se aduna toată suflarea românească din oraș, contribuind după inimă, cu prețul modest de intrare și ascultând cu fală și evlavie cântecele și declamările ce se rosteau și răsunau¹⁰.

La aceste serate veneau nu numai intelectualii din localitate dar și țărani din jurul orașului. Cu sprijinul maestrului Ilie Pop și al altor fruntași politici de aici, tinerii și-au confecționat costume și s-au produs în cadrul unui bal românesc dansând „Călușerul” și alte „dansuri naționale”¹¹. Spectacolul s-a bucurat de un mare succes. Încurajați, tinerii studenți au organizat cu ocazia zilei de 3/15 mai un mai al studențesc la care au mers „prin oraș cântând cântece naționale”¹².

Societatea a reușit astfel să se impună atenției fruntașilor români din oraș, aceștia apreciind-o și sprijinind-o material și moral. Scrisoarea pe care Francisc Hossu-Longin o va trimite după absolvirea gimnaziului, în vara anului 1868, foștilor camarazi și intitulată „Fraților” remarca tocmai acest succes. „Înființând această societate – menționa Francisc Hossu-Longin – și venind în contact cu inteligența din oraș studenții au avut multe de câștigat”¹³. Dintre foștii membri ai societății studenților din Orăștie mai toți au ajuns „bravi și folositori membri ai neamului” a remarcat tot Francisc Hossu-Longin. Avram Mihai din Balomir a trecut Carpații devenind doctor în medicină cu un mare sanatoriu și o fundație, Petru Truția, avocat în Arad și deputat la Pesta, apărător în procesul Memorandului, dr. Ioan Mihu, cunoscut mecenat și politician, luptător pentru Unirea Transilvaniei cu România, Ilie Cristea ce va ajunge patriarh al României întregite, Nicolae Herlea, Petru Rabotianu etc.¹⁴.

„ASTRA” ȘI VIAȚA CULTURALĂ A ORĂȘTIEI

Întemeiată în 1861 la Sibiu, având ca organizatori pe G. Barițiu și Timotei Cipariu, „Astra” a desfășurat în deceniile următoare din secolul trecut și primele decenii din veacul nostru o bogată activitate culturală și literară în rândul populației românești din Transilvania. Începând cu anul 1868, Astra va edita revista „Transilvania” ceea ce va facilita și mai mult circulația ideilor ei. Asociația a avut aderență mai mare în special în cetrelor ardelenor cu o tradiție culturală românească cum au fost Brașovul, Sibiu, Lugojul, Blajul, Năsăudul numărând prin 1917 peste 80 de „despărțăminte” cu un număr total de 1762 membri.

„Prin întreaga ei activitate Astra înscrie în istoria poporului român din Transilvania o pagină luminoasă de progres social, cultural, politic” precizează prof. Aurelia Baciu¹⁵.

Orăștia din această perioadă, deși un orășel mic, se afirmă curajos în sfera unor asemenea preocupări. Prezența în Orăștie a tiparului încă din sec. al XVI-lea, între primele centre de acest fel din Transilvania, precum și a tipografiilor de mai târziu, de îndeamnă înspre recunoașterea unei tradiții în acest sens. Secolul al XIX-lea și mai ales ultimele sale decenii aduc o învioreare vădită. Aceste tradiții aveau să genereze începutul contribuției orașului nostru la cultura națională. Burghezia română, îndepărtată de la posibilitățile de afirmare pe plan politic și economic, căuta să se evidențieze pe plan cultural, sprijinind prin aceasta lupta de afirmare a ideii și conștiinței naționale. Orașul cunoaște acum o vie agitație în care se conturează interesul depus de pătura intelectuală în vederea ridicării meseriașilor și a țărănimii.

În această efervescentă ce caracterizează viața socială, politică și culturală a Orăștiei de la sfârșitul secolului trecut, perioadă de intens avânt, asociațiile culturale ale diferitelor categorii sociale și profesionale au jucat un rol foarte important ele fiind însăși expresia spiritului de emancipare culturală a epocii. Astfel, în 1883 se înființează „Societatea de lectură a inteligenței române din Orăștie și jur”, în 1886 „Reuniunea femeilor române din comitatul Hunedoara”. Aceste societăți au avut în cursul existenței lor un rol pozitiv în ridicarea vieții culturale a orașului.

Este demn de a fi semnalat faptul că în 1889 se înființează la Orăștie „Reuniunea meseriașilor”, reuniune care cunoaște o activitate fecundă de producțiuni corale, concerte. Tot aici există o filială a „Societății pentru fond de teatru român” și o filială a „Asociației pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania” în cadrul așa-numitului despărțământ al Orăștiei. Este interesant de precizat că încă de la întemeierea Astei în 1861, Orăștia avea 4 membri. Cu timpul, numărul acestora a crescut considerabil, ceea ce și explică ecolul mare pe care asociația l-a avut în orașul și ținutul Orăștiei.

În cadrul despărțământului Orăștiei, Astra a procedat și la organizarea unor biblioteci în satele Gelmar, Orăștioara de Jos și de Sus, Căstău, Sibişel, Pricaz, Şibot, Balomir etc. În oraș, sub tutela Astei s-a organizat „Casina Română” („loc de cultură și petrecanie”) cu scop de propagandă a ideilor artistice. Toate aceste inițiative și fapte fac ca activitatea despărțământului Orăștiei să fie unanim apreciată. Tocmai de aceea, conducerea Astei propune și ține adunarea ei generală din anul 1884, la Orăștie. La această adunare ținută în 8/20 august 1884, orăștienii s-au pregătit minuțios. Demnă de luat în seamă a fost contribuția corului de la Orăștie condus de I. Branga. Un articol din Tribuna 1884 nr. 95 semnala: „Pe scena improvizată se prezintă un cor numeros de doamne și domni sub conducerea învățătorului de la școala română din loc, domnul Ioan Branga. Acest domn a compus din diletanții de muzică corul pentru a se produce la festivitățile Asociațiunii”. Între piesele executate de cor se amintesc cântecele și compozițiile: „Sărmană frunză”, „Rămâi sănătoasă”, „Cântecul ciocârliei”.

Activitățile Astei la Orăștie se vor întrezări și mai mult în deceniile următoare. Nenumărați vor fi reprezentanții Astei care vor vizita orașul. Între ei A. Bârseanu, O. Goga, I. Agârbiceanu, S. Dragomir, I. Lupaș, S. Pușcariu, V. Bologna, O. Ghibu, I. Bogdan-Duică. În 1911, la o serată literară organizată de Astra la Orăștie vor veni Octavian Goga și Cincinat Pavelescu. Nu putem reliefa legăturile culturale ales Orăștiei cu Astra fără să evidențiem rolul acestei din urmă în apariția unor tipărituri la Orăștie. Din 1913 datează „Librăria națională” din Orăștie și „Biblioteca scriitorilor de la noi” puse direct sub auspiciile Astei, îngrijite fiind de C. Tăslăuanu. În timp de un an aceasta a editat câteva lucrări printre care cea a lui Gh. Stoica: „Alte vremi”, „Schite și povestiri” și „Văduvioara” de Horia P. Petrescu.

Contribuția editorială a Astei la Orăștie nu se reduce însă numai la domeniul literar. Aici își publicase dr. Ștefan Erdely, membru corespondent al Astei, în 1904, lucrarea sa de igienă, „Cartea sănătății”. Importante sunt lucrările lui G. Todica, membru marcant al Astei din despărțământul Orăștiei, în domeniul fizicii și chimiei și lucrarea lui Silvestru Moldovan și Nicolae Togan – tipărită din inițiativa Astei – „Dicționarul numirilor de localități cu populațiunea română din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Orăștie”. Momentul cel mai important în relațiile Orăștiei cu Astra îl constituie însă adunarea generală a Asociațiunii ținută la Orăștie în 14-15 septembrie 1913. Evenimentul corespunde în mod nefericit cu moartea lui A. Vlaicu care voia să treacă în zbor Carpații, să vină în acele zile la Orăștie. Presa vremii salută favorabil manifestările de la Orăștie, iar revista orăștiană „Cosânzeana”, anul III, nr. 35-36 din 14 septembrie 1913, pe copertă publică programul serbărilor din cele două zile.

În întregime, numărul revistei „Cosânzeana” apărut la acea dată este dedicat mișcării culturale, politice și social-economice din Orăștie pentru evocarea realizărilor de aici și pe de altă parte pentru popularizarea lor. La serbări au participat personalități de seamă ca Andrei Bârseanu, B. Ștefănescu-Delavrancea, istoricul Silviu Dragomir și alții. Conferințele lor au fost pline de merit științific și literar. La concertul din prima zi a manifestărilor s-au prezentat „Imnul Astei” pe versuri de A. murășan și muzica de I. Domide, „Peste deal”, cor mixt de Vidu și solo sopran Mariți Vasilica, duet din „Șezătoare” de T. Brediceanu, cântat de Mariți Vasilica și A. medrea, acompaniați la pian de Jeni Branga, piesă de Chopin executată la pian de Cella Delavrancea, fiica scriitorului.

Descriind aceste serbări, un articol apărut în presa timpului semnala: „În rânduri încheiate, pășind militărește, cu muzici în frunte, convoiul etnografic pornește prin oraș înspre câmp. Este o priveliște uimitoare: vreo 3000 de țărani îmbrăcați toți de sărbătoare, tineri și bătrâni, femei și copii, cu flori la pălărie, cu flori la piept, drapele, chiotind, jucând, cântând vesel trec pe dinaintea asistenței numeroase, aclamați zgomotos”.

Cu toată strălucirea și reușita, serbările au fost dominate de vestea tristă a morții lui Vlaicu: „Cu lacrimi în ochi ascultă toți glasul înecat al președintelui Andrei Bârseanu, care anunță după deschiderea adunării generale, marea pierdere; cu lacrimi în ochi îl îmbrățișează maestrul Delavrancea pe căruntul părinte a lui Vlaicu; cu lacrimi în ochi privesc toți la noi acești bătrâni care își strâng mâna și nu găsesc un singur cuvânt care să talmăcească durerea lor – și a noastră a tuturor” („Luceafărul” 1913 – p. 571). Legăturile culturale ale Orăștiei cu Astra reflectă integrarea orașului în lupta generală a românilor transilvăneni pentru ridicarea culturală, economică, pentru drepturi politice și unitate națională.

După 1867, când politica de maghiarizare a guvernelor statului dualist austro-ungar amenința însăși existența ființei naționale a românilor, Astra a devenit principala conducătoare a luptei politice de eliberare națională prin cultură, orientându-și întreaga activitate în vederea transpunerii acestui program în rândul populației românești.

O primă măsură pentru apropierea de populația din lumea satului era înfiinșarea de „despărțăminte” la propunerea lui Iacob Bologna. Adunarea generală a Astei de la Șomcuta Mare, din 10-11 august 1869, a hotărât organizarea despărțămintelor și a agenturilor culturale, aprobându-se și un regulament cu privire la organizarea și funcționarea acestora¹⁶. Primul regulament de funcționare a despărțămintelor a funcționat pînă la reorganizarea din anii 1895-1897 când s-a aprobat un nou statut. În anul 1870 au luat ființă 9 despărțăminte din cele 22 câte erau prevăzute a se înființa. Pe teritoriul județului Hunedoara erau prevăzute a se înființa trei despărțăminte, la Hațeg, Deva și Baia de Criș¹⁶.

La un moment dat, Gh. Barițiu se gândea, în 1871, să țină Adunarea generală a Astei la Orăștie¹⁷, dacă vor fi invitați. Satele românești aparținând scaunului Orăștie erau arondate despărțământului Sebeș al Astei¹⁸.

Printre membrii care își achitaseră taxele de membri ordinari ai Astei se număra și Alexandru Claudiu Vlad, cancelist magistrat în Orăștie care își achită taxa de membru (5 fl.) și cea pentru diplomă

(1 fl.)¹⁹. Constituirea despărțământului Sebeș al Astei a avut loc în adunarea generală cercuală din 16 februarie 1870. La adunarea generală cercuală din 14 iunie 1870²⁰ „maestru de cordovan din Orăștie Ilie Pop, depuse pe altariul culturai poporului român considerabila sumă de 101 fl”²¹. Din totalul de 32 de membri ordinari ai despărțământului Sebeș, mai mult de jumătate (18) aparțineau comunităților românești din scaunul Orăștiei²², iar din 43 de membri ajutători, 18 aparțineau comunităților românești ale Orăștiei²³. Între noi membri ai Astei din scaunul Orăștiei se numărau, preoți, notari, primari, economi, docenți, meșteșugari etc²⁴. Un rol important în cunoașterea activității Astei din zona Orăștiei l-a avut Adunarea generală de la Sebeș, din 5-6 august 1872. Printre participanți se numără și protopopoul Nicolae Popovicu din Orăștie și Vasile Basarab din Romos²⁵.

Cu prilejul adunării generale a Astei, desfășurată la Deva din august 1874, Ioan Balomiri din Orăștie contribuie cu suma de 15 florini²⁶. În ședința Comitetului Central al Astei, din 7 iulie 1890, se pune problema unei noi arondări a despărțămintelor. Despărțământul Orăștie urma să cuprindă comunele cercului Orăștiei și Geoagiului de Jos²⁷. În anul 1894 Despărțământul Orăștie avea doi membri fondatori, 6 membri pe viață și 42 membri ordinari²⁸.

La 15 octombrie 1899 a avut loc adunarea generală a despărțământului Orăștie pentru alegerea unui nou comitet pentru o perioadă de trei ani. În comitetul despărțământului Orăștie au fost aleși: protopopul Vasile Domșa, director, Dr. Romul Dobo de Rusca (casier), Aurel P. Barcian, Petru Belei (controlor) și Laurian Barcian (secretar)²⁹. În anul 1899, despărțământul Orăștie avea 6 membri fondatori și 6 membri pe viață.

În raportul trimis pentru publicare în revista Transilvania și apărut în iunie 1901 se prezintă și activitatea despărțământului pe anul 1900, pe care-l prezentăm în continuare. În decursul anului 1900, comitetul a ținut 3 ședințe și a rezolvat problemele curente. Au fost plătite ultimile stipendii la 2 învățăcei de meserii. La adunarea cercuală din anul 1900, comitetul despărțământului a invitat toate agenturile să-și trimită câte doi delegați și le-a transpus liste de colectare³⁰. Contabilizând colectele realizate, „Despărțământul Orăștie a adunat de la data înființării sale

în 1890, până în 1900, adică în decurs de 10 ani, colectele se ridică la suma de 4.131,82 coroane³¹. Din această sumă s-a depus la casieria centrală 3.085, iar ca stipendii învățăceilor de meserii, ca premii pentru promovarea pomăritului și legumăritului, cum și a industriei de casă, s-a consumat suma de 1.040 coroane³². În viitor, din cauza reducerii veniturilor despărțământului nu se vor mai putea aloca bani ca stipendii pentru învățăceii de meserii. De promovarea economiei din această zonă urmând a lucra Reuniunea economică din Orăștie³³.

Direcțiunea Despărțământului Orăștie, înainta la 4 mai 1901, procesul verbal al adunării cercuale care s-a ținut la 8 noiembrie 1900 în comuna Romoșel. În această adunare s-au prezentat următoarele puncte de pe ordinea de zi³⁴:

- „S-a prezentat și luat spre știre raportul anual al comitetului cercual și încheierea socotelilor anuale;

- Adam Basarabă, învățător, a disertat „Despre credințele deșarte și urmările lor stricăcioase”;

- S-au împărțit poporului cărți de cuprins instructiv;

- S-au înscris noi membri:

- a) Membru pe viață, comuna politică Romoșel, solvind 200 coroane.

- b) Membrii ordinari, domnii Avram Dubleş, Nicolau Roman, Petru Truca, Avram Nasta, Avram Dubleş sen., Petru Crăciunescu, Petru Ștefănescu, Adam Basarabă și Nicolau Mihăilă, solvind fiecare câte 10 coroane³⁵. Cu ocazia adunării cercuale de la Romoșel s-a încasat suma de 464,72 coroane, din care s-a reținut suma de 53 cor. pentru trebuințele despărțământului³⁶. S-a decis de către conducerea despărțământului să se înființeze două premii, unul pentru lucruri de mână și al doilea pentru pomologie³⁷. Ca delegați la Adunarea generală a Astei au fost aleși Vasile Domșa și Laurian Bercian³⁸.

La 1901, Despărțământul Orăștie al Astei avea un număr de 35 de membri. Conform Statutelor Astei, membrii sunt de trei categorii: fondatori, pe viață și ordinari. Pentru a urmări evoluția activității Despărțământului Orăștie al Astei, prezentăm, pentru comparație, situația din anii 1901 și 1916:

Membri fondatori – 1901

„Ardeleana” institut de credit,
Orăștie
Erdélyi Victoria n. Bardoși, soție de
medic,
Mihaiu Ioan, proprietar, Orăștie.
Mișu Ioan dr., avocat, Orăștie.
Munteanu Aurel Dr., avocat,
Orăștie.
Popovici Samuil, protopop onorariu,
Beriu.

Membri pe viață

Corvin Simeon, comerciant, Orăștie.
Draia Enea Dr., avocat, Orăștie.
Indrieș Iosif, proprietar, Băcăinți,
Șibot.
Moldovan Silviu Dr., avocat,
Orăștie.
Romos, comuna, Romos, p. u.
Orăștie.
Romoșel, comuna, Romoșel, p. u.
Orăștie.

Membri fondatori – 1916

„Ardeleana” institut de credit,
Orăștie
Casina Română Orăștie
Erdélyi Victoria n. Bardoși, soție de
medic
Dr. Margita Ioan, avocat Geoagiu
Margita Aurelia, soție avocat, Geoagiu
Dr. Mișu Ioan avocat, Vinerea.
Dr. Munteanu Aurel avocat, Orăștie
Dr. Pop Ioan, medic Orăștie
Dr. Aurel Vlad, Orăștie, Dir. Desp.
Vlad Anuța, soție de av. Orăștie

Membri pe viață

Baicu Constantin, înv. dir. Orăștie
Bistrițeanu L., farmacist Bințiți
Dr. Romul Boca, avocat Orăștie
Bologa Atanasiu, paroh Sibișel
Corvin Simeon, comerciant, Orăștie
„Cugireana”, inst. De credit, Cugir
Dr. David Cornel, medic Orăștie
Dr. Deac Augustin, Orăștie
Demeter Cornel, farmacist Orăștie
Dr. Romul Dobo de Rusca, av.
Orăștie
„Geogeană”, institut de credit
Geoagiu
Indrieș Iosif, proprietar, Băcăinți
Lula Petru, preot Bobâlna
Lucăcel Ioan, învățător Balșa
Dr. Silviu Moldovan, avocat Orăștie
Olariu Constantin, antreprenor
Cugir
Dr. Sever Orbanaș, avocat Orăștie
Dr. Enea Papiu, avocat Orăștie

Petean Iosif, protopop gr. cat. Orăștie
Dr. Maria Pop n. Rozor, Geoagiu
Popovici Elie, preot Sibișel
Reuniunea de înmormântare Orăștie
Reuniunea economică Orăștie
Comuna Romos
Comuna Romoșel
Dr. Octavian Sglimbea, dir. Bancă
Orăștie
Stupinean Iosif, protopop Geoagiu
Todea Nicolae, preot Balșa
Vulcu Ioan, proprietar Orăștie

Membri ordinari

Barcian Aurel P., proprietar, Orăștie.
Basarabă Adam, capelan, Romos, Orăștie.
Bercian Laurian, notar î. p. Orăștie.
Bogdanescu George, proprietar, Orăștie.
Crăciunescu Petru, proprietar, Romoșel
Dobo de Rusca Romul Dr., medic, Orăștie.
Domșa Vasile, protopop, Orăștie.
Dubleş sen. Avram, proprietar, Romoșel
Dubleş Avram, învățător, Romoșel
Dubleş Nicolau, notar, Romos
Friedman Liviu, notar, Șibot.
Mihăilă Nicolau, Proprietar, Vinerea
Nasta Avram, proprietar, Romoșel
Orbanaș Iosif, pretor, Orăștie.
Popovici Ilie, preot, Sibișel, Orăștie.
Popovici Ioan, preot, Gelmar
Ștefănescu Petru, proprietar, Romoșel
Tilicea Zacharie, preot, Vaidei
Truca Petru, notar, Romoșel

Membri Ordinari

Balomireana Inst. de credit, Balomir
Belei Petru casier Orăștie
Botean Ioan, preot Bințiș
Bude Octavian, preot Pișchinți
Cușuta George, casier Orăștie
Domșa Vasilie, protopop Orăștie
Florea Clara, Orăștie
Filimonescu, preot Rengeț
Manulescu Samuil, proprietar Orăștioara
Mihail Nicolae, Proprietar Vinerea
Orbanaș Valeriu, funcționar Orăștie
Popovici Ioan, protopop Geoagiu
Teodor Avram, preot Turdaș
Vărmăgean Ioan, pantofar Orăștie
Vulcu Grigorie, comerciant Orăștie

”În cadrul Astei, Orăștia a prestat o bogată activitate social-culturală prin organizarea de agenții la Romos, Geoagiu, Vinerea etc., prin susținerea unor conferințe, șezători și serbări populare, prin organizarea unor biblioteci etc. Activitatea culturală s-a desfășurat pe tărâmul literar, al valorificării folclorului, în domeniul istoriei, prin elaborarea și susținerea unor disertații publice, în sectorul școlar, prin sprijinirea învățământului, în cel al economiei etc. Despărțământul Orăștiei își ținea adunarea generală o dată pe an la Orăștie sau în alte localități din jur, prilej de a impulsiona viața și conlucrarea românilor de aici. La adunările generale se țineau, în afara rapoartelor, după împrejurări, una-două conferințe privitoare la viața economică, la cultură etc., se împărțeau broșuri și cărți, se făceau înscrieri de noi membri, se alegea comitetul nou și, unde era posibil, se susținea un program artistic. Reținem câteva din titlurile expunerilor: *Femeia și cultura*, *Despre stupărit*, *Să îmbrățișăm negoțul și meseriile* etc. Prin despărțământul Orăștiei s-au organizat biblioteci într-un număr mare de localități din jur. În istoria acestei societăți două momente au avut un caracter excepțional pentru Orăștie. Este vorba de ținerea adunărilor generale ale Societății „Astra” în 1884 și în 1913 la Orăștie. Cu aceste prilejuri, orăștienii s-au simțit „foarte fericiți văzând un număr de oaspeți așa de respectabili în mijlocul nostru”, cum mărturisea în cuvântul de salut A. Tincu. Adunarea generală a „Astei” a avut darul de a realiza la Orăștie în 1884 o anumită armonizare a forțelor intelectuale.

În 1913 este reeditată, pe coordonate monumentale, o nouă Adunare generală a Astei. Asociațiunea a adus la Orăștie, în acel an, personalități de seamă, cum au fost: B. Șt. Delavrancea, A. Bârseanu, dr. Suci, dr. Radu, O. Goga, I. Agârbiceanu, Virgil Arion, S. Dragomir, I. Lupaș, Sextil Pușcariu, G. Bogdan-Duică, O. Tăslăuanu, Cincinat Pavelescu etc. Sunt prezenți, ca oaspeți aleși, și membri marcanți ai Partidului Național Român: dr. Tr. Mihali, dr. V. Lucaciu, V. Dăian, dar vin aici la marea sărbătoare și publiciști cum au fost A. C. Domșa de la „Unirea”; Montani de la „Românul”, Voicu Nițescu de la „Gazeta Transilvaniei”, V. Braniște de la „Drapelul”, I. Șchiopu de la „Lucaefărul” etc. De la „Minerva” din București sosește I. Paukerov, Elena Hossu Longin, președinta Reuniunii femeilor din Hunedoara,

E. Precup, președintele meseriașilor de la Blaj. Sunt prezente localitățile vecine Ilia (dr. Șt. Chirilovici), Făgăraș (N. Borza), Sebeș (dr. I. Elekeș), Abrud, Cugir, Dej, Vinț etc. Autoritățile locale au întâmpinat cu onorurile cuvenite pe oaspeți. Primarul orașului, care nu era român, vorbește în românește și ungrește, iar seara în nemțește. De asemenea, reținem că între oratori s-a numărat și B. Șt. Delavrancea, care vorbește despre „iubirea ce trebuie să lege toate inimile”. Cu prilejul acestei mari adunări naționale s-a realizat un câștig net de 7 319 coroane. Discursul de deschidere a fost ținut de Andrei Bârseanu. Orăștienii au organizat perfect primirea, cu 40 de călăreți costumați, programul artistic prin contribuția tuturor formațiilor și instituțiilor de seamă, o expoziție a meseriașilor, conductul etnografic cu participarea în costumele naționale ale comunelor, conferințe, petrecere cu joc, un concert special, cu participarea artistelor Cella Delavrancea și Veturia Triteanu etc. A. Vlaicu trece Carpații pentru a veni la Orăștie, dar se prăbușește la Bănești”(*Orăștie 750*, pag. 142-144).

TEATRUL LA ORĂȘTIE

AURELIA BACIU³⁹

Orăștia ultimelor decenii din veacul trecut și primelor din secolul nostru, deși cu o populație puțin numeroasă, se înscrie în aria nor valoroase preocupări pe linie culturală.

Ea cunoaște numele mai multor societăți culturale printre care „Societatea de lectură a tinerimii studioase române” (1867), „Societatea de lectură a inteligenței române din Orăștie și jur” (1883), „Reuniunea femeilor române din Comitatul Hunedoara” (1886), „Reuniunea meseriașilor” (1899).

Alături de acestea, în Orăștie apar filiale ale Astrei și Societății pentru fond de teatru român avînd un rol pozitiv în ridicarea vieții culturale a localității și împrejurimilor, creînd o adevărată tradiție culturală.

Societatea pentru fond de teatru român a organizat la Orăștie programe artistice, reprezentații teatrale, prelegeri, conferințe, stimulînd creația literară, teatrală, muzicală locală.

Aderența Orăștiei la Societatea pentru fond de teatru român rezultă și din numărul de membri fondatori înscriși care au susținut societatea prin contribuția lor materială. Astfel, Anuarul IX al Societății pentru fond de teatru român (Brașov, 1906), precizează că printre membrii fondatori ai societății se află „Ardeleana” – institut de credit și economii, societate pe acțiuni din Orăștie, care a contribuit cu 700 de coroane.

Prin 1885, filiala din Orăștie a societății avea 26 de membri înscriși printre care Contantin și Miți Baicu, Ghizela Roman, Iosif Anatol, Ioan N. Corvin, Elena Cosma, Gheorghe Drăghici, Remus Dobo, Leontina Domșa, Maria T. Barițiu, Gh. Oprea, Lucia Piso, Roman V. Lucaciu, p. P. Barițiu, Veturia Vlad.

Dintre toți orăștienii înscriși la Societatea pentru fond de teatru contribuția cea mai importantă materială și morală o are dr. Ioan Mihu. Acesta pune bazele în al doilea deceniu al secolului nostru a unui fond ce-i poartă numele „Fondul dr. Ioan Mihu” pentru premiera lucrărilor dramatice mai valoroase.

Activitatea filialei din Orăștie a Societății pentru fond de teatru român era impulsionată și stimulată de ținerea unor adunări generale ale acesteia, cum a fost cazul cu adunarea din 1897 când s-au prezentat piesele „La Turnu Măgurele” de Vasile Alecsandri și comedia localizată „Trei doctori”.

Ziarele și revistele orăștiene au publicat numeroase materiale în legătură cu activitatea societății. Astfel, „Activitatea” reproduce discursuri întregi ținute în cadrul societății, precum și desfășurarea lucrărilor. Numeroși conducători ai societății au vizat și au colaborat pe tărâm cultural cu Orăștia. Astfel, referindu-se la activitatea secretarului literar al revistei Societății pentru fond de teatru român, Dr. H. Petra Petrescu, „Gazeta de Transilvania” nr. 12 din 1913, semnala: „Acum se pregătește să țină câte o conferință în Lugoj, Caransebeș și Orăștie”, iar revista „Cosânzeana”, de la Orăștie, publică în întregime conferința lui H. Petra Petrescu, intitulată „Poetul P. Cerna” în nr. 23 din 1913.

Atunci când, în 1913, în Editura Librăriei Naționale din Orăștie se anunța apariția „Bibliotecii scriitorilor de la noi”, printre cele câteva cărți publicate până în anul 1914 se afla și cea a lui Horea Petra Petrescu, „Văduvioara”. Lucrarea amintită era astfel prezentată în paginile revistei „Cosânzeana”: Prețul 1 coroană. E la noi în Ardeal întâia colecție de monoloage pe care diletanții le pot preda cu succes și spre mulțumirea publicului, la serate teatrale. Fiecare monolog e plin de spirit și de vervă și autorul a umplut cu acest volum un mare gol în literatura noastră dramatică”.

Prezența soților Bârsan și primirea lor în oraș cu diferite piese de teatru este foarte concludentă.

Chiar în localitățile rurale din jurul orașului s-a înjghebat cu timpul o activitate teatrală susținută. Astfel, se semnalează în anul 1905 că au fost prezentate la Geoagiu piesele: „Doctorul fără voie”, comedie într-un act de A. Popp, „Cinel, cinel”, comedie de Vasile Alecsandri, „La comisariat”, comedie prezentată de artiști din localitate.

Ca urmare a tuturor formelor de stimulare a vieții culturale a Orăștiei, viața teatrală s-a dezvoltat foarte mult, fapt ce reiese din presa locală a vremii. Astfel, Revista Orăștiei în nr. 16 din 1896 semnala în articolul „Reprezentăția teatrală de duminica trecută”, următoarele: „Potrivit programului cunoscut, duminica trecută, seara, s-a dat din partea diletanților români din localitate reprezentația teatrală a piesei „Totul

pentru ochii lumii”. Cu bucurie constatăm că reprezentația a reușit în toate privințele. Diletanții, atât damele cât și domnii, și-au studiat bine rolele lor și le-au predat spre deplina mulțumire a publicului de față”.

Piesa, spirituală, bine jucată, a produs în rândul publicului multe momente de veselie, pentru care diletanții au fost răsplătiți cu aplauze. Îmbucurător a fost și sprijinul călduros ce s-a dat reprezentației, atât din partea publicului românesc, cât și a celui sătesc din localitate. „Sala otelului era până la cel din urmă loc plină. Mulți n-au afla locuri de șezut și au trebuit să stee, îndesuiți, în picioare. Galeria, plină de popor, pe care cu drag l-am vezut și bucurie ne-a făcut cu interesul aretat prin venirea în numer așa de frumos la reprezentație. Jurul asemenea a fost bine înfățișat: am vezut oaspeți veniți anume pentru acest teatru, din comunele vecine Orăștioara, Romos, Cigir, Dâncul Mic, Bobâlna, Beriu etc., apoi din Deva, Petroșani, Blaj”.

Cu o zi înainte de spectacol, Revista Orăștiei – nr. 15 publica la rubrica „Teatrul românesc în Orăștie” afișul cu piesa ce se va juca, rezultând printre interpreți următorii: Petru P. Barițiu în rolul lui Razian, fost cofetar, Roma Lucaciu în rolul Zoiței; R. Dobo de Ruzsaka, Veturia Vlad, Lucreția Piso, Olga Romoșan în alte roluri.

Din toate cele relatate rezultă că Orăștia, cu viața ei culturală de la sfârșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, s-a integrat mișcării teatrale din Ardeal, impulsionată și organizată de Societatea pentru fond de teatru român.

Acum, la peste un secol de la inaugurarea acestei societăți teatrale Orăștia păstrează între tradițiile ei de cultură amintirea unor trainice legături care au stimula – illo tempore – activitatea dramatică locală.

NOTE

- ¹ ”*Revista Orăștiei*”, nr. 34, Orăștiei, 1895.
- ² M. Porumb, *Dicționar de pictură veche din Transilvania*, sec. XIII-XVIII, București, 1998, p. 368.
- ³ N. Bârsan, în „*Libertatea*”, nr. 22, 1915, p. 275.
- ⁴ Eugenia Glodariu, Despre „*Societatea de lectură a tinerimii române studioase de la Gimnaziul din Orăștie, în Sargetia*”, XXI-XXIV, 1987-1991, p. 781-785.
- ⁵ *Ibidem.*
- ⁶ *Ibidem.*
- ⁷ *Ibidem.*
- ⁸ *Ibidem.*
- ⁹ *Ibidem.*
- ¹⁰ *Ibidem.*
- ¹¹ *Ibidem.*
- ¹² *Ibidem.*
- ¹³ *Ibidem.*
- ¹⁴ *Ibidem.*
- ¹⁵ Aurelia Baci (1937 -), profesoară de limba română în Orăștie, cu preocupări în istoria culturii locale. Volume: - *Valea Grădiștei*, Editura Sport-Turism, București, 1988; - *Beriu, monograme*, Deva, 1972 (coautor); - *Pe urmele lui Aurel Vlaicu*, Editura Turism, București, 1991. Articole publicate în *Drumul socialismului*, Pagini școlare, Pălia. A colaborat cu articole la volume omagiale și metodice. Textul antologat – din Aurelia Baci, „*Legăturile culturale ale Orăștiei cu Astra*”, în *Drumul socialismului*, nr. 4937.
- ¹⁶ Pamfil Matei, *Astra*, p. 38.
- ¹⁷ N. Iorga, *Scrisori și inscripții*, vol. I, pag. 54
- ¹⁸ *Transilvania*, III, nr. 1/1 ianuarie 1870, p. 14.
- ¹⁹ *Ibidem.*
- ²⁰ *Transilvania*, III, nr. 6 din 15 martie 1870, p. 76.
- ²¹ *Transilvania*, III, nr. 16 /15 august 1870, p. 85.
- ²² *Transilvania* III, nr. 17 /1 septembrie 1870, p. 199.
- ²³ *Ibidem.*
- ²⁴ *Ibidem.*
- ²⁵ *Transilvania*, V, nr. 20/15 octombrie 1872, p. 239.
- ²⁶ *Transilvania*, VII, nr. 19 din 1 octombrie 1874, p. 231-232.
- ²⁷ *Transilvania*, XXI, nr. 8 din 1 septembrie 1890, p. 251.
- ²⁸ *Transilvania*, XXVI, nr. 2 din 15 februarie 1895, p. 37.

²⁹ Transilvania, XXXII, nr. 5, iunie 1901, p. 188.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ Transilvania, XXXII, nr. 5, iunie 1901, p. 183.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ Textul reprodus din Aurelia Baci, „*Legăturile culturale ale Orăștiei cu Societatea pentru fond de teatru român*” în *Drumul socialismului*, nr. 4889.

CAPITOLUL 3

ÎNCEPUTURILE PRESEI ȘI TIPĂRII DE CARTE

Este un exemplu elocvent că forțele progresiste din străvechiul teritoriu românesc al Transilvaniei au militat, consecvent și pe diferite căi, pentru eliberarea socială și independența națională a românilor. Unul din mijloacele adoptate, de loc neglijabil, a fost acela al dezvoltării culturii naționale¹. Un rol deosebit de important în această privință l-a avut Astra, ale cărei despărțăminte, răspândite în numeroase orașe transilvănene au înțeles pe deplin rolul și locul culturii în păstrarea ființei naționale și în afirmarea ei publică pe multiple planuri, de la scrisul românesc, la manifestările cultural-artistice, la lupta pentru păstrarea portului popular tradițional, pentru că, așa cum scria G. Barițiu în 1860, „...costumul național face și el una din părțile esențiale la viața socială a unui popor, iar păstrarea lui este de o importanță atât mai mare cu cât un popor rămas în cultură este supus la mai multe înrăurințe morale, naționale și politice din afară”². Un rol deosebit de important în această permanentă muncă, ale cărei rezultate erau menite să se arate în timp, a revenit presei, definită de prof. I. Lupaș ca „unul dintre cei mai importanți factori ai educației culturale, politice și sociale, o școală puternică și extinsă în care toți cei chemați pot și trebuie să dea învățături”³, scopul principal fiind „trezirea poporului la viața națională, iar mijloacele... graiul românesc, răspândirea gustului de citire și dezvoltarea interesului pentru chestiunile publice românești”⁴. Rodul muncii luptătorilor cu condeii s-a materializat, printre altele, în numeroase publicații periodice de durată mai lungă sau mai scurtă care, toate la un loc și fiecare în parte, au slujit aceluiași ideal comun - afirmarea națiunii române și a culturii sale naționale. Alături de ziarele apărute în importante centre culturale transilvănene, și-au făcut simțite existența și publicațiile locale, fie ele

cu profil politic, economic, cultural sau umoristic. Ca și cele dintâi, și acestea au avut un rol deloc neglijabil în formarea și informarea opiniei publice românești, ca element de susținere morală a unei lupte drepte, purtate în interesul națiunii. Generației dela 1848 îi revine meritul de a fi fondat presa culturală și beletristică locală, ca prim suport instituțional al spiritualității românești, acesteia revenindu-i un merit deosebit în pregătirea creației literare românești ardelenice, care se afirmă după 1870⁵. Păstrate peste ani, aceste publicații îmbogățesc astăzi colecțiile bibliotecilor și muzeale, dând o imagine asupra ceea ce au fost și asupra a ceea ce ele și întemeietorii lor au urmărit prin scrierea și răspândirea lor în cele mai depărtate colțuri locuite de români, în județul Hunedoara, un loc important în activitatea publicistică a revenit Centrului Cultural Orăștie, care a slujit crezului că „cultura unui popor atârână de la numărul celor ce citesc”⁶. Într-adevăr, aportul inițiativelor culturale și creșterea conștiinței naționale, dezvoltarea orizontului de informații și cunoștințe, avântul creației literare au cunoscut o etapă nouă odată cu apariția presei românești la Orăștie, centru important, care a dat culturii românești *Palia*, operă de seamă a culturii naționale, rod al colaborării a cinci cărturari români hunedoreni (Mihai Tordaș, Ștefan Herce, Efrem Zecan, Moise Pestișe și Achirie), care a văzut lumina tiparului de sub teascurile orăștiene în 1582⁷. După această primă tipografie românească a diacului Șerban, care a fost ultima dintre tipografiile lui Coresi, următoarea instituție de acest gen a apărut la Orăștie abia în 1850, tipărind însă în limba germană și fiind în proprietatea lui Fuhrmann Karoly. După cea înființată în 1867 de către F.A. Marconinovich, în 1870 se pun bazele celei aparținând lui Ferenc Schäser care a publicat în limbile germană, română și maghiară, dând circulației culturale, printre altele, o parte dintre anuarele școlilor din Orăștie⁸. Cele mai importante, însă, dintre instituțiile tipografice orăștiene au fost „Minerva” și „Tipografia Nouă” (1904), devenită apoi „Libertatea”, atât prin durata existenței lor cât și prin editarea a numeroase ziare și cărți românești, contribuind din plin la difuzarea culturii și pregătirea unității naționale. Și în alte centre hunedorene au funcționat instituții tipografice (Deva, Hunedoara, Brad, Petroșani), dar cele din Orăștie rămân ca un simbol al

activității de tipărire a cuvântului românesc în această zonă a țării, atât prin număr și durată, cât și prin faptul că au avut o serie de colaboratori de seamă, unii chiar debutând aici.

În județul Hunedoara s-au publicat atât ziare angajate politic și care și-au mărturisit deschis această angajare, cât și foi literare, economice, umoristice etc. Vom încerca în cele ce urmează o prezentare a periodicelelor hunedorene, procedând la o grupare a lor după profilul pe care l-au avut. Dacă această grupare va părea insuficient de bine delimitată, aceasta se datorește faptului că publicațiile pe care le prezentăm au avut preocupări care au trecut dincolo de profilul lor mărturisit.

Din păcate, nici una dintre instituțiile unde am efectuat prezenta cercetare doctorală, nu dispune de colecții complete din nici una din publicațiile hunedorene, fapt care impietează asupra unei prezentări exhaustive a problemelor puse de ele în discuție. În cazul publicațiilor din care se păstrează prea puține numere, ne vom rezuma numai la semnalarea existenței lor, prezentând însă mai pe larg publicațiile din care s-au putut trage, totuși, concluzii asupra orientării, problematicii, colaboratorilor etc, procedând la trecerea lor în revistă în mod cronologic.

Deci, după cum subliniam, remarcabilă a fost activitatea jurnaliștilor hunedoreni în domeniul presei românești. În anul 1911, apăreau la Orăștie, 6 periodice românești, doar cu unul mai puțin decât la Sibiu, în vreme ce la Budapesta se editau 5, la Arad 4, la Blaj 4, la Caransebeș 2, respectiv la Lugoj 1. Având în vedere faptul că presa orăștiană tipărită se axa pe diferite tematici, aceasta poate fi împărțită în: presă politică, culturală, economică, umoristică, publicațiile Prefecturii, publicațiile Muzeului Județean, publicațiile în limba maghiară, presă științifică și filosofică.

*

*

*

Multitudinea problemelor abordate de periodicele românești din Orăștie face oarecum dificilă o categorisire a acestora în funcție de tematica inclusă în coloanele lor. Urmând conduita adoptată în general

de presa națională din Transilvania și în dorința de a nu scăpa din vedere nimic din ce putea interesa și educa cititorul român de orice stare, ele au abordat subiecte din cele mai diverse domenii, trecându-le, fără excepție, prin filtrul nevoilor, intereselor și năzuințelor neamului. În ziarul sau în revista tipărită la Orăștie, subiectul politic, prezentat invariabil într-o strânsă conexiune cu obiectivele mișcării naționale, este însoțit de subiectul cultural, cu predilecție specific românesc, subiectul economic vizând ridicarea materială a populației românești, este însoțit de popularizarea metodelor moderne de muncă în diverse domenii, a avantajelor însoțirii economice ca armă de luptă împotriva marii proprietăți etc. Altfel spus, indiferent de natura temelor supuse atenției cititorului, nu se pierdeau nici o clipă din vedere năzuințele primordiale ale națiunii, întregul arsenal ziaristic fiind orientat cu tenacitate și consecvență într-o direcție unică și precisă. De la prima la ultima filă, ziarele orăștience se adresează insistent publicului larg, pe înțelesul lui, îl informează, îl educă, îl mobilizează. Critica aspră și vehementă a nedreptelor rânduieli dualiste este asociată cu năzuințele firești de democrație și progres, politica șovină de oprimare și deznaționalizare dusă de autorități împotriva popoarelor subjugate din monarhie este prezentată ca o închistare oarbă în anacronicele tipare feudale, condamnate de mersul vremii. Deasupra tuturor acestor preocupări, ca permanent însoțitor și tonifiant al formelor și mijloacelor luptei naționale, presa din Orăștie degajă un pronunțat optimism, o admirabilă încredere în destinele neamului, în capacitatea sa de a rezista tuturor încercărilor și vicisitudinilor și de a-și dobândi în cele din urmă mult visata libertate.

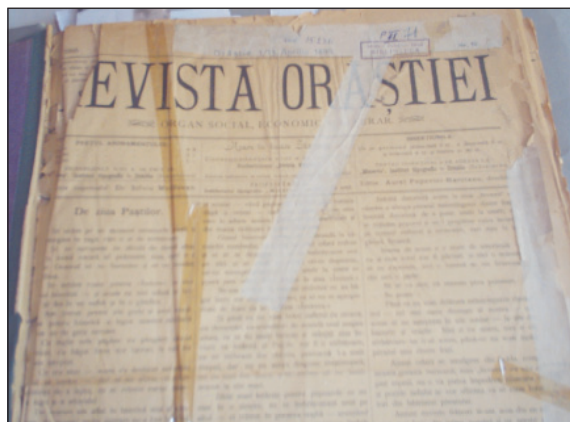
Este vorba, prin urmare, de o evidentă dar voită uniformizare tematică, pe deplin justificată, de altfel, în condițiile în care gazetarii de la Orăștie, urmând un imbold firesc, se străduiau să dea „foilor” lor o cuprindere cât mai complexă, o arie de activitate cât mai largă, pentru a compensa astfel interdicțiile oficialităților și insuficiențele mijloace materiale pentru editarea unui număr sporit de periodice naționale specializate. Cu toate acestea, având în vedere predilecția pentru o anumită categorie tematică și preponderența materialelor de un anumit gen cuprinse în sumarul gazetelor orăștience, este posibilă o departajare

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

a acestora, după cum urmează: *presa politică, presa economică, presa culturală, presa științifică și filozofică și presa umoristică.*

I. ZIARE CU ORIENTARE POLITICĂ

„REVISTA ORĂȘTIEI” (1895 - 1899), a fost primul periodic românesc din comitatul Hunedoara. Colecția revistei se regăsește la biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, înregistrată sub nr. de inventar 15236, cu numere disparate. Semnarea, în 1867, a pactului dualist austro-ungar a marcat pentru românii transilvăneni începutul unei perioade în care s-au succedat măsurile guvernamentale care vizau maghiarizarea lor forțată. Legea naționalităților (1868) asigură egalitatea cetățenilor dar nu și a naționalităților, iar legea școlară stipula că toate școlile se găsesc sub patronajul statului, iar predarea se face exclusiv în limba maghiară, românii având dreptul să-și deschidă școli confesionale cu limba de predare română, cu condiția asigurării

unei subvenții bănești pentru învățători, al cărei quantum stabilit de stat depășea de multe ori posibilitățile reale ale comunei. Legea presei, din 1872, înăsprea prevederile celor anterioare, introducând obligativitatea plătirii unei cauțiuni, extrem de mari, de către publicațiile angajate politic. În 1874 este emisă legea electorală (censul); în 1876 legea reorganizării administrative reintroduce comitatele și desființează autonomia sașilor și secuilor. În fine, legile școlare ale lui Trefort, cea din 1879 introducând limba maghiară ca obiect de studiu și în școlile confesionale și cea din 1883 care prevede creșterea numărului de ore de limba maghiară.

Pe plan politic, în ceea ce privește lupta națională a românilor sunt de remarcat unele divergențe, ultimul act politic unitar fiind petiția din 8 decembrie 1865. Apoi Partidul Național Român din Banat și Ungaria (înființat în 1869) se plasează pe linia activismului politic, în timp ce Partidul Național din Transilvania (înființat în același an) se plasează pe linia pasivistă. Tatonările care au urmat între conducătorii celor două partide au dus la adoptarea definitivă a pasivismului (programul adoptat în 1881 la Conferința Națională de la Sibiu) ca formă generală de protest împotriva persecuției naționale la care era supus poporul român. Anul 1894 aduce un eveniment deosebit de important în mișcarea națională – Memorandumul – neluat în seamă de Curtea din Viena și care a adus sancționarea severă a semnatarilor săi. Situația românilor din imperiul austro-ungar nu era singulară, fapt care a făcut posibilă convocarea Congresului Naționalităților (1895) și mai apoi constituirea Clubului Naționalităților (1905)⁹.

În văltoarea evenimentelor politice, ziarele românești au avut un rol de loc de neglijat, ele plasându-se fie în tabăra pasivistă fie în cea activistă. Din prima categorie au făcut parte „Tribuna”, „Gazeta Transilvaniei”, „Drapelul” (Lugoj), iar în a doua se încadrează „Telegraful Român”, și ziarele oraștiene „Libertatea”, „Activitatea” și „**Revista Oraștiei**”. Aceasta din urmă apare la 1/13 ianuarie 1895 având ca redactor responsabil pe dr. Silviu Moldovan (apoi pe Ioan M. Corvin de la nr. 47 din 18/30 martie 1895 și Ioachim Munteanu în 1897), editor și director pe Aurel Popovici Barcianu și responsabil pentru tipar pe P. Barițiu¹⁰, fiind primul ziar românesc apărut în Comitatul Hunedoara.

A fost tipărit la Tipografia „Minerva” din Orăștie. Inițial, **„Revista Orăștiei”** nu este angajată politic, în paginile sale predominând articole literare, culegerile de folclor, referirile din viața bisericească.

Un singur articol ne atrage atenția din prima sa perioadă de apariție, în care se scrie **„Trebuie deci să se pună în cale apropierea socială a tuturor elementelor în care se află încă sentiment românesc, pentru a avea o viață și românească și plăcută”**¹¹. Este aici o mărturisire, credem, a crezului politic național al acestei publicații, chiar dacă el nu este declarat expres. Alta este exprimarea acestui crez după ce, în noiembrie 1895 este depusă cautiunea prevăzută de Legea presei din 1872, din acest moment ziarul angajându-se deschis în viața politică și susținând linia activismului politic. În **„Invitare la abonament”** pe anul 1896, **„Revista Orăștiei”** se declară **„o paznică credincioasă a românismului”** pentru **„ducerea și înălțarea peste tot spre mai bine atât a dezvoltării noastre naționale cât și a celei materiale economice în aceste părți”** pentru ca în articolul similar din 1897 angajarea să fie mai tranșantă: **„Ne vom nisui și în viitor, ca și în trecut, ca întrucât ne permit puterile, să fim sinceră apărătoare a cauzei neamului nostru românesc, să-i facem cunoscut drepturile sale”**, pentru că, **„acum mai mult ca ori când ni se impune datoria ca să fim la curent cu toate câte se petrec împrejurul nostru și ca umăr la umăr să luptăm pentru binele poporului nostru românesc, care este al nostru al tuturor”**¹². Aceste idei – permanente se deschid din majoritatea articolelor inserate în paginile ziarului. Printre problemele care stau

în atenția „**Revistei Orăștiei**” sunt școala și biserica. Dacă în prima parte a existenței sale întâlnim mai puține articole cu asemenea conținut tematic¹³ situația se schimbă după depunerea cauțiunii, o preocupare majoră manifestându-se în legătură cu necesitatea susținerii școlilor confesionale. Pe această linie amintim că în Congregația comitatului care a avut loc la Deva la finele anului 1896 sub conducerea comitetului suprem Szent-Kereszti s-a cerut aprobarea unui împrumut de 180,000 florini pentru școlile populare care sunt, în fapt, „**un instrument de maghiarizare**”¹⁴. Împotriva acestui împrumut s-a înaintat un protest din partea fruntașilor politici ai românilor hunedoreni publicat integral în „**Revista Orăștiei**”. El a fost semnat de Fr. Hossu-Longin, Alexandru Hossu, Ioan Șerban, Alexandru Moldovan (din Deva), A. Munteanu, Silviu Moldovan, Aurel Popovici-Barcianu, Laurian Barcianu, Petru Belei, Ioan Lăzăroiu (din Orăștie), G. Suciuc (din Hațeg) și V. Demian (din Brad)¹⁵. Se scrie aici printre altele: „**Dacă guvernul într-adevăr ar vrea să răspândească cultura în aceste părți, n-ar avea decât să dea, și numai jumătate din sumele cheltuite pe școlile de stat – școlilor**

confesionale existente, și atunci acestea și prin trănsele cultura, ar ajunge la înflorire”. Tot pe linia salvării școlilor confesionale se înscriu și alte articole, editoriale sau nu.

Astfel în articolul „ **O rugămintă**” plecând de la legea școlară din 1893 care a hotărât quantumul de 300 de florini pentru salariul învățătorilor din școlile confesionale și creșterea lui cu 50 de florini la fiecare cinci ani, se face apel la toate comunele românești pentru susținerea acestor școli pe care statul maghiar este dispus să le ajute dar trecându-le sub controlul său și, implicit, introducând limba maghiară ca limbă de predare¹⁶. Sunt amintite comunele care au hotărât să ridice salariul învățătorului cu ajutorul sinoadelor parohiale: Turdaș, Orăștioara de Sus, Beriu, Căstău¹⁷, dar, în același timp, se deplânge intenția deschideri de școli de stat la Certej, Bobâlna, Chitid, Fărcădinu de Sus, Boșorod și Bretea Veche¹⁸. Redacția lansează un apel pentru sprijinirea școlilor și a bisericii, pentru concentrarea tuturor forțelor românești în jurul foilor naționale al căror stat să-l asculte¹⁹. Un asemenea sfat se referă la necesitatea sprijinirii bisericii pe care românii au început să o neglijeze, neglijență manifestată prin neparticiparea la alegerile sinodale ca și prin neoficierea căsătoriilor religioase după introducerea actelor de stare civilă²⁰. Situația materială precară a preoților este o problemă de reflecție a ziarului care într-un editorial din 1896 remarcă lipsa mijloacelor materiale a preoților care se limitează de cele mai multe ori la porția canonică și pentru completarea căroro aceștia neglijează treburile bisericesti, slăbind astfel influența lor asupra poporului²¹. Ziarul ia atitudine împotriva circularei Ministrului Wlassics de întregire a veniturilor preoților necatolici, dar numai dacă „ **nu au greșit împotriva ideii de stat maghiar**” și nu au săvârșit fapte „**nepatriotice**”²². Editorul „**Biserica națională**” subliniază însemnătatea bisericii naționale și a neatârării ei. Prezentând serbările de la Rășinari la împlinirea a 25 de ani de la moartea mitropolitului Andrei Șaguna, „**Revista Orăștiei**” redă din cuvântul rostit de Alexandru Mocioni: „ **Biserica a fost în tot decursul unui șir lung de veacuri grozave și în timpurile cele mai deznădăjduite pururi unicul și ultimul adăpost al poporului român... Biserica națională a fost, este și va rămâne în veci condițiunea de viața a poporului român**”, exprimându-și speranța în trezirea spiritului de jertfă pentru „**neatârarea și neaplecarea bisericii**”²³.

Rolul preoților și al învățătorilor în educația tinerei generații și păstrarea spiritului național este o altă problemă care preocupă ziarul orăștian. Se sugerează organizarea de către aceștia a unor reuniuni ale tineretului care să depășească cadrul șezătorilor tradiționale și în cadrul cărora să se citească lucrări de interes și să se învețe cântece diverse și colinde, fapt care ar duce în final la organizarea unor coruri bisericești²⁴. Totodată se insistă asupra rolului bibliotecilor populare și școlare, sugerându-se chiar surse pentru procurarea sumelor necesare: colete mici de la săteni, ajutor de la bănci, organizarea unor serbări școlare ale căror venituri să fie destinate acestui scop²⁵.

Pe parcursul apariției ziarului, în atenția sa au stat diverse evenimente din viața politică a Transilvaniei și nu numai. Au fost inserate știri privind Memorandul și procesul care i-a urmat, în 1895 scriind despre grațierea osândiților²⁶. Spații largi sunt rezervate sărbătoririi zilei de 3/15 mai, detașându-se evenimente legate de această sărbătoare în anul 1898. „**Să nu uite nici un român că lumea prețuiește popoarele, printre altele, și după felul cum ele știu să cinstească numele și faptele trecutului său**”, scrie „**Revista Orăștiei**” reproducând din ziarul bucureștean „Liga Română”: „**să deschidem în acea zi lăcașurile**

sfinte, să ne apropiem de altare, să ardem lumânări pentru odihna de veci a acelor mii de frați ce s-au jertfit pentru cauza mare a neamului românesc. Să ridicăm gândurile și inimile noastre senine ale cunoștinței cucernice, ale patriotismului luminat și sincer și la amintirea trecutului, să întărim virtuțile noastre”²⁷.

Sunt aduse la cunoștință publicului pregătirile pentru serbările de la Blaj și Orăștie și apoi măsurile drastice pentru oprirea lor, precum și eoul acestui act politic al cabinetului Banffy în unele țări europene. În dieta austriacă s-a spus la 23 mai: „politica dinăuntru a guvernului unguresc nu este în conglăsuire cu intențiunile ministerului de externe și ar fi dureros dacă pentru greșelile guvernului unguresc legăturile noastre bune cu statul vecin (român n.n.) ar trebui să se curme”, în timp ce în Belgia prof. August de Vreught din Wawre, în conferința ținută la Andenne, la care au fost invitați toți românii aflați în Belgia, a condamnat măsurile guvernului maghiar, iar în Franța, la conferința de presă cu titlul „În România și în Transilvania română”, Jules Brun afirma: „Dacă s-ar putea despica pieptul fiecărui român transilvănean, cele trei culori românești s-ar găsi săpate adânc în inima fiecăruia... Maghiarii luptă cu înverșunare să nimicească limba română deoarece știu că pentru români a-și păstra limba strămoșească înseamnă a fi stăpâni pe cheia închisori lor”²⁸.

Pregătirile pentru serbarea (2 mai 1896) mileniului au stat de asemenea în atenția ziarului din Orăștie care la finele anului 1895 în nr. 50, pag. 1, protesta împotriva arcului hotărât de guvernul maghiar pentru asigurarea fondurilor necesare sărbătoririi. Editorialul „**Feriți-vă de a cădea în ispită**” face cunoscut cititorilor săi că nici unul din românii invitați de subprefectul Holloki Arthur (sunt nominalizați Aurel Popovici Barcianu și Silviu Moldovan) nu au luat parte la aceste serbări²⁹, iar la pag. 3, amplul articol „Dreptul limbei române”.

Un moment de cumpănă în istoria românilor ardeleni l-a constituit adoptarea legii pentru maghiarizarea numelor de localități³⁰. Suita de articole dedicate situației create de această lege se deschide cu cel intitulat „**Numele de român**” în care se afirmă „**Franța va fi întotdeauna pentru cel asuprit și în contra asupritorului, prin urmare osândește purcederea unguirilor față de români**”³¹, fiind urmat de articolul „**Cuvântul Legii către poporul român**” din care

spicuim: **„Dreptul nostru de a fi se întemeiază pe tăria și idealitatea rasei noastre, pe bărbăția cu care am stat zid de apărare la două civilizații, română și creștină... De aceea, acolo unde suntem avem dreptul de a fi, cu fizionomia noastră de popor romanic, pe locul stăpânit de noi neântrerupt și mai înainte de venirea maghiarilor care până acum nu au contribuit cu nimic la armonia generală a omenirii... că ființa poporului român, astăzi ca și odinioară, este una și aceeași, condusă de același ideal care a licărit în umbrele istoriei și strălucește în lumina viitorului... Mărturisim lumii că avem o datorie mai presus de oricare alta: să ne împărtășim cu durerea fraților noștri de peste Carpați, până ce va sosi ceasul când își vor dobândi drepturile în toată întregimea lor. Ne supunem neânvinsei legi care cârmuiește conștiința națională când ne impunem toate jertfele pentru desrobirea românilor de dincolo”³².**

Este de asemenea publicat protestul adunării de la Arad dar cea mai importantă este, în contextul lucrării noastre, atitudinea românilor hunedoreni³³. În Congregațiunea de la Deva din 2 decembrie 1897 s-a prezentat o propunere semnată de Francisc Hossu Longin și Alexandru L. Hossu pentru a se trimite o „reprezentanță” ministerului de interne care să ceară revocarea proiectului de lege. Propunerea a căzut dat fiind numărul mare al maghiarilor în Congregație dar menționăm că ea a fost susținută de Friedrich Acker, primarul saș al Orăștiei³⁴.

Un alt eveniment care a stat în atenția redacției a fost conflictul de la Oradea între tinerimea studioasă română și cea maghiară, în urma căruia românii au hotărât să nu mai participe la cursuri. Cercetarea disciplinară care a urmat s-a concentrat asupra studentului Lucian Bolcoș și a determinat apariția, în ziarul „Tribuna” a articolului „**Jos Masca**” (a lui George Nicorovici) din care spicuim „... **alte popoare care nu-și pot închipui că există la sfârșitul secolului XIX mii de suflete care gem sub „libertatea” maghiară... Persecutați-ne! Noi ne vom face datoria și ei nu ne vor putea împiedica în progrese... Luptăm deci. Nu e păcat, nu facem nimic ca să trădăm patria când cutezăm a ridica glasul către frații noștri universitari de dincolo de Carpați. Alăturați-vă și voi, frați din Cluj și din Pesta, și voi sunteți ca și noi, și toți gemeți ca și noi. Nu vă înspăimântați ci**

strigați cu noi împreună către cei din România liberă. Fraților din același trup și sânge, din același neam și credință, ascultați plânsul nostru. Arătați lumii, spuneți lumii voi, că pe noi ne opresc, trădăm patria! Spuneți-i că vorbim și noi o limbă ca și voi, dar vreau să ne-o răsăpească cu puterea, să ne-o îngroape, ca apoi să rămânem muți să nu ne mai putem ridica glasul nostru românesc. Spuneți-i lumii că noi nu putem cânta doinele noastre duioase românești în care aflăm mângâiere și liniște. Doinelile noastre cu care ne-am născut și murim sunt considerate contra statului! Arătați lumii că suntem atacați în școală și biserică. Ascultați plânsul nostru și delăturați masca înșelătoare”. „Revista Orăștiei” publică și mesajele de aderență primite din diferite centre universitare. „Mândrii suntem de voi și mândru trebuie să fie tot neamul românesc, când fiii săi apărând demnitatea națiunii lor își jertfesc interesele și viitorul” – se scrie din București: „Fraților orăștieni. Vă felicităm pentru demna voastră ținută în fața prigoanei dușmanilor netrebnici. Nu cedați căci cauza este sfântă. Noi suntem cu voi” – se transmite din Graz; de la Viena: „afirmați-vă dreptul sfânt, stați neclintiți pe baza forței morale, conștii de importanța mării voastre misiuni, conștii

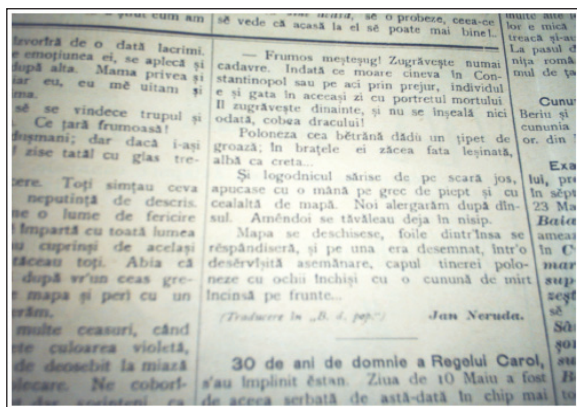
că întreg neamul românesc își îndreaptă cu mândrie privirile spre voi”; de la Budapesta: „voi sunteți stîmă tuturor românilor de simțămînt, iar conștiința neamului e cu voi oțelească-vă puterile...” din Cluj: „luptători pentru prestigiul tinerimii române, luptători pentru drepturile noastre naționale, voi sunteți expresia sentimentului public românesc”. S-au trimis mesaje de adeziune din Leoben și Munchen iar din Cernăuți se transmite lui Lucian Bolcoș „La lupta voastră ia parte tot suflul nostru”³⁵.

În 1897 la împlinirea a 10 ani de la constituirea Societății pentru fond de teatru românesc, Orăștia a găzduit adunarea comemorativă, la ea luând parte și frunțași ai vieții politice românești. Cu această ocazie s-a organizat o expoziție de lucru de mână a femeilor din zonă. Anunțând adunarea „Revista Orăștiei” scria: „Că putere de viață bate încă în venele și inimile poporului nostru român din această țară și că frumos e numărul acelor bărbați în mijlocul nostru care au credința și nădejdea în viitorul neamului românesc din aceste părți”³⁶. Reușita manifestărilor reiese cu prisosință din cuvântul de „Rămas bun” adresat de Vasile Goldiș care laudă patriotismul orăștienilor, publicat integral în ziarul local

Un eveniment cu larg răsunset în epocă, îl constituie vizita regelui Carol I, însoțit de prim ministrul A.D. Sturdza la Budapesta (și nu la Viena) pentru a se întâlni cu împăratul Francisc Iosif³⁷. Coroborată cu tratatul secret de alianță al României cu Austro-Ungaria din 1892, încetează războiul vama și închiderea convențiilor comerciale ale României cu Germania și Austro-Ungaria (1893), această vizită a fost privită ca o abandonare a românilor ardeleni și a intereselor lor naționale. „Noi care purtăm grija luptei noastre pentru viață națională avem, în mijlocul acestor cântece și arătări, zguduiri sufletești și străngeri de inimă nu ne însemnate”³⁸, scrie ziarul din Orăștie cu ocazia acestei vizite. De asemenea, el reproduce comentarii ale unor ziare din epocă referitoare la situația românilor ardeleni. „Frankfurter Zeitung” remarcă „nici prin minte nu le trece (maghiarilor n.n.) să fie de aici încolo mai cu luare aminte pentru români” iar „Leipziger Zeitung” consideră că „se simte lipsa grabnică ca cearta româno maghiară să fie odată împăcată”. Mai amplu în comentariul său, „Kolnische

Zeitung” subliniază că „Ungariei i se poate imputa că a făcut ca naționalitățile care alcătuiesc majoritatea populației să se retragă cu desăvârșire de la viața politică și să nu fie reprezentate în parlament. Românii, grație numărului lor au cea mai mare însemnătate între naționalitățile nemaghiare din Ungaria. Maghiarii ar trebui să știe deja că maghiarizarea cu sila a românilor e un lucru cu neputință”. „Reichswecher”, ziar vienez, comentând vizita regală, subliniază că românii ar trebui să fie aliații maghiarilor, împreună formând o majoritate față de germani și națiunile slave, cu atât mai mult cu cât românii nu se pot maghiariza. Ziarul consideră că dacă românii ar avea 50 de locuri în dietă și câteva posturi în administrație, problema ar fi rezolvată, dar maghiarii nu înțeleg acest lucru. Ziarul berlinez „Kreuzzeitung” consideră – scrie „Revista Orăștiei” – că neparticiparea ziariștilor români la banchetul celor maghiari de la Budapesta este o dovadă că nici după această vizită nu se va putea îndepărta tensiunea dintre români și maghiari. Și în România s-au manifestat nemulțumiri față de acest eveniment politic. Liga Culturală a tuturor românilor a organizat o mare adunare în București la care au vorbit membrii marcanți ai societății, declarând că nu vor părăsi cauza românilor ardeleni. „Neclintii în convingerea despre legitimitatea drepturilor lor la o viață națională, le trimitem salutul nostru frățesc și încredințarea nestrămutatei noastre solidarități, declarând în fața lumii, că astăzi, mai mult ca oricând le vom da întreg sprijinul nostru în marea și dreapta lor luptă”³⁹. Deosebit a fost cuvântul lui Barbu Ștefănescu Delavrancea, pe care „Revista Orăștiei” îl publică integral din care redăm: „Din durerea unui popor care suferă robie pe pământ apărat atâtea secole jertfa și eroismul generațiilor lui trecute, care suferă robie acolo unde a răsunit limba lui cu sute de ani înainte de primele zile a mileniului maghiar, care suferă robie fără ca barem să fi fost cucerit prin arme de asupritorii lui – iacă din ce a născut chestiunea națională”⁴⁰.

„Revista Orăștiei” își ține la curent cititorii și cu situația românilor din Ungaria. Astfel în 1895 se aduce la cunoștință că ziarul „Lumina” a românilor din Gyula și-a întrerupt apariția pe un timp

nedeterminat redactorul său D.Voniga dorind transferarea lui în organ politic-bisericesc, pentru că, după realizarea acestei transformări, să survină încetarea activității sale din lipsa sprijinului material pe care l-ar fi necesitat. Suspendarea apariției ziarului a fost urmată de un proces intentat lui Voniga pentru că a criticat un învățător român „**pentru sporul făcut cu școlarii în limba ungurească**”⁴¹. Cât privește pe frații bucovineni se anunță că având nevoie de o majoritate în dietă și dorind sprijinul deputaților români din Bucovina, guvernul austriac a promis înființarea unui gimnaziu la Cernăuți și zidirea a 20 de școli primare românești. În 1898 revenind asupra acestor probleme, „**Revista Orăștiei**”, face un scurt istoric al pierderii Bucovinei și anexării ei la Galiția, vorbește de constituirea Partidului Național Român de aici, de luptele românilor pentru egala îndreptățire a limbii lor – care va fi introdusă ca studiu obligatoriu și în gimnaziile maghiare și slave în 1898 – despre victoria în alegeri în cercurile electorale Gura Humorului (Iancu Lupu), Câmpulung (George Popovici), Storojineț (Modest cavalier de Grigorcea) și Siret (Tudor cavalier de Flondor) unde au fost aleși reprezentanți ai Partidului Național Român⁴².

Se fac de asemenea mențiuni despre lupta cehilor și slovacilor pentru drepturile lor naționale⁴³.

Un loc aparte în paginile „**Revistei Orăștiei**” îl ocupă criza din redacția ziarului „**Tribuna**” de la Sibiu, apărută după înlocuirea lui Ion

Slavici cu Eugen Brote. În 1893 acesta din urmă se refugiază cu Aurel C. Popovici la București, unde sub influența lui D.A. Sturdza susține că toți memorandiștii trebuie să plece în România pentru a organiza lupta în emigrație. După ce, în 1895, preia fotoliul de prim ministru, D.A. Sturdza nu mai sprijină lupta românilor ardeleni așa cum o făcuse înainte, dar Eugen Brote rămâne alături de el. Ca proprietar al ziarului „**Tribuna**”, Brote însărcinează pe Cornel Pop Păcurarul să preia redacția ziarului sibian, dar Valeriu Braniște, redactorul în funcție, refuză predarea. În urma intervenției autorităților care interzic apariția „**Tribunei**” atât timp cât redactorul editor (Brote) este plecat din țară, acesta vinde ziarul lui Tit Liviu Albinii, pentru ca la ședința Comitetului Partidului Național Român să se hotărască preluarea de la acesta a ziarului sibian. Odată cu el sunt înlăturați de la ziar I. Rusu-Șirianu și G. Bogdan-Duică (oamenii lui E. Brote, ca și V. Goldiș), cerându-se în același timp ca Ion Rațiu să renunțe la Institutul tipografic, pentru ca „**Tribuna**” și „**Foaia poporului**” să aibă independență în redactare. Toate acestea duc la spargerea unității Partidului Național Român și formarea a două grupări: gruparea Ion Rațiu cu Gh. Pop de Băsești, Iuliu Coroianu, Teodor Mihali și gruparea Eugen Brote, cu Vasile Mangra și Vasile Lucaciu. În fapt, gruparea lui Brote dorea renunțarea la programul din 1881 și revenirea la activismul politic⁴⁴. În aceste condiții, apare la Arad ziarul activist „**Tribuna poporului**” (redactor I. Rusu-Șirianu) care, în 1903, după dispariția „**Tribunei**” din Sibiu, îi va prelua numele. Trecerea la noul activism va slăbi colaborarea cu celelalte naționalități care avea la bază tocmai pasivismul politic. Programul grupului din jurul „tribunei poporului” va fi publicat de Brote în februarie 1897, el modificând programul pasivist din 1881. Încercările de apropiere a celor două grupări esuează, I. Rațiu netrimțând delegați la întrunirile convocate în acest scop (la Sibiu, Arad, Cluj, Brașov). Gruparea sibiană condamnă participarea slovacilor la alegerile parlamentare din 1901, dar „**Tribuna poporului**” îi susține. În 1902, la moartea episcopului Ardealului, Iosif Goldiș (numit în 1899 succesorul său), Vasile Mangra sprijină orientarea activistă și stabilește contacte cu oameni politici maghiari iar, în 1903, organizația Arad a Partidului Național Român adoptă oficial tactica activistă. Primul deputat în dieta din Budapesta va fi Aurel Vlad din Orăștie, care câștigă alegerile parțiale din cercul electoral

Dobra - Hunedoara, pentru ca în 1905 să fie aleși 8 români, un sârb și un slovac, constituindu-se astfel în parlamentul maghiar „**Clubul naționalităților**”.

„**Revista Orăștiei**”, care s-a încadrat în grupul ziarelor activiste din acest oraș, împreună cu „**Activitatea**” și „**Libertatea**”, a acordat spații largi crizei de la „**Tribuna**”, sprijinind gruparea de la Arad. Sunt publicate atât scurte știri cât și articole mai ample sau reproduceri ale unor materiale apărute la Sibiu. În numărul 3/1896, apare articolul „**Celebrități necunoscute**” în care se face apel pentru unitatea mișcării naționale românești, iar numărul 39 din același an publică „**un răspuns Tribunei**”, semnat de Vasile Lucaciu. Ziarul remarcă că la adunarea convocată de Ioan Rațiu la Sibiu nu au fost invitați V. Lucaciu, V. Fodor,

D.P. Barceanu și alți fruntași politici români susținători ai activismului, articolul intitulându-se semnificativ „**Distrugerea Partidului Național Român**”, iar în articolul „**Criza reînviată**” se scrie: „**La o parte cu acuzările și intrigile dintre frați căci poporul e dornic de luptă și dorește să vadă faptele**”⁴⁵.

În întreaga sa activitate, ziarul orăștian a slujit interesele națiunii române, respectând ceea ce și-a propus încă de la apariția sa și încadrându-se în concepția exprimată de el asupra rolului presei: „... **ca interprete fidele ale opiniei publice, ziarele tuturor popoarelor culte se ocupă intensiv și discută toate chestiunile așa cum merită**”⁴⁶. Și „**Revista Orăștiei**” a făcut-o din plin.

Informațiile diverse pe care le oferă „*Revista Orăștiei*” o recomandă tuturor cititorilor din comitatul Hunedoara.

În nr. 43 din 21/2 nov. 1895, la pag. 3 se consemnează „Băița – iluminată electric” pentru ca în nr. 47 din 18/30 nov. 1895 la „Foișoara” este publicată balada poporală culeasă și dresă de Nicolae Trâmbițoiu „Pintea Voinicul”.

Am descoperit cu surprindere la pag. 3 a „Revistei Orăștiei” nr. 49/2/14 dec. 1895 în cadrul rubricii „Variatăți”, sub titlul „Noua foaie umoristică”, următoarele: „După o știre pe care *Familia* o primește din București, domnul I. L. Caragiale va începe în curând scoaterea de sub tipar a unei foi umoristice, de veselie, ce se va numi „Nea Ion!”. Cum Caragiale e unul dintre cei mai de frunte scriitori români, a cărui scrieri sunt pline de cel mai fin umor și pișcătoare satiră, avem drept să nădăjduim mult despre revista a cărei apariție se vestește”. (După cum îl știm noi pe Caragiale, foaia umoristică „Nea Ion!”, nu a apărut niciodată, mai ales că el era conducător la revista „Vatra” împreună cu George Coșbuc și Ioan Slavici, unde relevant este faptul că marele poet George Coșbuc ducea greul pe când Caragiale era foarte... delăsător! (Revista „Vatra” a funcționat între 1.01.1894-august 1896).

Pe prima pagină a „Revistei Orăștiei”, nr. 51 din 16/28 dec. 1895, se comunică faptul că „începând cu 1 ianuarie 1896 „Revista Orăștiei”, va apărea în format mai mare ca cel de până aici, având patru coloane”.

De asemenea, din nr. 1 al „Revistei Orăștiei” din 1/3 ian. 1896, apare pe frontispiciul revistei numai editorul revistei: Aurel Popovici-Barcianu, director.

În „Revista Orăștiei”, nr. 47 din 16/28 nov. 1896, la pag. 1, rubrica „Foița Revistei Orăștiei”, debutează poetul George Coșbuc cu „O notiță filologică” și Alexandru Vlahuță cu un „Sonet”.

Trebuie remarcat faptul că odată cu debutul lui George Coșbuc la „Revista Orăștiei” începe o lungă colaborare, fructuoasă și bogată,

dându-i „Revistei Orăștiei” un prestigiu deosebit în cadrul publicațiilor din Transilvania.

Colaborarea acerbă a poetului George Coșbuc la „Revista Orăștiei” a profitat de reîntorcerea în Transilvania a poetului după încheierea colaborării la revista „Vatra” din București, revistă ce își încetează activitatea în august 1896.

Deoarece George Coșbuc era beneficiarul unei bogate experiențe la revista „Vatra”, unde a fost trup și suflet, a ales să fie colaborator permanent al „Revistei Orăștiei” din nov. 1896, nefiind în stare să stea în afara „sistemului literar”.

George Coșbuc a adus un suflu nou la „Revista Orăștiei”, ba mai mult, a introdus rubrici noi aduse de la revista „Vatra”, cum ar fi „Fel de fel”, „Varietăți” și fiind un nume deja consacrat a început să primească frecvent colaborări de la I. L. Caragiale, Radu D. Rosetti, Vasile Alecsandri, Vasile Goldiș, Traian Demetrescu, Constantin Dobrogeanu Gherea, Veronica Micle, Șt. O. Iosif ș.a.

La pag. 3 a „Revistei Orăștiei”, nr. 37 din 6/18 sept. 1897, se consemnează: „La 21 august 1897, pe muntele Retezat s-a dezvelit un monument întru aducere aminte că acolo a fost în vremea sa la vânat fiul de împărat Rudolf, fostul principe moștenitor de coroană a împărăției noastre”.

Surprinzător, în nr. 38 al „Revistei Orăștiei”, din 13/25 sept. 1897, la pag. 157 se consemnează: Monument lui Rudolf pe Retezat – „fiul de crai a vânat acolo în 1892” (?)

„S-a ridicat această tablă de către comitatul Hunedoarei în anul serbării milenare a patriei 1896”

Analizând, din punct de vedere istoric, ce s-a scris în cele două numere din „Revista Orăștiei” am fi de acord cu primul text. De ce?!

Prințul Rudolf de Habsburg s-a născut în 21 august 1858 și a murit în 30 ianuarie 1889, deci în mod categoric n-a vânat în Retezat în 1892 (eventual în anul 1882)! Dar fiecare publicație e supusă greșelilor fără a face excepție „Revista Orăștiei”.

Un lucru interesant, mai ales pentru Petroșani (este corespondența trimisă în 5 aprilie 1898 de Petru Iacob notar și membru în Comitetul parohial Petroșani, viitor primar al orașului Petroșani în 1924) îl găsim

în „Revista Orăștiei” nr. 13 din 28 martie/9 aprilie 1898 la pag. 51: „Actul sfințirii petrei fundamentale la biserica nouă greco-ortodoxă din Petroșani, s-a săvârșit în 22 martie (3 aprilie) 1898. La 10 ore după serviciul divin celebrat în biserica băieșilor greco-ortodoxă din localitate, a plecat mulțimea poporului în ordine exemplară în frunte cu 3 preoți: Avram Stanca – paroh greco-ortodox în Petroșani, Simion Suciuc – paroh greco-ortodox în Petrița și Basiliu Socol – paroh greco-ortodox în Livezeni. Trecând prin piață un public foarte numeros, între care chiar și de alte confesiuni, s-a alăturat convoiului nostru însoțindu-ne și asistând la actul de sfințire”.

În nr. 18 al „Revistei Orăștiei” din 2/14 mai 1898 la pag. 69 în articolul „Deșteaptă-te Române” se face un apel pentru serbarea de 3/15 mai de la Blaj, se împlinește o jumătate de veac de la marea adunare de pe „Câmpul Libertății” a Românilor din 1848. Ca apoi în nr. 19 al „Revistei Orăștiei” din 9/21 mai 1898 la pag. 73 se scot în evidență opreliștile făcute românilor: „Oprite – toate!”, „Poruncile de la guvern”, „Solgăbira – ele la raport”, „Notarii de haptac”, „Circularele arhierilor”, „Opreliște la Blaj”, „Petrecerile oprite”, „Baionetele și săbiile”, „Moții la Blaj”, „Poliția în biserică”.

La pag. 119 a nr. 30 din 25 iulie/6 august 1898 a „Revistei Orăștiei” la rubrica „Redacțional” cititorii sunt anunțați că „domnul Ioan Moța s-a retras din redacțiunea noastră!”.

Un lucru deosebit pentru acele vremi îl descoperim în nr. 34 al „Revistei Orăștiei” din 22 august/3 sept. 1898 la pag. 133 unde sub egida „Astrei” se publică „Manifestul Țarului” (Nicolae al II-lea al Rusiei a publicat prin ministrul său de externe, contele Muraviev, un Manifest, care a fost adresat tuturor țărilor și statelor, în care se propune o dezarmare generală).

Foarte interesant ni s-a părut publicarea la pag. 207 din nr. 52 a „Revistei Orăștiei” din 26 dec./7 ian, 1899 a „Colindelor” extrase din broșura profesorului Andrei Bălan.

Pentru a nu fragmenta prezentarea revistei, reproducem aici câteva dintre poeziile reprezentative ale unor poeți consacrați, colaboratori importanți ai „Revistei Orăștiei”:

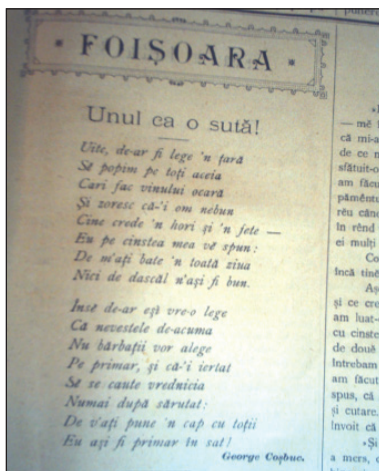
Unul ca o sută!

Uite, de-ar fi lege 'n țară
Să popim pe toți aceia
Cari fac vinului ocară
Și zoresc că-'i om nebun
Cine crede 'n hori și 'n fete —
Eu pe cinstea mea vă spun:
De m'ați bate 'n toată ziua
Nici de dascăl n'ași fi bun.

Însă de-ar eși vre-o lege
Că nevestele de-acuma
Nu bărbații vor alege
Pe primar, și că-'i iertat
Să se caute vrednicia
Numai după sărutat:
De v'ați pune 'n cap cu toții
Eu ași fi primar în sat!

George Coșbuc.

RO, nr. 49 din 2/14 decembrie 1895

Mândria gândului...

Mândria gândului e sfântă.
Înalță-te 'n singurătate
Spre vârful unde nu străbate
Tot ce 'n țerină se frământă!

Și căutând de sus la viață,
Nu risipi a ta iubire!...
Pentru-a mulțimilor vîrfire
Păstrează-'ți inima de ghiasă.

Urînd tămâia ce se sue
De pe altarele banale,
Ridică-'ți falnică statue
Din marmura virtuții tale!

Nicolae Iorga

RO, nr. 44 din 28 octomvrie
(9 noemvrie) 1895

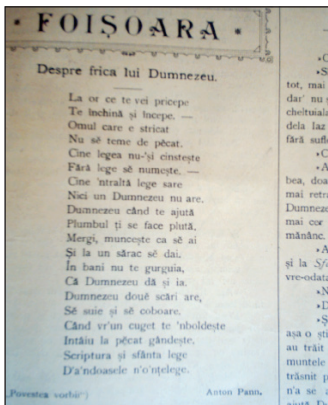

Despre frica lui Dumnezeu

La or ce te vei pricepe
Te închină și începe. —
Omul care e stricat
Nu se teme de păcat.
Cine legea nu-'i cinstește
Fără lege se numește.
- cine 'ntraltă lege sare
Nici un Dumnezeu nu are.
Dumnezeu când te ajută
plumbul ți se face plută,
Mergi, muncește ca să ai
Și la un sărac să dai.
În bani nu te gurguia,
Că Dumnezeu dă și ia.
Dumnezeu două scări are,
Să suie și să coboare.
Când vr'un cuget te 'nboldește
Întâiu la păcat gândește.
Scriptura și sfânta lege
D'a'ndoasele n'o'nțelege.

Anton Pann,

RO, nr. 30 din 9/21 decembrie 1895

Promoroacă...

Vezi frumos ce-'i pomișorul
Strălucind ca argintat,
Pe-a lui crengi cum peste noapte
Promoroaca a 'nghețat.

Par'că stele miriade
Ca schintei de mărunțele,
Ar fi nins, șuvoiu, din ceriuri,
Și s'ar fi 'ncărcat pe ele...

Să nu-'l scuturi! Căci pe dată
Din ce-'l vezi strălucitor,
Un schelet el rămânea-vă
Gol, pustiu, întristător. —

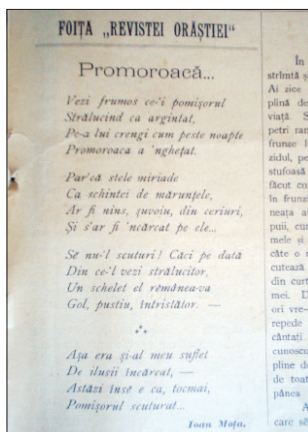
*

* *

Așa era și-al meu suflet
De iluzii încărcat, -
Astăzi însă e ca, tocmai,
Pomișorul scuturat...

Ioan Moța

RO, nr. 1 din luni 1/3 ianuarie 1896

Vers de ură...

Din cele mai amari cuvinte
Am vrut să-ți scriu un vers de ură,
Dar' ochii tăi ca stele sfinte
Îmi străluceau frumoși în minte...

Și înzădar mă frământasem
Să-ți scriu cuvinte de mânie,
Căci unul macar nu aflasem
Ori cât se aflu îl căutasem!

Pricepeți dar' voi ochi de mură
Ne 'ndurători întotdeauna,
Că 'n dragostea -'mi fără măsură
Nu-și face loc un strop de ură?

Și de 'ncepui aceste șire
Vorbind de ură, unde-'i ura?
Sfârșesc, vedeți, ce potrivire,
Cu dulcele cuvânt... iubire!

Elena din Ardeal

RO, nr. 2 din sâmbătă 6/18 ianuarie 1896

Să 'nțeleg

Pentru fete frumoșele
Stând să facă înțeles,
Inima mea și cu mintea
S'au certat atât de des!

Căci de câte ori cercat'a
Biata inimă nebună,
Despre-o fată oare-care
Să grăiască-o vorbă bună,

Mintea îi sărea în cale:
„Ești smintită soro?... taci!”
Și ’ți-a fost dat ție numai
Ca să poți să mi le ’mpaci.

Azi când inima mea zice:
„Ori-și-cine ce se spue,
„Or fi ele fete ’n lume
„Darț ca Noli... alta nu e!”

Mintea lauda ’i-o ascultă
Și zimbește ’nseninată,
Că de-o fată fiind vorba
Se ’nțeleg totuși odată!...

Ioan Moța

RO, nr. 41 din sâmbătă din 5/17 octomvrie 1896

Ochi albaștri

O, nu vă mai uitați la mine
Dragi ochi albaștri de cicoare,
Căci inima de mila voastră
Atât mă doare,

Când știu, că nu pot să vă mângăi
Durerea, nici c’o vorbă dragă,
Și eu aș vrea să vă jertfesc
Vieța ’ntreagă...

Elisei B.

RO, nr. 41 din sâmbătă din 5/17 octomvrie 1896

Unui artist

Dar' inima ta este plină
De-al idealelor mister,
Și arta-'ți sfântă și senină
Înalță sufletul la cer.

Ajuns în ceruri cine oare
Să mai gândească la pământ?
Lumina cea strălucitoare
Nu 'ntunecă ori ce alt gând?

Vezi prea îmi e peste putință
Să pot cuprinde-acest noroc,
Că 'n gândul tău a mea ființă
Să poată să mai aibă loc...!

Elena din Ardeal

RO, nr. 41 din sâmbătă din 5/17 octomvrie 1896

Uită iute...

'I-am zis să lase să-'i mai vęd
Drăguții ochi căprui; dar' ca
Să-'mi facă ciudă, 'i-a închis.
„Te las îndată, iac' așa!”

Și mâinile le-a pus pe piept.
Eram nebun de-aș mai fi stat
Să mă gândesc. Cât bați în palmi
O am cuprins și sărutat!

Dar' vai, furtună ce-'mi făcui!
Căci speriată-a tresărit
Și s'a aprins și s'a sbătut
Și s'a 'ncruntat de m'a 'ngrozit,

Și grea ocară 'mi-a făcut:
Să nu-'mi trăiască dragostea!
.. Apoi zimbînd a întregit
Că – de-o fi alta și nu ea...

Șireata! Par'că 'mi-a luat
A morții mână de pe pept!
Rîsînd și fericit, de nou
O am cuprins cu brațul drept,

Și, vesi, ce iute uită ea!
A 'nchis ear' ochii amîndoi...
Frumosul cap 'i-'l-am cuprins
Și... ce mai vreți să știți și voi? –

I. Moța

RO, nr. 41 din sîmbătă 5/17 octomvrie 1896

Dorință

A înrea să știu dac'aș muri
La groapa mea uitată,
Să plîngi de dor de-ai mai veni
Iubita mea, vre-odată?

Ori fără frică de păcat
Din ceasu 'nmorm ăntării,
Iubirea sfîntă ce 'ți-o port
Pe veci o-ai da uitării!

Căci dacă n'ai putea să uiți
Iubirea noastră, dragă,
Aș vrea de-acum să mai trăesc
O vecinicie 'ntreagă,

Ear' dac'ași ști că 'n urma mea
Va șterge tot uitarea:
O! cum aș vrea ca încă azi
Să-'mi fie 'nmormântarea!

Emilian

RO, nr. 41 din sâmbătă 5/17 octomvrie 1896

Sonet

Din tot ce ni-a fost drag mai înainte,
Povești rămân și cântece 'nvechite;
Ne fură clipele, pe nesimțite,
Din flori mirosul, sensul din cuvinte...

Și 'n liniștea 'nserării, ce ne 'nghite,
Ca frunzele uscate pe morminte,
Se scutură aducerile-aminte
Pe inimile noastre ostenite.

Ruini sântem, și ori-ce gând ne doare,
Căci e făcut din temeri și regrete.
Te blăstămăm, și totuși cu ce sete

Intindem buzele tremurătoare,
Vrăjita-ți undă să ne mai îmbete,
Vieață – pururea fermecătoare!

A. Vlahuță

RO, din 23 decemvrie 1895 (4 ianuarie 1896)

Garoafa albă...

Mai eri eram așa săracă,
N'aveam nimic p'acest pământ,
De toți uitată, singurică,
Păream căzută 'ntr'un mormânt...

Și azi? O, azi sînt vie earăși,
Ca viorica ' primăveri;
M'ai fericit, 'mi-ai dat putere
Garoafa când 'mi-ai dat-o eri.

Eram săracă și smerită,
Căci n'am frumusețe și averi,
S'acum? – Mă simt avută foarte
Căci am garoafa cea de eri!

Vor trece multe, cum trec toate,
Voiu suferi multe dureri,
Dar' sufer toate cu plăcere
Păstrînd garoafa cea de eri.

Era' lângă ea a mea iubire
Și al tîu nume mult iubit,
Imi vor fi dulce mîngăiere
Cât voiu avea de suferit...

Dora

RO, din 23 decemvrie 1895 (4 ianuarie 1896)

Gîndesc...

Gîndesc așa de des la tine,
Aș vrea să nu mă mai gîndesc,
Și te iubesc din cale-afară,
Și-aș vrea să nu te mai iubesc!

Căci tu ești din o parte-a lumii,
Din altă parte-'s, dragă, eu,
Și prea ne sbuciumă durerea
Îndepărtându-ne mereu.

Dar' când te vîd așa frumoasă
Privindu-mă cu-atîta dor,
Din nou îmi tulbură gîndirea
Desăvîrșitul meu amor.

Copilă! ca și mai nainte
Să nu 'nșetăm a ne iubi:
La soarele iubirii sfinte
Norocul ne va răsări!

Și vor lega a noastre inimi
Un taiu senin și fericit,
Căci tu din veci îmi ești menită,
Și eu din veci îți sînt meni!!

Emiliu Sabo

RO, din 23 decembrie 1895 (4 ianuarie 1896)

Ai plecat...

Ai plecat mînat de dor
Și te-ai dus tot înainte,
De cumplitul meu amor
Ne 'ți-ai mai adus aminte.

Eu, cu sufletul sdrobit,
Am privit în a ta cale
Și cu lacrimi am stropit
Urma pasurilor tale.

Și mă 'ntreb de ce-a apus
O iubire-atât de-adîncă,
Și mă 'ntreb de ce te-ai dus...
Și de ce te mai plîng încă?

Veronica Micle

RO, din 4/16 aprilie 1898

Primăvară nouă...

După Heine

Arbori 'nfloriți răsună,
Cântă cuiburile 'n slavă!
Cine-i oare capelmaistrul
În orchestra din dumbravă?

Pițigoii care 'ntr'una
Dă din cap cu-atâta fală?
Ori pedantul cuc ce-' și strigă
Numele făr' de greșală?

Este cocostîrcul falnic
Care, tacticos la pasuri,
Calcă 'nfipt în lungi picioare
Prin acest concert de glasuri?

Nu! în pieptul meu trăește
Cel care conduce corul,
Și îl simt cum bate tactul:
Capelmaistrul e... amorul.

Șt. O. Iosif

RO, nr. 20 din 16/28 mai 1898

ACTIVITATEA (1901-1905). Urmând exemplul predecesoarei sale și o tradiție aproape generală în presa românească din Transilvania, gazeta *Activitatea* a apărut și ea ca „foaie politică, economică, socială și literară”, manifestând aceeași intenție de a activa pe toate fronturile

în folosul cauzei naționale⁴⁷. Noua publicație săptămânală din Orăștie era condusă de un mai vechi militant pe tărâmul presei, fost colaborator la *Revista Orăștiei*, dr. Aurel Muntean, în dubla calitate de editor și proprietar și de Laurian Barcian, în funcția de redactor responsabil. *Activitatea* s-a tipărit până în 1902 la tipografia „Minerva”, iar după transferarea acesteia la Hunedoara, la „Tipografia Nouă”.

Principala preocupare a gazetei, de fapt însăși rațiunea în virtutea căreia a apărut – după cum o sugerează chiar titlul adoptat de inițiatorii ei, a fost, în întreaga sa existență de patru ani; lupta acerbă pentru adoptarea activismului parlamentar ca tactică oficială a Partidului Național Român. Poziția sa se înscrie în noul curent care câștiga mereu mai mult teren în primii ani ai secolului XX, sfârșind prin a învinge în anul 1905, ca urmare a slăbirii vechii gărzi din conducerea partidului, pe de o parte și a consolidării aripei proactiviste, pe de altă parte.

Precizându-și punctul de vedere, gazeta *Activitatea* a publicat, chiar în numărul său editorial din 5 ianuarie 1901, articolul intitulat *Somnul cel de moarte*, în care se subliniază: „Trebuie să părăsim terenul nelucrării, e ora supremă să ne deșteptăm din somnul cel de moarte, ... și pășind cu toată rezoluția în luptă, acolo să ne validăm, în parlament, unde zi de zi se aude deviza guvernului: lege, drept, dreptate! și noi tocmai cu această deviză în mână să pretindem și pentru poporul nostru lege, drept și dreptate!”⁴⁸. Încă din acest moment, ca de altfel în întreaga sa existență și la fel cum preconizau toți aderenții activismului politic, ziarul asocia problema reluării activității parlamentare cu renunțarea principială la punctele 1 și 9 ale programului P.N.R. adoptat în 1881, referitoare la autonomia Transilvaniei și, respectiv, la poziția românilor față de regimul dualist instaurat în 1867. În ce privește punctul 1 al programului, „Activitatea” afirma că el reprezintă o prevedere ideală care s-a sedimentat în cursul anilor, începând cu revoluția de la 1848, în conștiința poporului român și în conduita conducătorilor săi politici, accentuând că în noile condiții „ca atare însă, după convingerea noastră, nu este îndestulător”⁴⁹. Se impunea, prin urmare, după cum insistau și celelalte două periodice naționale adepte ale activismului – *Telegraful român* și *Tribuna poporului* –, adoptarea unui program politic mai realist care, fără a pierde din vedere interesele și obiectivele fundamentale, ale mișcării naționale, să permită participarea candidaților români la alegerile parlamentare cu șanse sporite de izbândă⁵⁰.

Datorită poziției sale proactiviste și ca răspuns la criticile pe care *Activitatea* le formula neobosit și extrem de violent la adresa tuturor potrivnicilor noii tactici, gazeta orăștiană și-a atras în repetate rânduri acuzații, aspre din partea *Tribunei*, *Gazetei Transilvaniei* și ziarului lugojan *Drapelul*, cea mai frecventă dintre ele fiind aceea că activiștii de la Orăștie pășesc pe un teren alunecos, că acționează, conștient sau inconștient, în defavoarea solidarității naționale. Fără a împărtăși pe deplin aceste etichetări, trebuie să arătăm că ele se justifică totuși în bună măsură, mai ales când condamnă tonul dur adoptat invariabil de *Activitatea* și modul tranșant de a prezenta situația politică extrem de complexă cu care se confruntau românii din monarhia austro-ungară.

În opinia celor de la *Activitatea*, vina principală a pasivismului era de a fi împiedicat participarea românilor la viața politică sub conducere națională, lăsându-le pradă demagogiei unor candidați străini de interesele lor. „Nu este aceasta o procedură demoralizatoare pentru părăsitul nostru popor? – scrie ziarul – Unde găsim în această groaznică procedură școală politică pentru iubitul nostru popor, care să-i deschidă ochii, să-i arate interesele, drepturile lui, să-l lumineze că cei care îi cerșesc voturile, care îi cumpără încrederea cu bani nu reprezintă interesele lui, nu reprezintă justele noastre pretențiuni...”⁵¹. Asemenea aprecieri erau destinate să evidențieze că numai activismul politic era în măsură să impulsioneze lupta de emancipare și să revitalizeze conducerea P.N.R., însă, în avântul lor, redactorii *Activității* ignorau aspectele pozitive ale etapei anterioare din mișcarea națională sau le prezentau unilateral și subiectiv, atrăgându-și astfel dezaprobarea celor mai lucizi fruntași ai românilor, inclusiv a unor militanți pentru reluarea activismului. Din acest punct de vedere, poziția adoptată de ziar, ca și alte manifestări din perioada crizei P.N.R., apare ca o consecință a căutărilor asidue de noi căi, mai potrivite și eficiente, pentru impulsivarea luptei naționale. Făcând abstracție de scăderile evidențiate mai sus, *Activitatea* trebuie inclusă în rândul acelor periodice românești din primii ani ai veacului nostru care s-au angajat ferm și necondiționat în serviciul neamului, aducându-și partea de contribuție la succesele înregistrate pe terenul luptei de emancipare a românilor din Transilvania.

Ziarul orăștian și-a manifestat cu deosebită vigoare opiniile, de pildă în 1901, când, exasperat de opoziția „bătrânilor din conducerea P.N.R. față de abandonarea pasivității, activiștii din acest oraș au decis ca reprezentantul lor, dr. Aurel Muntean, să participe la alegerile parlamentare, depunându-și candidatura în cercul electoral al Orăștiei. Într-un apel către alegători, ziarul arăta că se ivea acum prilejul „să alegem în acest cerc un deputat care cu trup și suflet să lupte pentru drepturile și pretențiunile noastre naționale”⁵², subliniind din nou că „Pasivitatea noastră nu împiedică activitatea parlamentului ungar, ba dimpotrivă îi obște calea. Trebuie să tindem dară să devenim și noi factor politic, a cărui lipsă să aibă în mersul regulat al afacerilor politice înrăurința ce are greva unui corp însemnat de muncitori asupra mersului afacerilor comerciale și un astfel de factor numai prin activitate putem deveni”⁵³. Pornind de la constatarea realistă că masa poporului român este lipsită de experiența campaniilor electorale, *Activitatea* a publicat pe larg informații despre modul de desfășurare a alegerilor, despre dreptul de a alege și a fi ales, despre posibilitatea abuzurilor și falsurile electorale, făcând totodată o intensă propagandă succeselor deținute în alegeri de sârbi și slovaci, care abandonaseră oficial tactica pasivismului politic⁵⁴.

Faptul că dr. Aurel Muntean a fost înfrânt în alegeri, așa cum era de așteptat în împrejurările date, chiar dacă a evidențiat că nu erau încă create toate condițiile pentru o astfel de campanie, nu i-a descurajat pe fruntașii grupați în jurul *Activității*. Ei considerau că alegerile au constituit totuși un pas important spre adoptarea activității, relevând că sarcina „spre atingerea căreia vom tinde de acum înainte”, conform învățămintelor desprinse din alegerile parlamentare, era „disciplinarea elementelor cucerite, obișnuirea lor la lupta politică”⁵⁵.

După cum se cunoaște, împotrivirea pasiviștilor a slăbit în mod deosebit după moartea, în decembrie 1902, a președintelui P.N.R., Ioan Rațiu, și mai ales după sistarea gazetei *Tribuna* de la Sibiu, la 16/29 aprilie 1903⁵⁶. Ziarele *Gazeta Transilvaniei* și *Drapelul* fac față tot mai greu asaltului „foilor” activiste *Tribuna poporului*⁵⁷, *Telegraful român*, *Libertatea* și *Activitatea*⁵⁸, fiind mereu mai vizibilă apropiata renunțare la vechea orientare a mișcării naționale românești.

Încă de la începutul anului 1902, *Activitatea* notează tot mai insistent și cu tot mai multă satisfacție întărirea curentului activist, arătând că după o perioadă de puternică opoziție din partea presei naționale adepte a tacticii pasiviste, „mai apoi, cu deosebire în urma alegerilor dietale, au început a discuta avantajele unei eventuale schimbări de front și în sfârșit a pleda... pentru activitatea politică a românilor”⁵⁹ Această afirmație era determinată inclusiv de editarea, începând din ianuarie 1902, a unei noi gazete orăștience – purtând titlul *Libertatea* –, care se declara la rândul ei, de la bun început, adeptă necondiționată a activismului⁶⁰.

Salutată cu bucurie de mai vechea militantă politică de la Orăștie, apariția gazetei *Libertatea* a fost de fapt primul semn al scăderii importanței *Activității*, cu atât mai mult cu cât „sora sa întru luptă națională” s-a dovedit mai ponderată în aprecieri, subliniind de la început că întâiul său cuvânt de ordine este disciplina de partid și că, în consecință, va acționa „pe baza comună a singurului program național și pe baza hotărârilor conferințelor naționale, câtă vreme acelea nu se vor modifica”⁶¹. În timp ce *Libertatea*, mergând pe linia *Tribunei poporului*, susținea necesitatea convocării Conferinței naționale a P.N.R. care să hotărască oficial abandonarea pasivității și revizuirea programului din 1881, *Activitatea* cerea mai departe cu îndârjire renunțarea imediată și necondiționată la vechea tactică și intrarea în activitate, ceea ce nu era, desigur, de natură să soluționeze opozițiile din mișcarea națională, ci dimpotrivă.

S-a mai întâmplat, de asemenea, că atunci când, exasperat de refuzul comitetului executiv al P.N.R. de a decreta abandonarea vechii tactici, avocatul Aurel Vlad de la Orăștie – membru al conducerii partidului și component al grupului din jurul *Libertății* – a hotărât să-și depună candidatura în alegerile parțiale din cercul electoral Dobra, din comitatul Hunedoara, a luat aceeași hotărâre și dr. Aurel Muntean de la *Activitatea*, care a devenit astfel contracandidatul lui Vlad, împreună cu reprezentantul guvernului, dr. Farkaș. Exceptând gestul în sine, el însuși o reflectare vizibilă a poziției de frondă pe care s-au situat permanent *Activitatea* și cei grupați în jurul ei, alegerile de la Dobra, care au dat câștig de cauză lui Aurel Vlad, având un remarcabil ecou în

opinia publică transilvăneană, au pus încă odată în lumină diminuarea creditului lui Aurel Munteanu, care își adăuga încă un insucces electoral celor înregistrate în 1901 la Orăștie și în 1902 la Ighiu (comitatul Alba Inferioară)⁶².

În aceste condiții, fiind evident că activismul la nivelul întregii Transilvanii putea fi hotărât numai prin acceptul Conferinței naționale, precum și ca urmare a faptului că, după îndelungate dispute și pertractări, s-a hotărât în sfârșit convocarea forum-ului politic românesc în data de 10 ianuarie 1905. Redacția *Activității* a hotărât să sisteze apariția gazetei. În ultimul său număr, din 5 ianuarie 1905, la numai câteva zile înainte de adoptarea activismului în cadrul Conferinței naționale de la Sibiu, se declara: „Acum, după ce chiar și cei chemați încă se mișcă pentru inaugurarea, vădită, pe față a unei ere noi, profesată de noi în răstimp de patru ani și acum, după ce chiar aici s-a înființat o foaie cu numele *Libertatea*, care pe față propagă mai departe și intensiv vederile noastre... am aflat cu cale a sista editarea foii noastre cu acest număr...”⁶³.

În decursul existenței sale, inserată într-o epocă dintre cele mai frământate din istoria luptei naționale a românilor transilvăneni, ziarul *Activitatea* s-a străduit să abordeze o amplă suită de probleme decurgând din viața, năzuințele și idealurile naționale. Redactorilor ei nu le-au scăpat nimic din ceea ce considerau și din ceea ce se considera în genere în acei ani că poate sluji la ridicarea și fortificarea neamului. Paginile *Activității* abundă în critici la adresa politicii oprimate practicate de guvernul de la Budapesta, în relatări despre abuzurile și nedreptățile săvârșite de guvernanți, în aspre și vehemente condamnări ale tendinței tot mai manifeste a autorităților de a soluționa gravele probleme ale monarhiei dualiste prin deznaționalizare, prin constrângeri, printr-un nesfârșit cortegiu de măsuri antinaționale și antipopulare. Fără excepție, articolele politice incluse în ziar depășeau nivelul unor simple relatări și știri, impunându-se ca veritabile luări de poziție, ca mijloace de luptă împotriva nedreptății, oferite ca atare tuturor categoriilor de cititori. Toate acestea, ca de altfel și preocupările gazetei din domeniul economic și cultural-literar, fac ca *Activitatea* să se situeze la loc de cinste în rândul periodicelor românești din Transilvania care, în acei ani de eforturi și căutări, și-au alăturat glasul marelui concert național aflat

în faza cristalizării unor obiective mai clare, mai temeinice, pregătind de la an la an lupta finală pentru dezrobire națională.

LIBERTATEA (1902-1935,1940). Noua gazetă de la Orăștie apare în data de 1 ianuarie 1902 ca „foaie politică săptămânală”, fiind fondată de un grup de 26 de intelectuali români, adepți ai activismului, cu scopul de a servi mișcarea pentru adoptarea noii orientări politice românești. Printre fondatorii *Libertății* se numărau figuri cunoscute ca Victor Bontescu, Ilarie Chendi, Valer Moldovan, Victor Onișor, Alexandru Vaida-Voievod, Aurel Vlad etc. Funcția de editor și redactor responsabil al gazetei a fost încredințată lui Ioan Moța care și-a făcut ucenicia de gazetar la prestigioasele ziare sibiene *Tribuna* și *Foiaia poporului*⁶⁴.

Apariția *Libertății* a avut loc în condițiile specifice ale noii etape din mișcarea națională⁶⁵, ceea ce va face ca orientarea gazetei să poarte pregnant amprenta problemelor curente ce frământau în acei ani conducerea P.N.R. și, în măsură tot mai importantă, opinia publică românească. Până în 1905, principala sa preocupare a fost lupta pentru reluarea activismului politic, *Libertatea* raliindu-se fără rezerve, spre deosebire de *Activitatea*, poziției adoptate de *Tribuna poporului*, conform căreia se impunea menținerea neștirbită a solidarității naționale și a disciplinei de partid, în așteptarea momentului când Conferința P.N.R. va hotărî oficial abandonarea pasivității și trecerea la activismul parlamentar. Aceasta nu înseamnă însă că *Libertatea* s-a menținut în expectativă și că a acceptat ca pe o fatalitate opoziția reprezentanților vechiului curent politic național. Dimpotrivă, beneficiind de sprijinul nemijlocit, inclusiv material, al celor 26 de fondatori ai săi – cu toții activiști declarați –, a acționat în permanentă ofensivă și deosebit de argumentat în favoarea adoptării noii orientări tactice.

Încă în primul său număr, ziarul a publicat *Cuvântul nostru program* care întreprinde o temeinică și amănunțită analiză a situației create în mișcarea națională în perioada crizei P.N.R. și subliniază necesitatea modificării tacticii partidului. „Cu toate foloasele ce incontestabil le-a adus lupta noastră națională de până aici – se arată în articolul programatic –, luptă ce și-a avut momentele sale de înțelepciune, de glorie chiar, nu putem nega adevărul că înăsprirea situațiunii noastre politice este de a se atribui nu numai cauzelor externe, ci, poate în măsură mare, unor cauze interne, provenite din greșeli de tactică”⁶⁶. *Libertatea* își propunea să se orienteze spre căutarea „modalităților cu ajutorul cărora să vedem din nou pus în funcțiune partidul național român”⁶⁷, alăturându-se păreri general exprimate de activiști că „greșeala politicii noastre a fost că politica urmată de noi a fost prea înaltă pentru un popor cu așa puțină școală politică ca noi românii”⁶⁸.

Apariția *Libertății* a fost salutăată cu entuziasm de fruntașii grupați în jurul *Tribunei poporului*, *Telegrafului român* și al altor periodice naționale, fiind privită ca o contribuție la întărirea curentului activist, cu atât mai mult cu cât noua gazetă de la Orăștie și-a formulat fără echivoc poziția proactivistă, sintetizată în lozinca „La oameni noi, arme noi!”⁶⁹

În coloanele ziarului, activismul era susținut mai ales prin articolele semnate de avocatul Aurel Vlad. Definitiv pentru poziția activiștilor, al căror reprezentant tipic a fost dr. Vlad, era afirmația acestuia că „politician în sensul adevărat al cuvântului, poate fi numai acela care între împrejurările date și ținând cont de forțele disponibile, află cea mai potrivită modalitate să câștige cât mai mult, promovând astfel realizarea scopului final”⁷⁰. *Libertatea* s-a străduit să nu scape nici un prilej de a populariza succesele înregistrate de curentul activist, atitudinea sa hotărâtă și deosebit de activă, bazată însă pe rațiune și bun simț, asigurându-i concursul unor fruntași politici în plină ascensiune, tot mai cunoscuți și apreciați în rândurile opiniei publice românești.

Un amplu ecou a avut în *Libertatea* răsunătorul succes obținut de dr. Aurel Vlad în alegerile parțiale de la Dobra, considerat unanim de activiști un eveniment remarcabil și de mare însemnătate. Ziarul sublinia cu acest prilej că biruința lui Vlad nu este numai o importantă victorie a activiștilor, ci mai cu seamă „biruința adevărului că poporul nostru a ajuns deja la atâta conștiință de sine, ca să poți porni cu el la luptă ...”⁷¹, împărtășind pe deplin părerea exprimată de *Tribuna poporului*, că „la alegerile viitoare ne va succeda a trimite în parlament cel puțin 10-15 deputați naționali”⁷², precum și pe aceea înscrisă în coloanele *Revistei parlamentare și politice* de la București, după care „Alegerea aceasta (de la Dobra — n.n.) e un fapt istoric, căci de 15 ani, de când cu alegerea generalului Traian Doda de către grănicerii din Caransebeș, n-a mai fost ales ca deputat în Ungaria deputat român cu program național”⁷³.

După acest succes, continuându-și cu aceeași intensitate campania proactivistă, *Libertatea* s-a dedicat cu pasiune unor ample relatări despre activitatea lui Vlad în parlamentul maghiar, protestând vehement împotriva acuzei formulate de unii pasiviști că „activiștii vor să întemeieze un partid guvernamental, sau că vor să dezarmeze în fața guvernului Tisza...”⁷⁴ și arătând că, dimpotrivă, „o conlucrare sau sprijinire a partidului guvernamental, ar fi nu numai în contra demnității naționale, dar ar fi egală cu trădarea tuturor intereselor vitale ale neamului nostru”⁷⁵.

O deosebit de frecventă propagandă în favoarea noului curent politic național a susținut gazeta *Libertatea*, într-un glas cu celelalte periodice situate de partea activismului, în ultimele luni ale anului 1904 și mai cu seamă în decembrie 1904 și primele zile ale anului următor, în condițiile campaniei de pregătire a Conferinței naționale convocate pentru 10 ianuarie 1905 la Sibiu. Deoarece era aproape certă adoptarea oficială a activismului de către formul partidului, din paginile ziarului orăștian se degajă pregnant, pe de o parte satisfacția față de apropiata izbândă a noii orientări politice, iar pe de altă parte mulțumirea de a fi contribuit din plin la victorie și, prin aceasta, la canalizarea mișcării naționale pe noul făgaș, pe care întreaga națiune îl dorea mai eficient și mai potrivit scopurilor și intereselor sale⁷⁶.

Și înainte de decretarea activismului, dar mai ales după acest eveniment *Libertatea* și-a îndreptat atenția asupra întregului complex de probleme care frământau societatea românească din acei ani. Acordând prioritate, începând din anul 1905, urmării atente a activității deputaților români aleși în parlament, redactorii acesteia condamnau totodată cu indignare legea de maghiarizare a învățământului emisă de guvern, înființarea abuzivă de către autorități a episcopiei catolice de la Hajdudorog și anexarea la aceasta a peste 100 de sate românești, exploatarea socială cu care se confruntau masele largi ale poporului, intervenția brutală a autorităților împotriva feroviarilor greviști din Ungaria și Transilvania și a participanților la manifestația socialistă de la Aleșd etc.⁷⁷

Dar, ca toate ziarele românești din Transilvania, gazeta nu s-a limitat numai la prezentarea realităților și la dezbateră problemelor care priveau nemijlocit populația română din Austro-Ungaria. Alese cuvinte de dragoste sunt dedicate de *Libertatea* evenimentelor din România, care sunt aduse cu promptitudine la cunoștința publicului cititor. Pentru a da un singur exemplu, un spațiu amplu a fost rezervat manifestațiilor de la București prilejuite de expoziția jubiliară din 1906; care au fost apreciate ca „sărbătoarea uriașă a unui neam întreg” și ca un fericit prilej pentru „vizita fraților mai mici la fratele mai mare”⁷⁸. În cuvinte pline de emoție, ziarul descrie pe larg plecarea spre București a „roiurilor de români din Banat, din Ardeal și din Moldova, dinspre trei

raze ale soarelui, mergând toate spre același punct, spre inima neamului românesc, spre locul de unde răsare soarele pentru toți românii, spre București”. În capitala României, subliniază cu îndrăzneală *Libertatea*, s-a vorbit în acele zile de clipa apropiată când „hotarele nu vor mai despărți ramurile națiunii române, realizându-se idealul național”, România era văzută ca „patria tuturor românilor deopotrivă”, al căror țel suprem era „înfăptuirea națiunii române mari”.

Se poate afirma cu deplin temei că ziarul a oglindit în întregă această perioadă sentimentele și interesele largi ale poporului român, ceea ce îi conferă calități și merite de prim rang⁷⁹.

Din anul 1908, când cei 26 de fondatori ai *Libertății* trec la ziarul *Lupta*, organ al P.N.R. înființat la Budapesta, redactorul responsabil al gazetei orăștience a dat acesteia acel pronunțat caracter „poporal” care o va consacra definitiv în istoria presei românești din Transilvania. Se

poate spune că tocmai de acum *Libertatea* începe să-și dobândească acea personalitate distinctă, care o va situa în rândul celor mai citite și apreciate periodice naționale. Trebuie să-i acordăm deplin credit lui Sebastian Bornemisa, care și-a făcut ucenicia ziaristică la școala *Libertății*, atunci când afirmă că ziarul devenise în acei ani „un adevărat

educator și îndrumător politic” pentru masa populației românești dintr-o zonă mult mai întinsă decât comitatul Hunedoara, astfel că „Școala politică creată de *Libertatea* a dat hrana sufletească cea mai remarcabilă cu care a intrat poporul nostru din Ardeal și Banat în marele război european și care i-a fluturat în tot timpul războiului pe dinaintea ochilor și viziunea clară a unității noastre naționale”⁸⁰.

Redactorii ziarului *Libertatea* s-au afirmat nu numai ca oameni de condei și ca buni cunoscători ai realităților politice ale vremii, ci și ca luptători înzestrați cu un deosebit curaj, ca patrioți gata oricând să se jertfească pentru binele neamului. Sever Bocu, un bun cunoscător al activității presei românești, din vremea monarhiei austro-ungare, scria în 1944 despre ziarștii din acei ani: „Asuprirea a dezvoltat tipul gazetarului apostol, al gazetarului martir. Publicist, gazetar, era identic cu un om de credință mari, profunde. De aici extraordinara stimă pe care poporul nostru o avea față de redactori. Redactorul era în ochii lui un apostol, un prieten al lui, căruia i se putea dăruia pe deaîntregul...”⁸¹ Cei mai mulți dintre redactorii de la Orăștie se încadrează perfect în categoria „gazetarilor apostoli și martiri”, despre care vorbește Bocu, fiind suficient să amintim doar că, pe lângă numeroase alte persecuții din partea autorităților, numai între 1903 și 1908 *Libertatea* a avut opt procese de presă pentru unele articole publicate, redactorii I. Moța, Iuliu V. Ioanovici, V. E. Moldovan, Șt. Pop, I. M. Ciufudean etc. fiind condamnați la diverse perioade de detenție și la importante amenzi în bani⁸².

Definitorie pentru poziția sa rațională și echilibrată a fost atitudinea ziarului *Libertatea* față de tratativele purtate de unii frunțași români cu autoritățile guvernamentale maghiare în anii 1910 și 1913-1914. Evitând să califice ca oportunistă sau chiar trădătoare acțiunea întreprinsă în acest sens, așa cum au făcut-o alte organe naționale de presă, ziarul a arătat că deși Ioan Mișu, frunțaș cunoscut de la Orăștie și principal reprezentant al românilor în cadrul tratativelor, era un moderat de notorietate, intențiile sale izvorau din dragoste față de poporul român și din dorința sinceră de a-l sluji după puteri⁸³. Cu toate acestea, *Libertatea* a sesizat prompt și cu mult discernământ intenția guvernului și a liderului majorității parlamentare, contele Tisza, de a adormi vigilența românilor, acordându-le unele concesiuni neînsemnate pe plan cultural în schimbul renunțării

la pretențiile lor politice vitale. Gazeta orăștiană și-a manifestat, de altfel, fără rezerve scepticismul față de rezultatele tratatelor, considerând pe bună dreptate că nu prin „târguieli” pot fi soluționate interesele poporului român din Austro-Ungaria, ceea ce constituia expresia unei temeinice cunoașteri a realităților politice ale vremii și a unui deosebit simț istoric. *Libertatea* nu putea totuși să nu constate, ca de pildă în articolul intitulat *Politica noastră dă roade*, că însăși acceptarea de către guvernanți a tratatelor cu românii, sub motivația exprimată de Tisza că „așa cer trebuințele țării”, era semnul accentuării crizei monarhiei dualiste, al necesității tot mai mult resimțite de Budapesta și Viena de a căuta noi căi de salvare a artificialei construcții multinaționale⁸⁴. Cu un remarcabil curaj, ziarul a înfierat aspru tergiversările politicianului maghiar, atrăgând totodată atenția că Tisza „trebuie să știe că stă în fața nu a 3 milioane de români din Transilvania și Ungaria, ci în fața poporului român de 12 milioane de locuitori”⁸⁵.

După întreruperea definitivă a tratatelor, în februarie 1914, în urma refuzului conducerii P.N.R. de a accepta „îmbiemântul de pace al lui Tisza”⁸⁶, care urmărea evident subminarea unității de luptă a românilor, *Libertatea* va da expresie fără rezerve încrederii într-un apropiat viitor mai bun pentru poporul român. „Pentru români – scria ziarul cu numai câteva luni înainte de izbucnirea primului război mondial – se ivesc zorile aducătoare de nădejdi vii. Pentru întreg neamul, oriunde s-ar afla el, în morminte mai largi sau mai strâmte, veni-va în curând, după această Golgotă, ziua învierii sale din mormânt”⁸⁷.

Atitudinea potrivnică a *Libertății* față de rânduielile din monarhia austro-ungară s-a menținut și după izbucnirea conflagrației, în pofida intensificării cenzurii și a tuturor implicațiilor legii marțiale. La scurtă vreme după declararea stării de război între Austro-Ungaria și puterile Antantei, I. Moța și S. Bornemisa au trecut clandestin în România pentru a evita persecuțiile autorităților, ziarul continuând să apară câtva timp sub conducerea lui Nicolae Damian. Noul redactor responsabil al *Libertății* s-a numărat însă printre intelectualii români care au refuzat să accepte presiunile exercitate de guvernanți pentru a obține declarații de fidelitate față de cauza monarhiei, ceea ce a determinat trimiterea sa pe front și suspendarea gazetei⁸⁸.

Începând cu data de 29 septembrie/11 octombrie 1915, ziarul reapare la București împreună cu suplimentul său *Foaia interesantă*, purtând titlul de *Libertatea din Ardeal*⁸⁹. Până în 4/17 august 1916, când își va întrerupe din nou activitatea, cu câteva zile înaintea intrării României în război, noua Libertate, „renăscută din cenușă ca pasărea Phoenix”, va activa cu energia ce o consacrase în folosul cauzei naționale, dând glas cu neasemuit patos dorinței întregului popor de înfăptuire grabnică a unității românești. Considerându-se un simbol al prezenței românilor ardeleni în mijlocul fraților din țara mamă și, prin urmare, o expresie a solidarității întregului popor român, gazeta milita cu ardoare pentru participarea țării la războiul împotriva Puterilor Centrale, accentuând cu tărie legitimitatea unei astfel de hotărâri și subliniind că numai în acest fel se poate împlini idealul sfânt al unității naționale⁹⁰. *Libertatea* a fost difuzată și citită cu interes nu numai în orașele și satele din România, de către ardelenii stabiliți dincolo de munți, ci și peste hotare, în lagărele de prizonieri din Rusia europeană și Siberia, unde se găseau zeci de mii de români din armata austro-ungară, în rândul cărora întreținea încrederea în victoria cauzei naționale și dorința de a contribui cu toții la înfăptuirea statului național unitar român⁹¹.

După o întrerupere de aproape un an, cauzată de epopeea dramatică prin care trecea România invadată de armatele dușmane și de înrolarea temporară a redactorului său responsabil în armata română, ziarul *Libertatea* a fost editat, timp de două luni, în S.U.A., la Cleveland, unde I. Moța a fost trimis de guvernul român, împreună cu Vasile Lucaciu și Vasile Stoica, în scopul propagării cauzei românești în cercurile politice și în rândurile opiniei publice americane și al mobilizării unui număr cât mai mare de români americani în cadrul trupelor expediționale ale S.U.A. pentru frontul din Franța⁹². La mii de kilometri depărtare de patrie, mereu credincioasă menirii asumate încă de la înființare, gazeta s-a străduit să-și îplinească misiunea de sol al intereselor românești, făcând cunoscute în cuvinte pline de căldură și avânt țelurile poporului nostru, voința sa neînfrântă de a pune capăt nedreptăților îndurate de veacuri în propria patrie, încrederea sa în dreptatea cauzei naționale și izbânda finală a acesteia.

În anul 1919, *Libertatea* a reapărut la Orăștie, constatându-se cu acest prilej că în oraș se edita, începând din primele zile ale lunii noiembrie 1918, un alt ziar, cu același nume. Într-adevăr, în condițiile uriașului avânt revoluționar din preajma înfăptuirii Marii Uniri, când orașul și zona înconjurătoare s-au aflat în primele rânduri ale luptei pentru întregirea statală, un grup de fruntași politici și cărturari localnici, printre care dr. Aurel Vlad, Gavril Todica, Ioan Branga, Constantin Baicu și alții, au hotărât să reînființeze gazeta sistată de defunctele autorități austro-ungare, păstrându-i, bineînțeles, titlul atât de adânc întipărit în conștiința românilor transilvăneni.

Chiar dacă, în condițiile tumultului fără precedent trăit de poporul nostru în acele zile memorabile, ziarul nu a mai beneficiat de aportul valorosului colectiv de redactori care îi consacraseră renumele înainte de război, activitatea desfășurată de *Libertatea* în cursul revoluției de eliberare națională din toamna anului 1918 reprezintă o adevărată apoteoză a întregii sale existențe. Se poate spune că de-a lungul întregii luni noiembrie 1918, *Libertatea* a fost purtătorul de stindard al tuturor acțiunilor revoluționare întreprinse de populația românească din ținutul Orăștiei, adevăratul organ de presă al autorităților românești care, ca pretutindeni pe cuprinsul Transilvaniei, luau și în zona Orăștiei locul detestății administrației austro-ungare. În paginile sale și-au găsit loc numeroase și ample relatări despre evoluția vertiginoasă a evenimentelor interne și internaționale, știri și comentarii detaliate despre mișcările revoluționare ale populației și înlăturarea deplină a vechilor rânduieli și exponenților acestora, apeluri la organizarea grabnică a românilor în consilii și gărzi naționale, chemări entuziaste la alegerea delegațiilor pentru reprezentanța națională de la Alba Iulia și la participarea masivă a poporului la Marea Adunare Națională din ziua de 1 Decembrie 1918⁹³. Cele opt numere ale *Libertății* apărute în cursul lunii noiembrie reprezintă oglinda vie a celor mai mărețe și impetuoase transformări cunoscute până atunci în istoria națiunii române. De la prima la ultima filă, ele dau expresie satisfacției de a trăi asemenea împliniri epocale, mândriei naționale, dragostei puternice pentru poporul românesc ce se dovedea atât de demn de importanța acelor zile istorice fără seamăn.

Revenind, în 1919, sub vechea conducere, *Libertatea* a continuat să apară fără întrerupere până în 1935, fiind apoi reeditată pentru scurt timp în 1940. Timpurile erau însă altele și orașul Orăștie însuși a încetat să mai fie cunoscutul focar de la care radiau ideile libertății și progresului poporului român. Înfăptuirea unității naționale, ideal pentru care au luptat neabătut redactorii *Libertății*, a redus vizibil câmpul de activitate al gazetei, creând un pol pe care cei din jurul său n-au mai reușit să-l acopere. Negăsind forța necesară de a aborda noile deziderate reale ale poporului și țării, *Libertatea* s-a angrenat tot mai mult în jocul meschin al politicianismului burghez, fiind astfel depășită de vremuri și dispărând treptat în anonimat. Deși a continuat să apară o bună parte din anii interbelici, ea nu mai era acum decât umbra redutabilei *Libertăți* dinainte de Marea Unire. Gazeta orăștiană a împărțit destinul multor periodice transilvănene, pentru care memorabilul eveniment de la 1 Decembrie 1918 a însemnat de fapt actul final al unei activități îndelungate și laborioase în slujba propășirii neamului. A fost o realitate care l-a determinat pe gazetarul Gh. Tulbure să afirme succint că, odată cu Unirea, „a murit o presă”⁹⁴.

Consultând colecția ziarelor apărute la Orăștie, aflate la Muzeul Civilizației Dacice și Romane aflate la Deva, găsim consemnate aspecte importante ale istoriei meleagurilor hunedorene, aspecte semnificative prezentând momente importante din viața economică, socială, culturală și de altă natură din viața locuitorilor din ținuturile hunedorene. Consemnăm câteva...

În numărul 23 din 25 mai v. (5 iunie n.) 1909, anul VIII de apariție a *Libertății*, citim pe prima pagină un interesant articol „De ce ne temeam...”, în care găsim consemnate „Întâiele încercări ale guvernului de a vîrî limba ungurească și în biserica noastră românească!”. Foile maghiare din ajunul Rusaliilor – se spune în articol – primesc de la corespondentul lor din Sibiu următoarea știre „Ministrul de culte Apponyi, nu de mult a trimis conzistorului greco-oriental-român din Sibiu recercarea că în școlile cu limbă de propunere ungurească să-și îndrume cateheții, ca cel puțin în clasele de sus (cum sunt clasa 5,6,7 și 8 a gimnaziilor) să învețe pe elevi religia și ungurește, anume învățăturile dogmelor și unele rugăciuni, - căci dacă nu, el va fi silit să dea remunerațiile (micile plăți) ce le dă cateheților de la acele școli”.

Legat de această temă în contextul articolului sunt precizate următoarele: „Iaca ceea-ce noi povesteam că va urma după aducerea legii nouă de congruă (vezi *Libertatea* nr. 16 de la duminica Tomii). Ministrul încearcă să ne vîre limba maghiară și în biserică. Și începutul îl face foarte pe departe, cu încungiur, așa ca să nici nu-l bagi de samă. Zice: învățați numai pe elevii din clasele mai înalte ale școlilor de stat religia și ungurește. Nu vă cer numai ungurește ci, deocamdată, și ungurește pe lângă românește (bineînțeleș la examene le va cere numai răspunsurile ungurești, cele românești și-le pot ținea pentru sine!...). Nu vă cer mult. Doar ce, aveți cîțiva elevi printre cele gimnazii ungurești de colo și colo, cari învățînd toate ungurește nu perdeți nimic c’o să învețe și religia așa... [...] Și așa, pe nesimțite, vrea să se vîrască și în singura noastră cetate ce o mai avem nebîntuită, în sfînta biserică. Dacă și acest lucru îi va fi îngăduit de păzitorii bisericeii, - nu mai suntem neam vrednic de viață, ci ne putem să ne săpăm înșine mormîntul național și să tragem țărîna asupra noastră!...[...] Conducătorii bisericilor naționale române au trecut prin grele vremi și prin multe furtuni... Și, durere, nu o dată s’au sălat îndoiiți de vînturile turbate, chiar și atunci cînd ar mai fi putut sta drepti.

Niciuna din suflările gretoase ale vrășmașelor vremi n’a intrat atît de mult pînă la os, pînă la măduva bietului nostru popor, ca acest început de vînt alean! Împotriva acestuia, cîrmacii bisericilor noastre nu mai au putință a să îndoii nici cît negru sub unghie, ci adunîndu-și tot clerul și poporul în jurul lor: să se împotrivescă pe toată linia și cu încordarea desnădejdiei, în contra lui, - să-i spună în față că mai bine voim să cădem zdrobiți decît îndoiiți!, - și fie sigur că ticăloasa suflare luași-va calea în alte pății, și înceta-va! Iar de ne va simți șovăielnici, slabi, lași, ticăloși, - îndrăzni-va și cerca-va să ne strice și cuibul sfînt al bisericii, și să ne nesfințească și altarele străbune, ne-mai lăsînd nici atîta locșor scumpei noastre limbi romînești.

Păstori și păstoriți! Fiți treji la posturile voastre! Că ispitele vajnice sunt, și obrăznicia politică a domnilor zilei, - Aponyi-Kossuth și soții, - fără hotare!”

Împotriva acestor măsuri de maghiarizare forțată a limbii folosite în școlile românești au luat atitudine numeroși români, personalități ale

timpului, profesori, învățători și nu numai. Sigur, reacțiile autorităților și puternicilor vremii nu au întârziat. Una dintre victimele represiunilor de această natură a fost Dna Dr. Vlad din Orăștie. Sigur, reacțiile împotriva represiunilor luate nu au întârziat. În numărul 25 din 6/19 iunie 1909 găsim un interesant articol unde este relatată hotărârea justiției față de Dna Dr. Vlad care a fost grațiată. „Luni 14 iunie, ne-a adus o știre neașteptată și îmbucurătoare: Dna Dr. Vlad a fost oprită la Budapesta ca să nu plece pe ziua de mîine la arest la Raab (Győr). Căci Maiestatea Sa Împăratul-Rege la propunerea ministrului de justiție, a nimicit, prin grațiere, osînda pe care i-o croiseră scaunele judecătorești!”

Situația este comentată mai departe în articolul publicat pe pagina 1 a *Libertății*: „Dna Dr. Vlad înaintase la ministru cu vreo două săptămîni mai înainte cere ca să-i dea voie ca să-și îndeplinească pedeapsa la Deva unde încă se află 2 odăi pentru arestații de stat. Nainte de a fi înaintat cererea, ministrul hotărîse ca loc al împlinirii pedepsei, arestul nou de stat din Raab, și povestise despre asta. [...] Ne bucurăm din toată inima de această veste, căci nu mică era durerea de inimă a noastră, văzînd cum și o femeie romîină dusă prin cele judecăți, osîndită și dusă prin cele judecăți de către județii făcători de dreptate din această țară, pentru că și-a arătat prin cîteva cuvinte, durerea sufletului ei de Romîncă, la vederea unui examen unguresc în un sat românesc, unde copiii de români s’au văzut schilodiți cu limba ungurească fără să o priceapă! Și dacă nu ne arătam, și deși o știam pe Dna Vlad foarte curajoasă totuși inima noastră sîngera la gîndul, că această femeie Romîncă, pentru acest lucru, să stea o lună deplin, 30 de zile și 30 de nopți, închisă în singurătatea neagră a alor patru păreți ai unei temnițe! De aceea ușurare a pricinuit inimilor noastre vestea despre neașteptata ei grațiere”.

În numărul 26 din 13/26 iunie 1909 a *Libertății* aflăm din prima pagină despre o mare pierdere a jurnalisticii transilvane: trecerea în neființă a Dr. Aurel Mureșianu.

„Gazetăria romîină din Transilvania și Ungaria, își are azi mortul său! Da, mortul seu pe care istoria acestei gazetării, dacă ar avea obicinuința a împărți titule și onori, l’ar împărtași fără îndoială denumirea de mare! Căci niciunul din gazetarii români azi în viață ba nici în trecut, nu s’a dat pe sine cu totul ziarului său între împrejurări mai impunătoare

ca Dr. Aurel Mureșianu. Dar cine a fost Aurel Mureșianu? Aflăm din același număr 26 al *Libertății*. Dr. Aurel Mureșianu și-a definitivat studiile la Viena fiind licențiat pentru cariera de avocat, meserie prin care la vremea respectivă îți puteai face un nume reputat și acumula avere mai cu seamă că în familie exista pilda activității strălucite a tatălui său Iacob Mureșianu care condusese „Gazeta” până atunci. Cu toate acestea, Dr. Aurel Mureșianu se dedică activității jurnalistice și se „face cu trup și suflet gazetar român, și numai gazetar, - adecă luptător cu peana pentru deșteptarea neamului seu la viață națională cât mai trează, de sine știutoare, bărbătească! Și a stat apoi cu credință la postul său acesta, timp de 31 de ani! Și în acești 31 ani a cercat tot ce i-a stat în puteri, ca să facă din *Gazeta* sa mijloc cât mai bun de a să vîrî în sufletul cărturării (inteligenței) de o parte și în a poporului de altă parte!

Pentru mai buna lucrare în sînul inteligenței române a fost cel dintîi care, la 1884, a făcut din *Gazeta Transilvaniei* ziar de zi, scos în fiecare zi de lucru, - după ce pînă atunci ieșea numai de 3 ori în săptămîină. Aceasta fu întîiul ziar de zi la noi.

Iar’ pentru a lucra mai bine în șirurile poporului însuși, la 1809 Dr. Mureșianu întocmește numerii de Dumineca ai *Gazetei* ca numeri pentru popor, îndoit de marți, și putînd fi abonați deosebit de ceialalți numeri de zi, cu numai 2 floreni pe an. Fu întîia foaie pentru popor la noi.

Atît în foaia pentru păturile inteligente, cît și în cea pentru popor, Dr. Aurel Mureșianu n’a încetat a îndemna pe fiecare Român, domn sau țaran a ține cu cea mai mare sfințenie la toate drepturile pe care le-a dat D-zeu și oamenii fiecărui popor a-’și trăi traiul lor deosebit, cu fire, limba și obiceiurile lor, și a respinge de la sine cu tărie tot ce e străin acestei firi, tot ce voește să-’l dezbrace de ființa sa națională deosebită! A fost politicul celei mai mari intrasingențe naționale înduplecat în fața oricărui vînt dușman, fie el dulce și ademenitor, fie turbat și amenințător cu zdrobire! Chiar și atunci, cînd părerile lui, în luptele naționale la ordinea zilei nu conglăsuiau cu a celor fruntași conducători ci erau chiar în ceartă cu aceia, - deosebirea lui de vederi privea numai forma sau mijloacele clipei pe cari alții le alese în toiul grelei lupte naționale, - încolo întotdeauna a fost Român curat ca aurul, ca metalul cel mai nobil și neatins de nicio pată!

Aceasta este însușirea, care pe Murășianu l'a făcut să fie, pe drept, prețuit și stimat și de contrarii ce și-'i stîrnea în valul luptei de zi. Iar' pe lângă aceasta Dr. Aurel Mureșianu: a fost cel dintîi român cărturar cu învățătură frumoasă, care și-a părăsit cariera vieții și s'a făcut gazetar de profesie, închinundu-'i toată viața luptei cu peana pentru luminarea poporului său iubit și înălțarea lui!; a fost cel dintîi care ne-a dat gazeta lui ca ziar de zi în Ardeal!; a fost cel dintîi care ne-a dat o foaie pentru popor!; a fost cel dintîi care a pus temeiul un fond pentru gazetarii români de la noi.

Iată tot atîtea fapte, cari și în istoria unei gazetării mai mari și mai puternice, la popoare mai luminate și mai bogate, încă ar da acestui suflet superior în iubirea de neam și în jefirea sa pentru el, numele de mare!

Vărsăm o sinceră lacrimă pe mormîntul proapăt al lui. Numai Dumnezeu facă-'i parte de o dichnă ușoară și de liniște, după care în viață în zadar a însetat!..."

Buni cunoscători a realităților vremii, redactorii *Libertății* au acordat atenție tuturor aspectelor ce caracterizau existența societății. În numărul 33 din 1/4 august 1909 al *Libertății* găsim pe prima pagină un semnificativ articol cu titlul „Nu vă certați...”. Acestea au fost cuvintele din urmă, NU VĂ CERTAȚI... ale marelui Șaguna, adresate fiilor neamului său pe patul de moarte. Se știe că o viață întregă a alergat și a muncit fără odihnă pentru binele și viitorul neamului, putem spune nemuritorul Șaguna „făr' a lua în seamă nerecunoștința care de atîtea ori i s'a arătat până era în viață, din partea acelorora pentru cari s'a jertfit. – pe românii din Ardeal a-'i scoate din întunerec la lumină i-a fost gîndul și de la acest gînd nu s'a abătut nici cînd, deși mari și multe greutăți a avut de a învinge în viața lui, pentru ca gîndul trup să se facă.

NU VĂ CERTAȚI... cuvinte simbol. „Avea deplină nădejde Șaguna că povăța slovei va face azi-mîne și din Români un neam bine închgat și mare – îl nelinișteau mai ales cătră sfirșitul vieții neîncetatele certe și neînțelegerile dintre frații de un sînge. Îngrijat de urmările rele ale acestor neînțelegeri a rostit Șaguna vorbele grele de mai sus la anul 1873 înainte de asta cu 36 de ani. De atunci și pînă în zia de azi nu mult s'au schimbat lucrurile. Am dat nainte, numai ce-'i drept, în cultură și bunăstare, dar ce folos dacă bunaînțelegere nu să leagă de noi! Ce folos

că avem azi mai mulți cărturari și oameni cu bună stare, ca acum 30-40 de ani, dacă aceștia în loc să se apropie unii de alții, par'că dinadins, din zi în zi tot mai mult vorbesc a să desface de-olaltă. Pentru noi cei de azi să potrivesc mai bine cuvintele lui Șaguna, ca pentru înaintașii noștri. Ei au și făcut cîte ceva, cu toate că nu să înțelegeau, pînă cînd noi, prin cele mai multe locuri și azi trăim încă tot din sudoarea lor, ba une-ori u ne putem nici împărți, fără a ne certa, pentru ce-au făcut ei, - dar pentru aceea ne sfădim mai departe. Să pare-că înmulțirea cărturării noastre, în loc să fie spre folosul neamului, tot mai mult dă hrană neînțelegerilor, care ne împedecă la fiecare pas în dezvoltare”.

Realități care în prezent, după foarte multe decenii par mai actuale ca oricînd. Articolul scoate în evidență faptul că după știința marelui Șaguna în niciun oraș însemnat din România acelor vremi nu domnește pacea și buna înțelegere în comunitatea locului. Din păcate, aceeași atmosferă se poate întîlni și în comunitățile mai mici „nu vedeți cum pretutindeni să războesc frații între ei, să mănîncă unii pe alții, să împart în partide – și par'că n'au alt lucru decît să se certe. Stările dela orașe au influențat și asupra satelor, după fruntașii de la orașe, preoții și învățătorii. Te scârbești de multele neînțelegeri, cari zilnic să invesc aproape în fiecare comună, între preot și învățător. Dela astfel de conducători învață apoi țaranul, în a cărui suflet curat, altoită fiind odată ura, pizma și răutatea, cu greu îl mai poți opri de pe povîrnișul desfrînării. Dar toate acestea par'că sunt nimica pe lîngă relele și mizeriile pricinuite de certele confesonale. Aici nu să mai răsboește om cu om pentru a ieși biruitor din lupta pentru traiul vieții. Aici stă față în față românimea întregă împărțită în două tabere: uniți și neuniți, cari nu cunosc margini pentru a să huli și batjocori unii pe alții nici azi încă, după ce în trecutul bogat în pilde ar fi putut învăța multe... Tot cărturarii noștri umblă și în fruntea acestor cete și fac foarte rău, că pe unele alocuri amestecă și pe bieții țărani în încăierările lor fără niciun rost. În loc să povățuim spre tot ce'i bine și romînesc, în loc să-'i întărim iubirea de neam și credința în D-zeu, în loc să muncim unul ca altul, umăr la umăr pentru binele de obște romînesc, noi ne pierdem vremea în hărțuieli păcătoase, ne dujmănim și umblăm după cai verzi, - și nu vedem ca tulburându-să pacea între frați, dezbinându-ne, țaranul nostru din zi în zi să îndepărtează tot mai mult de biserică, să înstrăinează de fruntașii săi,

pentru că nu'î înțelege, iar încrederea poporului în conducătorii săi, prin neînțelegeri și certe zilnice să clatină și slăbește mereu”.

În multitudinea articolelor și temelor abordate în numărul 34 din 8/21 august 1909 al *Libertății* găsim o interesantă poezie semnată de Sebastian Bornemisa publicată la rubrica UNELE-ALTELE:

Scoala noastră

Te-a închis porunca vremii
Și stăpânul ți-e pustia
Polomida-ți crește 'n curte
Arătîndu-ți sărăcia.

Coperișul tău, de vremuri
S'a culcat pe partea sfîngă.
Par'c'ar spune și el lumii
Cum ți-e soartea de năfîngă

Prăpădiți îți sînt păreții,
Sparte-'s geamurile tale,
Luna te privește tristă
Tremurînd de-atîta jale.

Slabă-așa cum ești...odată
Erai plină de putere,
Căci erai atunci izvorul
De nădejdi și mîngăiere!

Astăzi nu mai ai zi bună
Școala veche și pustie,
Ai vieții noastre triste
Cea mai tristă mărturie!

Dorința de unitate în cuget și simțire a tuturor românilor a fost și a rămas întotdeauna o dorință actuală. Susținerea ideii a fost în atenția a numeroși oameni de cultură, scriitori și poeți care au scos în evidență relele intenționate făcute nu atât de străini cât mai ales de unii români care prin faptele și atitudinile lor au făcut mai mult rău decât bine nației căreia îi aparțineau și țării în care s-au născut. În numărul 45 al *Libertății* din 24 octombrie v. (6 Nov. n.) 1909 găsim în deschiderea paginii 1 „Graiul străbunilor! – Ce ne spun părinții din a lor morminte?”. Poetul Bolinteanu plânge soarta poporului român din țările române din vremuri vechi. Acesta spune că „... al nostru neam din aceste țări varsă astfel de lacrimi de sânge pe urma faptelor mișelești ale vânzătorilor naționali de la Cluj, Caransebeș, Budapesta, Blaj (colaboratorii lui Moldovan), Beiuș, și pe aiurea, - cari mai amari sunt pentru tine neam românesc, ca vârful sabiei streine! Că ei te dau zilnic sclav și te ajută la aceea că să fii bine ferecat la mâini și la picioare de răuvoitorii tăi. Când vei mântui, Doamne, și neamul nostru din această patrie de acești leproși, care îi făuresc zilnic nefericire prin aceea, că îl învață să umble cu capul plecat, cu mâna întinsă după pomană, nu cu ea pe arma bărbăției! Când ne vei curăți de acei nemernici, cari strigă dobitocește poporului nostru: MODEREAZĂ-TE, adecă înmoaie-te, îndoiaie-te, în loc să’i cînte cîntece de îmbărbătare la lupta bravă, cinstită, eroică! Unde ești falnicule Dumbravă, care cu glas străbătător ca din tulnic de argint, să se strigi și nouă:

„Cîți din voi au încă sufletele pline,
De mărirea veche, - vie după mine!...”

Graiul străbunilor! –

Ce ne spun părinții din a lor morminte?

„Plîngi frumoasă țară, lacrăme de sânge!
Plîngi precum durerea ne’ncetat se plînge,
Căci amărăciunea ce te-a ’ncunjurat,
Sufletul tău fraged crud a fărîmat!
Fii tăi cei vitregi fost-au pentru tine
Mai amari ca vârful săbiei străine!

Ei te dară sclavă la tiranii tăi! –
Tu bătuși trei secolii inimicii răi;
Dar putuși învinge dalba tinerete
Ce simțea spre fii-ți plini de frumusețe?
Le lăsași tu capul cel încununat
Ei ți-au smuls cununa, la străini o-au dat!,
Și ai tăi fii le dară hordelor străine!

Falnicul Dumbravă pe boieri chiema
Și citind scrisoarea le vorbește-așa:
«Iată-acum cu totul țara sub sclăvie!
Dar ce-mi face viața și mai crudă mie
E: să văz Românul astăzi trădător
Aducînd străinii contra țării lor!
Cîți din voi au încă sufletele pline
De mărirea veche: vie dupa mine!»

În numărul 18 din 22 mai 1922 al *Libertății* găsim pe paginile 2-3 un amplu articol care relatează despre „Trei mari nenorociri”. Este vorba despre cea mai mare catastrofă minieră petrecută în subteranul unei mine

din Europa acelei vremi, explozia de la mina Lupeni din Valea Jiului și două accidente feroviare: ciocnirea a două trenuri la Orăștie, respectiv alte două trenuri la Teiuș. Întrucât accidentul colectiv de muncă de la Lupeni a fost relatat în puține ziare, neexistând informații exacte despre ce s-a întâmplat atunci, considerăm că este important să consemnăm evenimentul așa cum a fost prezentat de reporterii *Libertății* la acea vreme:

„Cea mai mare e nenorocirea de la Lupeni, unde și-au pierdut viața în chipul cel mai fioros: înecați de vii, apoi arși scrum ori coperiți de vii sub pământ, 82 de nefericiți muncitori minieri (băieși) în minele de cărbuni. Iacă în ce împrejurări că s'a petrecut fiorosul fapt: în mina «Aurora» (Aranka) se lucra la facerea unei galerii (drum pe sub pământ) de legătură între două coridoare. Pentru înleznirea lucrului se folosește dinamită. În perețele de dărămat s'au fost așezat în găuri 5 cărușe explozibile (de dinamită ce ia foc și sparge stânca), care aveau să fie aprinse cu curent electric. Și nimenea n'a simțit că în coridor se aflau

gaze (abori înecăcioși ieșiți din cărbuni, ce iau foc). Lucrătorii, după ce au așezat cărușele (patroanele) de dinamită, s'au ascuns în scobiturile tăiate anume în pereții minei slujindu-le de ascunzătorii, pentru ca petritele ce vor zbura pe urma aprinderii să nu-i atingă.

Dându-se de știre că sunt gata, cei dela stația electrică a slobozit curentul care a aprins cărtușele. Dinamita a luat foc cu tunet mare, dar dela flacăra ei a luat foc și gazul metan ce se afla în mină! Acesta când s'a aprins, a făcut-o zguduitură și o bubuitură mai puternică ca o sută de cărtușe de dinamită aprinzând și sfărâmând totul în cuprinsul minei pe unde el se afla, făcând plesnituri chiar și în pereții minei, din cari au căzut părți mari dăspicate de explozia (aprindearea) gazului. Tot ce-a fost având viață, oameni și cai, până la depărtare de 600 de metri, tot a fost ucis, nimicuit, sfărâmat, ars! A răsturnat vagoanele, a încovoiat șinele de fier pe care merg vagoanele până la „ascenzor” [...] Prin răsuflăturile minei a început să iasă fum, - și de pe aceasta cei de afară au înțeles că în mină s'a întâmplat ceva rău! Iute au luat telefonul și au sunat jos în mină să li se spună de ce iasă fum dar – niciun răspuns. [...] Inginerul Lehotzky s'o coborât dintâi în mină cu întâia echipă (ceată) de muncitori, ca să vie într'ajutor. Era prea târziu. Moartea își ispășise grozava muncă. Scoaterea celor nenorociți a fost lucrare grea. Dar după zile de muncă cu lăpădare [...] s'a făcut”. *Gazeta Graiul Muncitorimei* din Lupeni dă următoarele amănunte asupra nenorocirii „[...] În total în dimineața de 27 april au intrat la lucru 97 de lucrători și 2 supraveghetori. În lăuntru în mină n'a rămas piatră pe piatră sau vreo bucată de lemn lăsată la loc! Liniile ferate din mină, pe care umblă „râznel” (vagoanele mici de scos cărbuni), trase de cai, toate au fost sdrobite, strâmbate, încovoiate; râznelle sparte, ușile rupte, caii morți, oamenii arși de vii ca tăcunii! Mina toată ruinată.

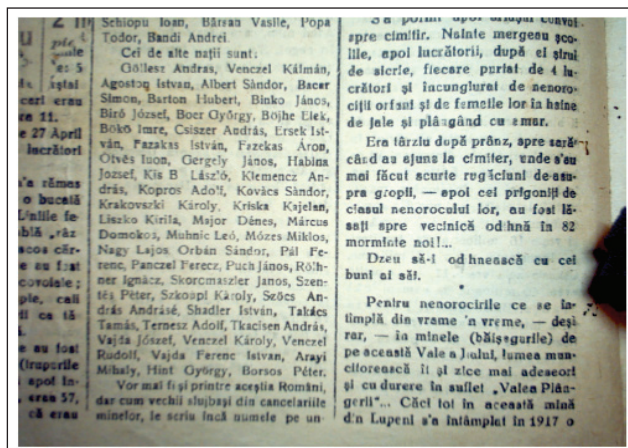
La casa de morți unde au fost adunate toate cadavrele (trupurile moarte) arse pentru a fi apoi îngrijite și așezate mai apoi în sicrie erau 57 care se puteau deosebi că erau cadavre de om, însă 25 care se spunea că încă sunt cadavre, nu erau decât niște grămezi de carne înșirate pe niscai paie. Mai erau și cadavre despre care se puteau și cine au fost, după locul unde a fost găsit la lucru, ori după o cruciuliță pe care o avea la gât. Lucru prea dureros am văzut în sala a doua a morților”- spune scriitorul acestor șire din „Graiul Muncitorimei”. „Văd un bilet alb la unul pe piept: întreb pe păzitor ce înseamnă acel bilet. El îmi răspunde cu măhnire: aici sunt trei frați Scropota; nu deperie de acolo un asemenea bilet așezat pe o amestecătură de cărnuri frânte, arată că

acis cei doi frați Scop, dintre cari unuia îi lipsea capul... Dintre cei 4 răniți unul numai atât mi-a putut spune: sunt zidar din Deva, lucram la grajd cu aștia trei... Ceilalți nu puteau vorbi, le era grozav arsă fața și corpul. Cu greu vor scăpa cu viață. Lupeniul era în ziua nenorocirii ceva îngrozitor. (Nenorocirea se întâmplase pe la amiaz și s'a aflat de ea după prânz). Poliția și armata nu puteau opri năvala lumii spre mina cu nenorocire. Pe când ch'ar scoteau trupul mort al unui muncitor femeea lui se afla la gura minei, când l'a văzut n'a putut decât să țipe (să strige) odată amar, apoi a căzut jos în nesimțire... și până să vină medicul care era ca la 200 pași depărtare nefericita a trecut și ea cu sufletul lângă al soțului ei!...

Printre morți sunt vre o 30-32 de români și 50 de alte neamuri. Românii căzuți jertfă acestei grozave nenorociri sunt: Breazu Ioan, Danciu Iosif, Demian Avram lui Tudor, Demian Dumitru, Dric Filip, Făgărășanu Francisc, Ghedur Gheorghe, Gligor Vasile, Halician Victor, Cazan Vasile, Mag Mihai, Manca Niculae, Mărgăjan Ioan, Micluța Precup, Neșeleanu Ioan, Neșelean Lazăr, Popa Iuliu, Petrescu George, Popa Vasile, Savu Ioan lui Salamon, Seleșan Todor, Scropota Ilie, Scropota Augustin, Scropota Toma, Detreleam Mitru, Cupa Andrei, Lăscuț Ioan, Mihăilă Nicolae, Șchiopu Ioan, Bârsan Vasile, Popa Todor, Bandi Andrei.

Cei de alte nații sunt: Göllesz Andra, Venczel Kálmán, Agoston Istvan, Albert Sándor, Bacar Siomn, Barton Hubert, Binko János, Biró József, Boer György, Bőjhe Elek, Bökö Imre, Csiszer András, Ersek István, Fazakas István, Fazekas Áron, Ötves Iuon, Gergely János, Habina Jozsef, Kis B László, Klemencz András, Kopros Adolf, Kovács Sándor, Krakovszki Károly, Kriska Kajelan, Liszko Kirila, Major Dénes, Márcus Domokos, Muhnic Leó, Mózes Miklos, Nagy Lajos, Orbán Sándor, Pál Ferenc, Panczel Ferencz, Puch János, Röhlner Ignác, Skoromaszler Janos, Szentés Péter, Szkoupl Károly, Szöcs András Andrásé, Shadler István, Takács Tamás, Ternesz Adolf, Tkacisen András, Vajda József, Venczel Károly, Venczel Rudolf, Vajda Ferenc Istvan, Arayi Mihaly, Hint György, Borsos Péter.

Vor mai fi și printre aceștia Români, dar cum vechii slujbași din cancelariile minelor le scriu încă numele pe ungurește, nu se pot ușor deosebi dintre cei de alt neam.

Cei 4 greu răniți scoși din mină cu zile încă, sunt: Antal Miklós, Oltean Iosiv, Grün Aurél, Kampagni Simion.

Ușor Răniți: Lehota Jozsef, Fazekas György, Szatmari Albert, Bogy János, Szahinszki Antál, Parlicsek Kristof, Popa Constantin, Dankó Pál.

Chemați la poliție și prin asta scăpați de moarte au fost: Czerva Iosif, Péterfi Jozsef și Milig Jozsef.

Obâr-Ștagărul Filinger Jozsef și Ștaigarul Kozak Ferencz au eșit cu 5 minute înainte și au scăpat.

Cai au fost uciși și arși șase.

ÎNMORMÂNTAREA. Duminecă după prânz a avut loc înmormântarea. 82 de sicrie (copășa'e) erau înșiruite pe un loc deschis, în câmpul de lângă comună (căci înlăuntru n'aveai unde așeza atâtea). Trenuri anume, au adus pe solii societăților muncitorești din toate părțile și popor nenumărat. S'au adunat ca la 20.000 de oameni. Sicriile erau cu totul coperite de flori și de cununi și în jurul fiecăruia 3-4-5 persoane, femei și copii și rudeni în haine de jale, își frângeau mâinile și îngenuncheau și plângeau cu suspine dureroase. Gazetari numeroși veniseră din țară și chiar din afară, să vadă și să fotografieze nenorocirea. La mijloc, între sicriile așezate în pătrat s'a ridicat un

podiu, pe care era făcut un altar cu cruce mare. Aici s'au urcat preoții tuturor confesiunilor (religiilor) celor morți și au slujit prohodul. Întâi greco-orientalii și greco-catolicii, apoi romano-catolicii, reformații, evanghelicii și unitarii, - toți rugându-se pentru odihna sufletelor acestor muncitori atinși de aripa unei clipe fără de noroc.

S'au ținut apoi vorbiri jalnice. Întâi și'au luat rămas bun dela harnicii său muncitori directorul minelor Frey, apoi solii derăgătoriilor, solii minerilor din celelalte locuri între cari și cei de la Anina, de la Vulcan, și din toate părțile. S'a pornit apoi uriașul convoi spre cimitir. Nainte mergeau școlile, apoi lucrătorii, după ei șirul de sicrie, fiecare purta câte 4 lucrători și încongiurat de nenorociții orfani și de femeile lor în hainele de jale și plângând amar. Era târziu după prânz, spre seară când ajuns la cimiter, unde s'au mai făcut scurte rugăciuni de asupra gropii, - apoi cei prigoniți de ciasul nenorocului lor, au fost lăsați spre vecinică odihnă în 82 morminte noi!...

D-zeu să-i odihnească cuc ei buni ai săi.

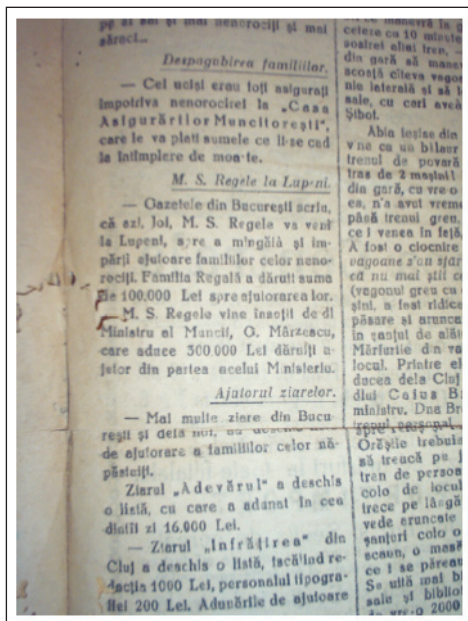
*

* *

Pentru nenorocirile ce se întâmplă din vreme'n vreme, - deși rar, - în minele (băișegurile) de pe această Vale a Jiului, lumea muncitorească îi zice mai adeseori și cu durere în suflet Valea Plângerii... Căci tot în această lume din Lupeni s'a întâmplat în 1917 nenorocire care a luat viața la 57 muncitori. În 1918 o explozie în minile din Petroșeni a luat viața la 13 muncitori; în 1919 în Vulcan la 7 lucrători, afară de nenorocirile mai mărunte ce se întâmplă doar zilnic. Iar asta de acum le întrece pe toate. În apropiere de mină se află un mic cimiteriu (țintirim) a cărui cruci or petri sunt tot atâtea semne, care-i spun în muțenia lor: iacă și aici odihnesc oasele unui nenorocit, care a intrat sub pământ dus de nevoia vieții, de a câștiga ceva pentru sine și ai săi, și a plăti năzuința cu viața lăsându-o pe ai săi mai nenorociți și mai săraci...

DESPĂGUBIREA FAMILIILOR. Cei uciși erau toți asigurați împotriva nenorocirii la CASA ASIGURĂRILOR MUNCITOREȘTI, care le va plăti sumele ce li se cad la întâmplare de moarte.

M.S. REGELE LA LUPENI. Gazetele din București scriu că azi, joi, M.S. Regele va veni la Lupeni, spre a mângâia și împărți ajutoare familiilor celor nenorociți. Familia regală a dăruit suma de 100.000 Lei spre ajutorarea lor. M. S. Regele vine însoțit de Dl. Ministru al Muncii, G. Mârzescu, care aduce 300.000 Lei dăruiri ajutor din partea aceluia ministeriu.

AJUTORUL ZIARELOR. Mai multe ziare din București și de la noi au deschis liste de ajutorare a familiilor celor năpăstuiți. Ziarul *Adevărul* a deschis o listă cu care a donat în cea dintâi zi 16.000 Lei. Ziarul *Înfrățirea* din Cluj a deschis o listă, iscăbind redacția 1.000 Lei, personalul tipografiei 200 Lei. Adunările de ajutoare urmează. *Libertatea* ne având în cancelarie ajutoare, cari să poarte și grija asta, roagă pe cetitorii săi, cu inimă milioasă, să trimită de-a dreptul primăriei din Lupeni (jud. Hunedoarei) sumele ce pot, scriind pe cuponul mandatului „Ajutor familiilor celor nenorociți în mină”. E lipsă să trimitem cu toții ajutoare, căci ce li s’a adunat pân’acum, abia

face vreo 4.000 Lei de familie, - sumă care e slabă alinare pentru o așa pierdere uriașă.

Evenimentul de la 1 Decembrie 1918 a fost pe larg prezentat în numerele din lunile noiembrie și decembrie 1918. Au fost publicate ample articole despre acțiunile care au precedat Marea Unire, ce s-a întâmplat efectiv în ziua de 1 Decembrie, respectiv în prima parte a lunii decembrie, care au fost reacțiile interne și internaționale. În numărul 5 din 29 Novembre (12 Decembre) se poate citi în articolul „Un apel pentru toți”: „Prin hotărârea dela Alba Iulia alipirea noastră către România Mare s'a decretat în mod sărbătoresc. Nu încapă îndoială, că această hotărâre va fi aprobată de puterile antantei în cât România Mare nu mai poate fi considerată ca un vis, ci trebuie privită ca o realitate. E explicabil extazul și înțelegem bucuria, ce a cuprins inima firește cărui român din acest prilej; ca oameni reali însă trebuie să cugetăm și la marile și grele probleme ce ne așteaptă. Suntem încă în plină revoluție, ordinea publică nu este restabilă, respectul față de lege a scăzut și administrație aproape nu există”.

Pe prima pagină al aceluiași număr de ziar, pe contrafondul paginii numărul 1 este publicat următorul text-mesaj:

„Pentru eliberarea noastră și înfișarea României Mari cele mai mari jertfe le-a adus glorioasa armată română căreia pe veci trebuie să-i fim recunoscători. Tot așa datorăm recunoștință acelor frați ai noștri cari părăsind taberile de prisioneri din Rusia au intrat ca voluntari în armata română și riscându-și s'au pus în serviciul cauzei naționale. Spre fala și mândria noastră românii din jurul Orăștiei în privința aceasta s'au purtat mai bine și am putut constata că au întrecut în ce privește zelul și dorul de a lupta pentru eliberarea noastră pe ceilalți frați din Ungaria și Transilvania dându-le pildă bună și îndemnându-i și pe alții să-i urmeze. Ținuta vrednică și românească a fraților noștri din jurul Orăștiei constituie pentru *Libertatea* și pentru oamenii grupați în jurul ei cea mai splendidă dovadă, că activitatea desvoltată de dânșii a fost bună și roditoare”.

Din multitudinea de articole și materiale prezentate în perioada dinainte și după actul unirii merită reținută poezia „La Alba-Iulia” semnată de Valeriu Bora publicată în numărul 3 din 15/28 noiembrie 1918 pe prima pagină.

La Alba-Iulia

La Alba-Iulia, mă-i frate,
Să mergi în zori de dimineață
Ca răsăritul sfânt de Soare
Să-ți de-a putere și viață!

Ne chiamă acolo dorința
Și legea noastră românească,
Să dăm dovezi la larga lume
De marea dragoste frățească!

Că Soarele ce-acolo resare
În sfântă horă ne va prinde
Și visul nost nutrit de veacuri
În flăcări zarea va arde!

În văzul lumii se va spune
Cum îi dorim noi viitorul –
Și sfânta Românie Mare
Vrea pe veci, întreg poporul!

Dreptate, Lege românească
Noi cerem lumii astăzi, frate!
Și Soarele ce-acol' resare
Aceasta nouă ne o împarte!

Să nu mai aducem soarta tristă
A veacurilor îngropate –
Că știi cum temnița străină
Mereu ne sugurmă, - mă-i frate!

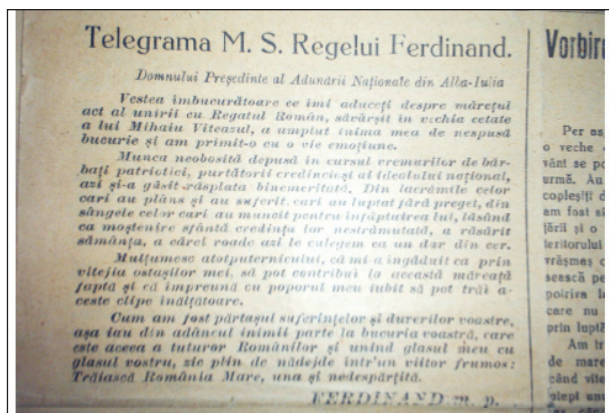
Acum e ceasul răsbunării –
Dar nu cu arme și cuțite. –
Ci cu puterea faptei bune
Cu pilda vrerilor cinstite!

Azi nu vor fi jandarmi și gloanțe
Spre pieptul nostru îndreptate,
Dreptatea ni-e azi dulce soră
Și frate, sfânta Libertate!

La Alba-Iulia, ca mâne,
Vom flutura noi tricolorul –
Și granițele vechi și strimte
Le hotărâște azi poporul!

Pe urma lui Mihaiu Viteazul
La Alba-Iulia vom merge
Cîntînd: Trăiască România
Și-al ei și-al nostru mândru Rege!”

În numărul 6 din 6/19 decembrie 1918, *Libertatea* publică pe prima pagină textul integral al telegramelor semnate de M. S. Regele Ferdinand și a M. S. Regina Maria adresate președintelui Adunării Naționale din Alba-Iulia.

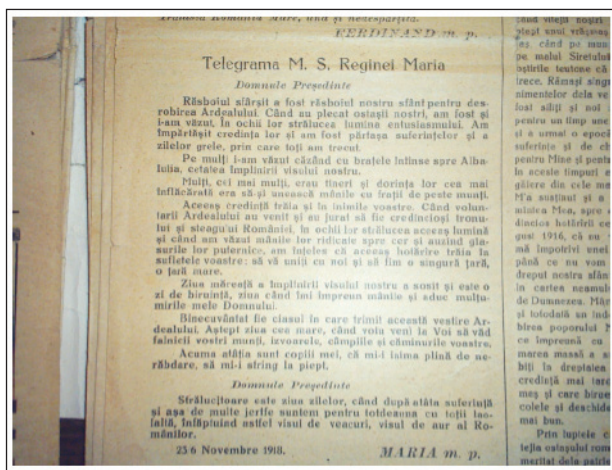
Telegrama M. S. Regelui Ferdinand:
Domnului Președinte Adunării Naționale din Alba-Iulia
Vestea îmbucurătoare ce îmi aduceți despre mărețul act al unirii cu regatul român, săvârșit în vechia cetate a lui Mihaiu Viteazul, a umplut inima mea de nespusă bucurie și am primit-o cu o vie emoțiune.
Munca neobosită depusă în decursul vremurilor de bărbați patriotici, purtătorii credincioși ai idealului național, azi și-a găsi

răsplata binemeritată. Din lacrimile celor cari au plâns și au suferit, cari au luptat fără preget, din sângele celor cari au muncit pentru înfăptuirea lui, lăsând ca moșternire sfântă credința lor nestrămutată, a răsărit sămânța, a cărei roade azi le culegem ca un dar din cer.

Mulțumesc atotputernicului, că mi-a îngăduit ca prin vitejia ostașilor mei, să pot contribui la această măreață faptă și că împreună cu poporul meu iubit să pot trăi aceste clipe înălțătoare.

Cum am fost părtașul suferințelor și durerilor voastre, așa iau din adâncul inimii parte la bucuria voastră, care este aceea a tuturor Românilor și unind glasul meu cu Trăiască România Mare, una și nedespărțită.

Ferdinand m.p.

Telegrama M. S. Reginei Maria: Domnule Președinte

Războiul sfârșit a fost războiul nostru sfânt pentru desrobirea Ardealului. Când au plecat ostașii noștri, am fost și i-am văzut. În ochii lor strălucia lumina entuziasmului. Am împărtășit credința lor

și am fost părtașa zilelor grele prin care toți am trecut.

Pe mulți i-am văzut căzând cu brețele întinse spre Alba-Iulia, cetatea împlinirii visului nostru.

Mulți, cri mai mulți, erau tineri și dorința lor cea mai înflăcărată era să-și unească mâinile cu frații de peste munți.

Aceeaș credință trăia și în inimile voastre. Când voluntarii ardealului au venit și au jurat să fie credincioși tronului și steagului României, în ochii lor strălucea aceeași lumină și când am văzut mâinile lor ridicate spre cer și auzind glasurile lor puternice am înțeles că aceeași hotărâre trăia în sufletele voastre: să vă uniți cu noi și să fim o singură țară, o țară mare.

Ziua mareața a împlinirii visului nostru a fost și este o zi de biruință, ziua când împreună mâinile și aduc mulțumirile mele Domnului.

Binecuvântat fie ciasul în care trimit această veste Ardealului. Aștept ziua cea mare, când voi veni Voi să văd falnicii voștri munți, izvoarele, câmpiile și căminurile voastre.

Acum atăția sunt copiii mei, că mi-i inima de nerăbdare, să mi-i string la piept.

Domnule Președinte,

Strălucitoare este ziua zilelor, când după atâta suferință și atât de multe jertfe suntem pentru totdeauna cu toții laolaltă, înfăptuind astfel visul de veacuri, visul de aur al românilor.

23/6 Novembre 1918

Maria m. p.

Telegrama M. S. Reginei Maria către femeile române, prin dl Al. Vaida-Voievod, Sibiiu.

Mulțumesc din inimă Româncelor din Transilvania, Banat și Ungaria, fice vrednice ale acelora, cari de-alungul veacurilor au purtat o luptă hotărâtă și plină de jertfe, a cărei biruință a fost văzută Duminecă la Alba-Iulia.

Maria m. p.

În numărul 46 din 18 Noemvrie 1924 a *Libertății* aflăm din articolul cu titlul „Acțiunea Românească” publicat în cadrul rubricii deja consacrate UNELE-ALTELE despre apariția unei noi reviste la Cluj începând cu 1 noiembrie 1924 cu titlul *Acțiunea Românească* revistă național-creștină „ca mijloc de propovăduire a sănătoaselor simțăminte de care sunt pătrunși conducătorii și membrii acestei societăți. Ei sunt luptători împotriva cotorpării jidovești, - la fel ca studențimea noastră bună și pe același drum cu ea”. Numărul 1 al revistei *Acțiunea Românească* are „articli plini de înaltă iubire de neam și de rege, scriși de profesorul universitar I. C. Cătuneanu, de profesorul universitar Dr. I. Hațieganu, de avocații Dr. Valer Roman și Dr. Valer Pop, de inimosul conducător al studențimii din Cluj I. Istrate, și alții”. Ca steag are pus în fruntea foii următorul text „vom lovi deopotrivă în străinul parazitărilor (care trăiește numai pe spatele altora, din speculă), ca și în românul necinstit și înstrăinat”. Pe pagina a doua a revistei este prezentat jurământul pe care societatea îl ia de la membrii săi: „Jur pe atotputernicul și Atotștiutorul Dumnezeu că voi îndeplini cu sfințenie și fără preget îndatoririle cerute mie de Statutul și regulamentele Ațiunei Românești, - jur că în toată munca mea de obște și particulară mă voi lăsa condus de binele cel înalt al neamului românesc; jur, că pentru binele Țării și Națiunii, voi fi gata ori-când la ori-ce jertfă, iar pe dușmanii dinăuntru și din afară a Neamului românesc, în deosebi pe jidani, îi voi combate cu toate mijloacele și pe toate căile legale! Așa să-mi ajute Dumnezeu!”.

Redactorul articolului precizează faptul că din acest jurământ se vede suflul sănătos al societății, „Acțiunea Românească” și al gazetei cu același nume. Românii cu dare de mână sunt îndemnați să se înscrie ca membrii, plătiind taxa ce li se va cere, ajutând astfel de societăți de folos pentru neam, și să se aboneze la revista ei.

În numărul 43 din 22 Octomvrie 1925, *Libertatea* reia un articol din ziarul *Tribuna nouă* din Arad care prezintă un eveniment cultural deosebit prilejuit de dezvelirea monumentului lui Eminescu de la Sănnicolaul-Mare, care este însemnătatea acestui monument, și ce

l-a făcut pe Eminescu atât de neuitat până azi, și ce-l face neuitat în veci. În articolul „Gândul românesc oglindit în scrisul lui Eminescu” se subliniază faptul „că nu numai poezia lui cea dulce ca un fagure de miere, este care-l face mare pe Eminescu, ci doar și mai mult inima românească ce o pune în atâtea din scrisesele sale, - ca de pildă în nemuritoarea lui „doină” în care plânge pe Român și soarta lui nedreaptă în țară, și prin care în fulgerătoare versuri, lovește nu numai în străini, cari fac pe români să meargă tot înapoi ca racul, - ci și mai viu în cei ce au îndrăgit pe străini dându-le ajutor ca să se înalțe peste Român și să-l ducă pe drumul racului, încheidu-și mărețele versuri cu:

„Cine-a îndrăgit străinii
Mânca-iar inima câinii!”

Simțămintele înflăcărâte naționale ale poetului nepereche Eminescu, încălzesc cu aceeași intensitate în orice clipă inimile neamului românesc și în deosebi a tinerimei noastre, așa de mult încât par’că suntem în drept a spune că Eminescu tot mai viu învie printre noi și ne electrizează cu puternica lui chemare la iubire de neam și îndepărtare de străini și înstrăinați.

Această latură a sufletului lui Eminescu este încă o dată scos la iveală de articolul pomenit din „Tribuna nouă” de la Arad în următoarele cuvinte: „Cântărețul Doinei e întâi român care a simțit mai adânc decât oricare altul durerile întregului neam românesc și care a cunoscut toate frumusețile graiului nostru dintre Nistru și Tisa. Pretutindeni pe întinsurile pământurilor locuite de români, pe care le cutreierase, flămând de frumuseți, Eminescu se simțea la el acasă”.

Articolul „Gândul românesc oglindit în scrisul lui Eminescu” publicat în *Libetatea* se încheie cu câteva sublinieri interesante:

„Ce au cucerit puștile și tunurile românești, să păstreze și să crească sub ocrotirea și sub soarele gândului românesc. Eminescu a urât, din prea mare iubire. A urât pe cei ce-l exploatează pe om (îl folosesc și-l storc) și-l înjosesc. Din prea mare și prea sfântă iubire pentru țaranul român Eminescu a ajuns adesea să tune și să fulgere împotriva ciocoilor, și a străinilor (mai ales a acelora!):

„Vai de biet Român săracul,
Îndărăt tot dă ca racul,
Nici îi merge, nici să'ndeamnă
Nici îi este toamna toamnă,
Nici e vară vara lui,
Și-i străin în țara lui...”

În numărul 49 din 3 decembrie 1925, putem citi în deschierea paginii 1 un interesant articol referitor la „Constantin Bacalbașa, vechiu și luminat ziarist român”, cu titlul „O frumoasă izbîndă a deșteptării naționale”. În textul materialului publicistic se consemnează: „studentii, cari ei întîiu s’au ridicat în fața dlui C. Bacalbașa la Cluj, au azi o mare mulțumire sufletească. Din București ne vine vestea, de care se umple de bucurie sufletul nostru: Constantin Bacalbașa, vechiu și luminat ziarist român, care însă a stat o viață întregă în redacția ziarului „Adevărul” și „Dimineața” împrumutîndu-le numele dsale bun și prin asta făcînd pe mulți Români a nu vedea în acele gazete, aceea ce de fapt sunt: unele criminale ale jidovimei ce ne subsapă țara și neamul, - văzînd pășirea tot mai cutezătoare a acestor ziare împotriva neamului și a statului, și ținuta lor de ocrotitoare a tuturor dușmanilor mai fățiși ori ascunși ai noștri, - părăsește, deși așa de tîrziu, redacția acelor foi înstrăinate, vestindu-le despre asta prin o scrisoare, în care le spune că: «În țara noastră se pregătește o mare și lungă bătălie în care vor fi (vor fi de față) toți cei cari își iubesc țara! Datoria mă cheamă în linia dintâi a focului, - acolo unde am figurat în toată modesta mea carieră de ziarist...»

Ceea-ce înseamnă: Nu mai pot sta între voi, înstreinaților, cari veți fi puși în fața focului deschis de buni Români!”

În numărul 50 din 10 decembrie 1925 putem citi un extins articol cu titlul „Pilda mult grăitoare a Americii!” în care reporterii *Libertății* prezintă condiția românilor emigranți pe continentul american, măsurile restrictive luate împotriva emigranților care nu aveau forme legale de ședere precum și acțiunile de repatriere a tuturor celor aflați în neregulă. În deschiderea articolului putem citi o întrebare adresată mai marilor

zilei: „Stăpânilor românești, când veți înțelege-o și voi?”. Mai departe putem citi următoarele: „O pildă neașteptat de frumoasă ne vine din America. Ni-o povestește ziarul „America” din Cleveland, scriind:

Un tren alcătuit din 5 vagoane a plecat ieri din stațiunea Union spre New York. Peste 200 de străini erau duși spre portul (stația de corăbii) de plecare, pentru a fi trimiși înapoi spre felurite țări, din cari au venit! Orașul Cleveland a dat și el 20 de „călători”, trenul și-a început mersul dela Seatle (oraș la marginea dinspre Iaponia a Americii), a trecut pe la noi, merge spre Vashington, - și stă în fiecare oraș mai de frunte, spre a lua pe toți acei streini, cari, în urma cercetării asupra lor au fost aflați vinovați de a fi intrat în țară cu pașapoarte false, sau fără vizele de lipsă (adecă, dacă chiar ai avut pașaport în rînduială, dar conzulatul american nu ți-a pus viza pe el, adecă nu ți-a dat drumul la intrare, - acum ești adunat frumos, de pe drumuri și – asvîrlit afară!

Ceata aceasta (de streini adunați), va fi dusă de la stația de tren din New York pe un vapor, cari îi duce la Ellis Island (insula la care sunt opriți cîți intră de pe mare în America și aici sunt cercetați de întrunesc cerințele legii de intrare). Aci ei vor fi împărțiți, după țările din cari au venit.

De cinci ori pe an – așadar tot la 2 luni și jum, un tren de acesta pleacă dela marginea cea mai depărtată a țării și până la celaltă, - adunînd pe toți cîți comisiunea cea în drept, i-a aflat vinovați de asta prin țară fără a fi intrat pe ușa cea mare, ci pe porțile dosnice, sărind peste garduri și umblînd cu hârtii mincinoase.

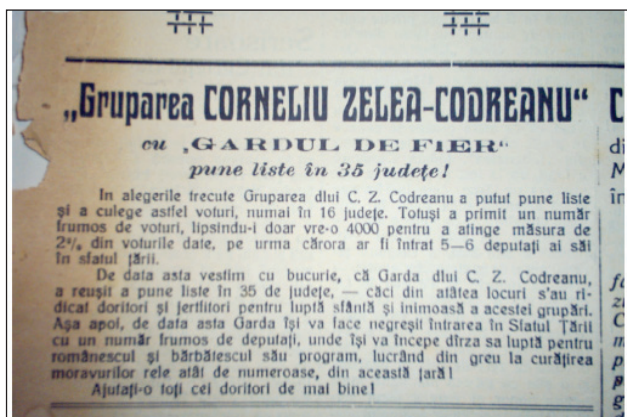
Iaca ce face America! Fapta ei e cea mai viuă dovadă, că ei nu-i pasă de judecata venicilor care o să zică, care a barbarie să scoți tu pe om din țară. [...]

Ce face stăpînirea românească, cea a cărei trup e stup de paraziți așezați pe corpul țării, cu cărți care de care mai mincinoase? La noi ai umplea cele 5 vagoane din 2 orașe mici mici!, - Dar la noi lipsesc acei, cari să-i caute și să-i găsească cu documente mincinoase!

Iaca pentru ce țara noastră însetoșează după un guvern național-creștin, ca cerbul după izvor! – Căci numai un astfel de guvern ar avea și voie și curagiu, a lua măsuri ca America pentru – peptănarea țării!...”

În numărul 37 din 11 iulie 1926 a *Libertății*, pe prima pagină în articolul cu titlul „Stările din Basarabia. – Sufletul românesc, prea umilit! – Ce au făcut prefecții județelor basarabene de 9 ani, pentru schimbarea acestor stări de nesuferit!” este relatată o acțiune de forță asupra redactorilor și ziarului de limbă română „Împăratul Traian” din Tighina. „În numărul nostru trecut – se poate citi în articol – arătam ce pățește gazeta românească «Împăratul Traian» din Tighina. Și spuneam, că e o rușine pe un oraș scaun de județ, că nu are încă o tipografie românească, ci lasă o foaie românească să îndure umilirile pe care le îndură „Împăratul Traian”, trăbuind să țină și ea, - sărbătorile jidovești!

Pe când scriam necăjiți acele știri, sufletul nostru simțea, prin

telegrafia fără fir ce se vede că este între suflete fără ca s'o putem pipăi, - că la Tighina se petrec lucruri dureroase surioarei gazetei românești de acolo. Căci iacă ce cetim în numărul mai nou al foii din Tighina, tipărită acum la Iași:

Izgoniți din Tighina pentru a doua oară în glorioasa cetate a Iașilor, leagănul de înfrățire și de unire al întregii nații românești. Pentru întâia oară ne-a alungat de la Tighina la Chișinău boicotul (refuzul de a tipări) al tuturor tipografiilor evreești, care nu vor să ne ierte nici cel mai

sfios naționalist „cu nimic nu i-am ocărăț pe evrei niciodată, dimpotrivă în nenumărate rânduri, i-am dat ca pilde demne, (vrednice) de imitat (făcut la fel), și nici nu vom face aceasta nici în viitor), iar a doua oară suntem alungați din Tighina de ne mai pomenitele piedici supărătoare ce ni le face tipografia evreiască a dlui Abelman din Tighina (are numai silit de d-l Prefect al județului, Ștefănescu, a consimțit să reia tipărirea gazetei, iar celelalte tipografii n’au voit să știe de aceasta).

«Umilințele prin care am trecut până acum, nu o dată au făcut să-mi tremure penița în mână de resvrătire sufletească! El, tipograful, îmi făcea controlul articolelor mele. Apoi personalul său se obrăznicia în fiecare zi. Răbdându-le pe toate, a început să urce prețul la fiecare număr nou. Plătind tot ce s’a cerut, a început să scoată gazeta cu întârziere de o zi, de două, de trei... »

Gazeta „Împăratul Traian” va fi tipărită la Iași până ce se speră că se va înființa o tipografie românească în Tighina. „Români de pretutindeni, nu faceți voia dușmanilor, care vreau să înăbușe cuvântul slobod românesc în Basarabia – se spune mai departe în articol. Steagul românesc trebuie să strălucească aici ca soarele, trezind la viață națională puternicele mase (pături moldovenești), străjuitoare de veacuri pe malul bătrânului Nistru”.

Redactorii *Libertății* consideră că multora, probabil li se pare lucru neînsemnat pătimirea ziarului moldovenesc din Tighina. Întâmplarea de acolo însă dovedește faptul că străinii din hotarele nou alipite ale țării au luat în deșert stăpânirea românească pe care o consideră un fapt pur și simplu de care nu trebuie să țină seama! Își bat joc de întreprinderile românești, le dau chiar cu piciorul fără a se găsi cineva care să îi ia de guler, să-i scuture și să-i trezească la realitate „pe acești vătămători ai năzuințelor neamului nostru în țara lui!”.

Ajunsă la Orăștie, lipsa a două coloane de text de pe prima pagină a ziarului „Împăratul Traian”, a generat o investigație jurnalistică din partea gazetarilor de la *Libertatea*. Constatările acestora au fost surprinzătoare. Cenzura jidovească fără a cere aprobarea nimănui, fără a atenționa redactorii „Împăratului Traian” au eliminat de la tipar pur și simplu un articol care nu le convenea. Textul în sine, în conținutul său

„certa pe o foaie rusească pentru că și-a bătut joc de numele vrednicului dr. Duscian, răposat acolo, fost corespondent plin de suflet românesc a ziarului „Universul”. Scria în articol vina acestui hulit de foaia rusească, și anume vina că: unii au împuns cu baioneta, alții cu peana, în dușmanii neamului, - lucru ce, iaca, nu li-se iartă nici la moarte. – și se miră scriitorul, că această foaie, deși scrisă rusește, e sprijintă de guvernul dela București, și ea, ocrotita acestui guvern, poate să-și bată joc de numele unui așa bun român. Și pentru asta, articolul a fost ras din foaia cea curat românească.”

La solicitarea redacției *Libertatea* din Orăștie conducătorul gazetei românești „Împăratul Traian” din Tighina Dl Cazacu transmite următoarele precizări: „greutățile cu cari scot această foaie, singura scrisă românește aici, sunt de necrezut. Am trei cenzuri (trei vămi, opritori spre cercetare): întâi cenzura oficială; a doua cenzura spațiului (a locului ce-i stă la îndemână pentru scris) gazeta mea fiind cea mai mică din țară!, (și așa nu-l lasă să scrie mult!...); a treia și cea mai groasnică, e: cenzura tipografului evreu care îmi cenzurează articolele zicând că el nu poate tipări ceva împotriva neamului său evreiesc!

românescul și bărbătescul său program, lucrând din greu la curățirea moravurilor rele atât de numeroase, din această țară!
Ajutați-o toți cei doritori de mai bine!

Lista noastră in jud. Hunedoarei.

„Gruparea Corneliu Z. Codreanu”, a depus pentru județul Hunedoarei următoarea listă de candidați de deputați:

Ion I. Moța, Doctor în Drept, adv. în Orăștie.
Ioan Moța, preot, dir. „Libertatea”, ft. senator și deputat.
Iosif Costea, avocat, Ilia.
Iordache Popa, Inv. director, Romos.
Mihai Gligor, econom, Cugir.
Ioan Popescu, Invăț. Zam-Tămășești.
Pavel Trițan, econom, Tebea.
Ioan Lupu al Sofiei, fost primar, Beriu.
Muntean Mihai, econom, Deva-Sântohalm.

E, precum vedeți, o listă, în care sunt întrunite toate păturile din cari e format neamul nostru: cărturari și plugari: 2 advocați, 2 învățători, 1 preot și 4 țărani. — Sprijiniți-o cu căldură, ca pe cea mai bine întocmită și vrednică!

Bărbați de seamă | Fiți cu băgare de seamă

primej
primej
grea, i
de piru
holdă
Moldo
cinile
— așa
apucă
trebuie
să inv
apăra.
Doar
ce le
înțoar
cinstei
lui nei
banali
ci Va
bunilc

Bunăoară toate articolile privitoare lauciderea lui Petriurea au fost respinse de către el de la tipar! Și i-am dat dreptate tipografului fiindcă mahalalele evreiești (ulițele lăaturalnice, gloata), îl amenințau cu bătaia, cu darea afară din sinagogă, cu disprețul obștei: eu însumi am fost afurisit în Sinagogă, vestindu-se cherem împotriva mea (cherem înseamnă românește afurisenie...) [...] Hei, de-am fi noi numai pe jumătate așa țiitori la olaltă, - cum s'ar mai curăți ei de printre noi și în loc ca ei să se îmbogățească și să înflorească printre noi, ar înflori copiii noștri!..

Dovedind într-adevăr că este o „Foaie pentru popor” așa cum se precizează în prima pagină sub titlul ziarului redactorii *Libertății* abordează în coloanele ziarului teme diverse de interes general relatând fapte și întâmplări de pe tot cuprinsul ținuturilor hunedorene. În numărul 34 din 11 august 1927 găsim un articol interesant ce prezintă un aspect din viața minerilor din Valea Jiului. În materialul cu titlul „Pe Valea Jiului” se poate citi: „Pe Valea Jiului (ținutul cu mine de Cărbuni din jurul Petroșenilor, jud. Hunedoarei) e lipsă mare printre muncitori. Din două pricini: întâi că nu se lucrează cu puterea cu care s-ar putea lucra, fiindcă statul nu-și poate plăti la timp cărbunii ce-i ia pentru Căile Ferate, - a doua că marile mine de cărbuni fiind și azi conduse mai numai de străini, cari nu iubesc pe lucrătorul român, aduc și ocrotesc pe lucrătorii streini, care dau în lături pe cei români, - și pe Români nu este cine să-i iee sub puternica și hotărîtare sa ocrotire!..

Poate și de năcăjiți, oamenii s'au dat foarte beuturii. E plin de crâșme. La tot 100 de metri, jidanul în ușa unei crâșme. Și trage pe român în ea. Noul guvern vrea să ajute acestor stări rele, și se spune că s'a hotărît să închidă partea cea mai mare parte a crâșmelor (mai ales că cele mai multe nici n'au brevet – învoire după lege, ci-s deschise așa cu puterea și voia finanților, cari știu ei de ce nu văd nelegiuirea... În schimb se spune că guvernul va face să se deschidă mai multe ceainării, case de pregătit ceaiul, fiindcă ceaiul nu e așa stricăcios ca beuturile spirtoase, ci e mult mai sănătos și nici nu poți bea până cazii.

Numai ceva încă: Cărășmele cele împuținate și cari, după asta, vor și mai înghesuite de oaspeți, nu le-ar lăsa în mâini de negustori români! Căci de le lasă tot la Jidani, apoi – va fi mai mare rătăcirea cea de apoi, ca cea de întâi!

În numărul 26 din 19 iunie 1930 în subsolul paginii 1 este publicată o știre scurtă cu titlul „Glas din America” adresat celor care doresc să emigreze în Canada: „Preotul G. Morariu din Canada scrie ziarului „Curentul” din București să sfătuiască pe românii cei cuprinși de frigurile plecării spre America sau Canada, să se stâmpere, că pe acolo azi e rău. Nu-i lucru. Nu-s venite. Mulți vin de cer milă la ușa bisericii.

Și ții mai mare mila să vezi niște oameni mai mari ca brazil muritori de foame prin străini, - mai ales când te gândești că țara din care au plecat hrănește milioane de străini. Dă sfat la toți, să stea acasă și să se pună pe lucru aici”.

Este bine cunoscută orientarea preotului Ioan Moța spre ideologia „Gărzii de Fier”. În preajma alegerilor din acea perioadă în numărul 19 din 5 iulie 1932 al *Libertății* putem citi în tot conținutul primei pagini în mai multe articole referitoare la acțiunea electorală. Iată titlurile: „Gruparea CORNELIU ZELEA-CODREANU cu GARDUL DE FIER

<p>e seamă mai mulți în lui Gărzii.</p> <p>reanu a fost la în- ai ales de tineret, a dat mai multe cază și biruitoare, și de seamă se e înscriu să în- re că pân'acum săitari s'au înscris ”, și sunt can- el: Dl Profesor ela Universitatea de listă la Te- rofopopescu, prof. edactor la ziarul de listă la Bo- tof. univ. Iași, cap Apoi: mai mulți l, și mai mulți deosebi însă nu satorilor: Invăță- ngă poporul mai</p> <p>este alegeri, din frumos înfrânt, și serios prefăcăt mai învățați ai ri tot mai mulți urii ei.</p> <p>mai bine în lupta cu mândră ho-</p>	<p>Fii cu băgare de seamă la semnul nostru</p> <p>— Semnul grupării CORNELIU Z. CODREANU este</p> <p>Gardul de Fier.</p> <p>Alegătorii să fie cu băgare de seamă când votează căci mai sunt câteva semne ale altor partide care seamănă cu semnul nostru. Astfel un partid (georgigii) au și ei ca semn un fel de gard, acesta: adică trei linii drepte, dar netăiate de alte 3 linii cruciș. Apoi un partid socialist are acest semn care seamănă tot cu un fel de gard; a- dică trei linii culcate tăiate de o li- nie dreaptă.</p> <p>Să nu confundăm (amestecăm) a- cest semn cu semnul nostru care este: trei linii culcate, tăiate de trei linii drepte:</p> <p>adică Gardul de Fier. Acesta să-l votați.</p>	<p>bunilor sofi</p> <p>Va fa care o voi în loate județele nostru tindr jumire și cu organizării p trebuie să fie Stăruți biruință!</p> <p>Iași, 25 Iunie 19</p> <p>— Garda trarea conversiu ei! Partidele or ciuntesc. Le o</p> <p>Soții dela Văcă</p> <p>Ceata voinic chiși acum 10 a fracă pregețea tură pentru jidov jării și pentru ca cum toți oamenii deobște, — sunt pe listele „Gărzii despre sănătatea Corneliu Z. C lor, e candidat la covina), la Neam Ion I. Moța; la pulang (Bucovina Ite Gârnașă la Corneliu Geor</p>
--	---	--

pune liste în 35 județe!”, „Lista noastră în jud. Hunedoarei”, „Bărbați de seamă se adună tot mai mulți în jurul steagului Gărzii”, „Fiți cu băgare de seamă la semnul nostru”, Către alegătorii din județul Hunedoarei, - din Caraș, Severin, Arad, Alba, Sibiu, Făgăraș, Turda, Mureș, Maramureș și din celelalte județe ardelenene în cari s'a ridicat steagul cu GARDUL DE FIER”.

Iată lista candidaților de deputați a Gărzii de Fier depusă pentru județul Hunedoara: Ion I. Moța, doctor în drept adv. în Orăștie; Ioan Moța, preot, dir. *Libertatea*, ft senator și deputat; Iosif Costea, avocat, Ilia; Iordache Popa, înv. Director, Romos; Mihai Gligor, econom, Cugir; Ioan Popescu, înv. Zam-Tămășești; Pavel Trifan, econom, Țebea; Ioan Lupu al Sofiei, fost primar, veliu; Muntean Mihai, econom, Deva-Sântohalm. „E, precum vedeți – se precizează în încheierea articolului – o listă, în care sunt întrunite toate păturile din care e format neamul nostru: cărturari și plugari: 2 avocați, 2 învățători, 1 preot și 4 țărani. – sprijiniți-o cu căldură ca pe cea mai bine întocmită și vrednică.

II. ZIARE CU PROFIL CULTURAL

Această categorie ocupă cea mai mare parte din colecțiile presei hunedorene. Fie că au fost axate pe o problemă de bază (literatură, reviste didactice, cultural-științifice etc.) fie că au fost reviste culturale în ansamblu, ele au avut un rol deosebit în publicistica locală. Și în prezentarea acestora vom respecta sistemul cronologic al primului an de apariție.

„**FOAIA INTERESANTĂ**” (1905 – 1915, la Orăștie)
(8 octombrie 1915 – 11 august 1916, la București)
(2 august 1917 – 6 septembrie 1917, la Cleveland – Ohio – S.U.A.)
(1 ianuarie 1919 – 28 august 1933, la Orăștie)

Ziaristica este expresia stării de spirit a unei societăți într-o anumită epocă. Înainte de unire, societatea intelectuală transilvăneană era o asociere de idealisti – scria în anul 1926 Ion Agârbiceanu – lupta

națională concentra toate forțele națiunii într-o singură tabără; abonarea ziarului românesc, ca și colaborarea la el, era socotită de cei mai mulți ca o datorie națională. Ziarele noastre de pe vremuri nu se redactau, în cea mai mare parte în redacție: colaborările externe erau abundente. Chestiunile de ordin național, cultural, economic, preocupau pe toată lumea și articolele nu le cunoșteaai dacă sunt scrise în redacție sau venite de la colaboratori externi. Sufletul național neprihănit anima toate manifestările de viață ale unui popor oprimat.

Presa era oglinda frământărilor și preocupărilor unui popor care decenii întregi nu a avut altă posibilitate de a se exprima public.

(Ion Agârbiceanu – „Greutățile presei românești din Ardeal”, în „Almanahul Presei Române”, 1926).

Ziarele erau scrise – cum consemna George Tulbure în „A murit o presă” în „Almanahul Presei Române” din 1926 – cu credința preotului când slujește la altar și se citeau cu evlavie creștinului când se apropie de cuminecătură.

Așa cum spunea preotul Ioan Moța (1868 – 1940) în „LIBERTATEA” nr. 1/1929 „Noi avem o singură stea după care ne călăuzim: iubirea nemărginită de neam și de legea noastră creștină, și toate mișcările partidelor, ca și a oamenilor singuratici, le judecăm numai din punctul acela de vedere”. Trăinicia culturii și a școlii românești, organizarea societăților și reuniunilor, de asemenea, reușitele științei, literaturii și teatrului, preocupările pentru tipar și presă etc. sunt legate inevitabil de energiile unor personalități deosebite, mereu preocupate de propria lor dezvoltare spirituală și intelectuală, de luminarea membrilor comunității din care fac parte prin cunoaștere și învățătură.

Literatura și presa au constituit două modalități practice pentru ca publicul larg să poată intra în posesia informației generatoare de progres pe toate treptele vieții sociale.

„FOAIA INTERESANTĂ”, una din realizările cu profil literar a protopopului Ioan Moța, – „foaie pentru petrecere și învățătură” a apărută ca un adaos în numărul de Crăciun al anului 1905 al ziarului „LIBERTATEA”. Munca depusă la redactare, deși nu a fost ușoară, aducea rezultate îmbucurătoare. Ideea s-a dovedit salvatoare, aducând

pentru moment o dublare a numărului de abonați. Foaia apărută la Orăștie „cu plăcute chipuri și cu cetiri alese... plăcu. Îndeosebi le plăcu aflând că și ei, cetitorii din popor, vor putea trimite poezii populare bine alese, și își vor vedea numele tipărit în foaie...”. (Gabriel Valeriu Basa – „Presa românească din Orăștie și rolul ei la realizarea unității naționale”, Ed. Casa Corpului Didactic, Deva, 2007, pag. 162).

Adresându-se în special masei românilor din mediul rural, publicația a tipărit numeroase poezii, articole de popularizare a științei și de cultură, povestiri, schițe, recenzii, comentarii politice, glume, curiozități privitoare la plante și animale etc. În mod deosebit, așa cum se afirma în articolul său programatic, *Foaia interesantă* urmărea „cultivarea gustului pentru lectură prin biografii ale unor bărbați care s-au făcut vrednici de cinstea neamului nostru”.

Ca și alte periodice apărute în acei ani la Orăștie, gazeta a fost mai ales rodul preocupărilor publicistice ale unei singure persoane, în acest caz Ion Moța. În ce privește cuprinsul *Foii interesante*, strădaniile lui Moța s-au materializat în selectarea și includerea în paginile acesteia a unor creații literare reproduse din diverse reviste de specialitate, între care *Convorbiri literare*, *Ramuri*, *Datina* și altele. Meritul

principal al proprietarului și redactorului responsabil al gazetei constă însă în străduința de a-i asigura colaborarea directă a unor scriitori reprezentativi pentru literatura română contemporană: G. Coșbuc, O. Goga, I. Agârbiceanu, L. Rebreanu, I. A. Basarabescu, O. Tutoveanu, C. Pavelescu, M. Cunțan, S. Nădejde și alții.

Pentru început „**Foia interesantă**” se înscrie în strădaniile lui Ioan Moța pentru selectarea și includerea în paginile acesteia a unor creații literare reproduse din diverse reviste de specialitate. În activitatea sa publicistică, Ioan Moța pune accent pe necesitatea „**luminării**” poporului prin cultură, atribuind presei rolul complementar al școlii, în condițiile vitrege, create de politica maghiară, pentru școlile românești. Urmărind stimularea abonării ziarului oferă pentru comunitățile cu cele mai multe abonamente, premii constând în biblioteci de câte 25-30 de cărți. Pe lângă publicarea unor articole semnificative și reproducerea în serial a numeroase opere aparținând unor scriitori români consacrați, ziarul a avut o remarcabilă contribuție într-o amplă acțiune de valorificare a folclorului și artei populare românești.

Rubrica intitulată sugestiv „*La joc*” prezintă, număr de număr nestematele creației literare populare, însoțindu-le cu fotografii ce înfățișează minunatele costume naționale din diferite regiuni ale întregului, spațiu românesc. În ce privește literatura populară se remarcă în paginile gazetei mai ales culegerile semnate de S. FI. Marian, St. Tuțescu și T. Pamfilie.

O altă rubrică permanentă, cu însemnate valențe de educație patriotică, este cea intitulată „*Pagini alese din trecutul neamului*”, în cadrul căreia, au fost inserate emoționante momente din istoria neamului, din luptele sale pentru existență și libertate, din faptele glorioase ale marilor domnitori ai poporului român. Sub forma unor succinte dar adânc simțite relatări biografice sunt evocați: Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Ioan Vodă cel Cumplit, Miiai Viteazul, Horea, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu și alți eroi și martiri ai neamului. Ideea care a călăuzit redacția gazetei în abordarea unor astfel de teme era aceeași: educația patriotică a maselor românești prin cultivarea sentimentului de mândrie pentru originea ilustră a poporului nostru și pentru înfăptuirile de

seamă ale înaintașilor, sădirea încrederii în izbânda idealurilor perene de libertate și dreptate ale poporului român, în eliberarea sa, de sub dominația străină. În acest fel *Foaia interesantă* își justifică pe deplin un alt subtitlu pe care îl purta, anume acela de „lada cu comorile”.

Având subtitlul „foaie pentru petrecere și învățătură”, „FOAIA INTERESANTĂ” pornea la drum împodobită încă din primul număr, cu ilustrații.

Subiectele legate de trecutul neamului, de cultura, tradițiile sau obiceiurile sale au fost mereu prezente în paginile publicației „FOAIA INTERESANTĂ”, atât prin articole sau relatări ample, cât și prin ilustrațiile însoțite de succinte date referitoare la evenimentele sau personajele respective. Iconografia „FOII INTERESANTE” este uimitor de bogată și, în același timp, surprinzătoare este și varietatea acestora. Indiferent dacă ilustrațiile însoțesc sau nu un articol, o creație literară sau o relatare, acestea urmăreau constant să informeze, contribuind astfel la educarea cititorului.

Între miile de ilustrații publicate, un loc însemnat a fost acordat eroilor neamului. Legați prin legea creștină și limba română de toți locuitorii acestor ținuturi, jertfa acestora era prezentată de multe ori, alături de Biserica străbună și tradițiile ei.

Primul număr al anului 1906, preciza în acest sens: „În aceste zile ale Nașterii și în aceste vremi ale renașterii poporului nostru, după ce mai înaintea îți colindăm frate Române, colindă creștinească, te rugăm să ne urmezi cu sufletul la istoricul cimitir de la Țebea (în Zarand), unde să-nalță măreț ca nealtul gorunul lui Horea, cu frumoasa biserică de lângă el, ... iar lângă biserică își doarme somnul lin eroul ideal Avram Iancu”. Încă din primul an de apariție „FOAIA INTERESANTĂ” prezentase alături de acestea și chipul celui de al doilea conducător al răscoalei din Transilvania, Cloșca, iar așa cum se anunța în rubrica „Ce vom da în 1907?” avea să urmeze și „chipul lui Crișan, soțul de tristă amintire a lui Horea”.

Bravul luptător de la 1784 a fost identificat de noi ca fiind prezentat abia câțiva ani mai târziu („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 2/3/16 ian. 1909). Publicația nu uita însă a reveni asupra personalității lui Avram Iancu, înmormântarea acestuia, imortalizată într-o adevărată icoană

națională, care se afla „în toate casele românilor”, era redată ulterior. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 4 din 12/25 ianuarie 1912

„Înmormântarea lui Avram Iancu”

(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 4/12-15 ianuarie 1912)

Singurul dintre tribunii care i-au stat alături, aflat încă în viață la acea dată, era Clemente Aiudeanul. Medalionul său apărea însoțit de câteva dintre realizările la care acesta luase parte. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 45 din 27 oct./9 nov. 1911).

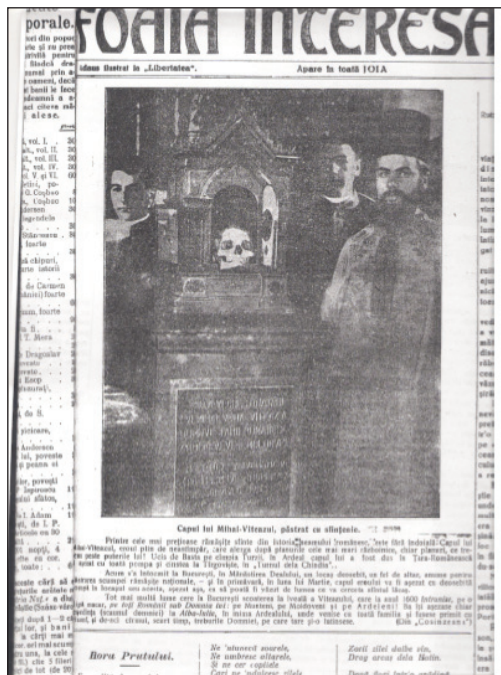
Legătura dintre acești vrednici luptători naționali și cei care luptaseră în fruntea românilor din celelalte țări românești era făcută prin publicarea în paginile revistei a unei imagini, din care reieșea cu câtă sfințenie era păstrat capul lui Mihai Viteazul. („Capul lui Mihai Viteazul, păstrat cu sfințenie”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 7 din 6/19.02.1914).

Realizarea statului național român, prin unirea Moldovei cu Țara Românească se făcuse sub conducerea domnitorului Alexandru Ioan cuza (1820 – 1873), iar „FOAIA INTERESANTĂ” se oprea de

mai multe ori asupra personalității sale și a aceleia care i-a stat alături, Elena Doamna. Reliefată atât în imagini, însoțite de scurte precizări, cât și de articole, personalitatea sa era prezentată în întreaga complexitate a sa.

(„Elena Doamna și Alexandru Ioan Cuza”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 8 din 14/27 febr. 1909; nr. 49 din 24 nov./7 dec. 1911; nr. 26 din 27 iunie 1912).

Complexitatea lucrării săvârșită de gazeta preotului Ioan Moța este cu adevărat interesantă. Nenumăratele ilustrații inspirate din trecutul neamului li se adăugau datele istorice concrete, expuse în cele aproape 200 de articole publicate sub titlul general „Pagini alese – Din trecutul neamului”.

„Capul lui Mihail Viteazul, păstrat cu sfințenie”. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 7/6-19 februarie 1914).

Inaugurată în nr. 43/27 oct. 1907, rubrica își propunea ca răsfoind prin faptele mari înscrise în trecutul neamului, să facă din ele „o salbă scumpă de mărgele, cari strălucitoare, cari umbrite, cari ruginite ducând povestea lor până și în casa celor mai mici frați ai noștri...”. voind a-i face pe toți să înțeleagă legitimitatea luptei purtate, în coloanele rubricii redactorul descrie evenimente istorice desfășurate încă înaintea formării poporului român.

Articolele rubricii „Pagini alese – Din trecutul neamului”, publicate în anul 1910, aveau în centrul atenției un alt model demn de urmat care prin perseverență a reușit să înfrângă hoardele turcești și să realizeze unirea celor trei țări românești. Astfel „Al doilea pârjol de turci făptuit de Marele Mihai”, „Mihai și Hassan”, „Mihai Viteazul” sunt doar câteva dintre articolele care prezentau biruințele sale asupra turcilor. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 13 din 18/31 martie 1910; nr. 15 din 17/21 aprilie 1910; nr. 15-16 la Paști 1910).

„Uriașele planuri ale lui Mihai, după cucerirea Ardealului” („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 33 din 19 aug./1 sept. 1911) nu au reușit să fie îndeplinite, deoarece creșterea rolului său nu a fost văzută cu ochi buni de către nici una din marile state vecine de atunci (Imperiul Habsburgic, Imperiul Otoman sau Regatul Poloniei), agreate de nobilimea fiecăreia din cele trei țări românești. Lipsindu-i sprijinul extern și chiar cel intern, Mihai Viteazul avea să cadă răpus de generalul Basta, care acționa în înțelegere cu autoritățile habsburgice („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 39 din 30 sept./13 oct. 1910, art. „Pregătirea răscoalei contra lui Mihai”; „Uciderea lui Mihai prin călăii lui Basta”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 47 din 7/20 octombrie 1910). Centrală rămâne, însă, ideea realizării unității statale, care de acum va începe și se va dezvolta tot mai mult în sufletele și conștiința românilor.

Acțiunile revoluționare din anul 1848 nu era posibil să fie trecute sub tăcere de interesanta gazetă de la Orăștie, cu atât mai mult cu cât eroii revoluției din Transilvania au fost prezentați în mod corespunzător.

Articolele „În ajunul revoluției române din 1848”, „Răscoala în Țara Românească”, „Răscoala în Moldova”, „1848 în România”, ne demonstrează că într-adevăr nimic din ceea ce ar fi fost posibil să conștientizeze poporul asupra jertfei înaintașilor nu fusese uitat.

„Pagini alese – Din trecutul neamului”.
(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 20/13 iunie 1912).

(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 6 din 26 ian./8 febr. 1912; nr. 7 din 2/15 febr. 1912; nr. 9 din 16/29 febr. 1912; nr. 12 din 8/21 mai 1912; nr. 24 din 13 iunie 1912).

Rubrica „Pagini alese – Din trecutul neamului” se încheia, după mai bine de cinci ani de la inaugurare, cu prezentarea războiului de independență, la care România luase parte cu toată ființa ei.

Privind mereu spre România, ilustrațiile „FOII INTERESANTE”, dar și numeroasele articole, aveau deseori în centrul atenției evenimentele din viața României de dincolo de Carpați și a acelor care stăteau în fruntea statului român. Jubileul încoronării regelui Carol I și expozițiile organizate atunci, toate prezentate corespunzător în paginile ziarului, legau din ce în ce mai mult sufletele românilor de pretutindeni. Numerele apărute în cursul anului 1906, dar și câteva numere de la începutul anului 1907, descriau evenimentul la care luaseră parte și unii dintre românii transilvăneni.

Defilarea militară, manifestările artistice, expozițiile vernisate, toate vorbeau, într-un glas, despre atmosfera din București și despre ceea ce au simțit cei care au participat la manifestările desfășurate

acolo. Includerea corurilor bănățene și ardelenene în program, precum și succesul de care s-au bucurat, erau relatate pe larg în paginile ziarului, fiind însoțite de ilustrații semnificative.

(„Corurile bănățene și ardelenene la Expoziția de la București”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 1/la Crăciun 1906; „Imagini de la Expoziția din București” în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 2/la Anul Nou 1907; „Statuia lupoaicei cu Romulus și Remus primită cu acel prilej” în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 3 din 7 ianuarie 1907).

Lucrul ni se pare astăzi firesc, dar pe atunci era un adevărat act de curaj, autoritățile guvernamentale maghiare sau cele locale, luând drastice măsuri în cazul în care ar fi identificat adevăratele intenții ale redactorului gazetei. Printre rânduri, Ioan Moța încerca să conștientizeze cititorii asupra unității culturale și a originii comune care existau între toți membrii aceluiași popor.

Limba, credința, obiceiurile și portul erau dovezi incontestabile în acest sens. („Vederi din București”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 4 din 14 ianuarie 1907; „Boboteaza la București”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 10 din 25 februarie 1907; „Vederi de la Constanța”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 21 din 20 mai 1907).

La acestea se adăugau relatările despre armata țării, școlile în care era pregătită conducerea acesteia și despre familia regală care se implica activ în viața cotidiană. Interesul acordat acestor instituții de instruire și formare a soldaților români era evident chiar și pentru cititorul, căruia întâmplător îi cădea privirea pe două ilustrații apărute în paginile revistei: „Carol I la Școala de artilerie”, „Principesa Maria a României în uniformă de colonel de roșiori”.

Familia regală română și sărbătoarea instituirii regatului au fost frecvent prezentate de gazeta culturală din Orăștie.

Toate arătau, așadar, legătura dintre popor și conducătorii săi, contribuind negreșit la înălțarea sufletească a românilor de pretutindeni la menținerea speranțelor în viitorul neamului, căreia îi aparținea, dorindu-se și ei în „România – pentru viitoare vremuri”.

În aceste condiții, nu este surprinzător să constatăm că și persoanele politice de primă mărime din viața României erau prezentate.

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

Titu Maiorescu, Take Ionescu, I. C. Brătianu sau generalul Culcer aveau rosturi importante în viața politică și culturală a țării, iar prezentarea lor apărea ca un lucru firesc. („Titu Maiorescu și Take Ionescu”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 33 din 1/14 august 1913;

„Noul guvern român la București”.

(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 6/30 ian. – 12 febr. 1914)

„Doi bărbați însemnați pentru România: Titu Maiorescu și generalul Culcer”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 2 din 2/15 ianuarie 1914).

Lucrând în folosul națiunii, școala și biserica erau instituțiile care, după familie, modelau sufletele românilor, deschizându-le noi

posibilități de afirmare. De aceea obstrucționarea dezvoltării, în primul rând a școlii era obiectivul principal al noii legi școlare, promovate de ministrul Albert Apponyi (1846 – 1933). Prevederile acesteia urmăreau desființarea sau maghiarizarea instituțiilor școlare. În aceste condiții era firească înserarea în paginile „FOII INTERESANTE” a subiectelor, prin care se aduceau la cunoștința cititorilor atitudinile luate, în diverse localități, față de una sau alta dintre prevederile acestei legi și a celor care luptau împotriva acestora.

Ilustrația „Adunarea de la Băița” („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 17 la Paști 1907) care amintea de protestul împotriva legii școlare, atenționa asupra prevederilor nedrepte cuprinse în aceasta. Însă, autoritățile nu vedeau cu ochi buni împotrivirea românilor și luau măsuri asupra celor care protestau. Spre exemplu amintim cazul celor 7 români de la Cluj, prizoniți, pentru că au participat la adunări populare de protest împotriva acelei legi. Prezentarea acestui exemplu avea rolul de a-i face pe cititori să înțeleagă care erau adevăratele gânduri ale guvernanților maghiari. („Universitarii români prizoniți”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 44/3.11.1907).

Un caz mai special a fost acela al doamnelor Aurelia Boldea, născută Barițiu și Anuța Vlad, acuzate de „agitație” și judecate, de Tribunalul maghiar din Deva. Anuța Vlad (1888 – 1955) a fost condamnată la o lună temniță de stat și 300 de coroane amendă, fiind prima femeie română care urma să fie închisă pentru o astfel de acuză. („D-na dr. Vlad – întâia româncă care intră în arest de stat ca osândită politic la Raab (Gyor)” în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 22/30 mai 1909).

„**D-na dr. Vlad**” („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 22/30 mai-12 iunie 1909) – Poza se găsește pe reversul „FOII INTERESANTE” de la nr. 1, pagina 7 (nr. 4/12-25 ian. 1912 – „Înmormântarea lui Avram Iancu”).

Revista prezenta și acțiunile întreprinse de deputații naționali Aurel Vlad și Iuliu Maniu, care, atunci când se aflau în mijlocul poporului, erau primiți cu mult respect și ascultați cu însuflețire, fiind cei care vorbeau „cu grai luminat și inimă neînfricăată românească”. („Intrarea deputaților în oraș”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 36 din 23 aug./5 sept. 1908).

Acțiunilor acestora „FOAIA INTERESANTĂ” le alătura prezentarea acelor români vrednici, care prin faptele lor sau prin vreo suferință pentru neam constituiau noi și noi exemple de urmat. Vincențiu Babeș și Victor Tordășianu stăruiau, unul în lupta națională, cel de al doilea în munca neobosită pentru binele de obște.

Atelierul de țesături, deschis de Reuniunea femeilor din comitatul Hunedoarei, contribuia pe deplin la promovarea produselor tradiționale.

Costumele naționale, covoarele și obiectele casnice, țesute acolo, erau adeseori descrise în paginile gazetei. („Atelierul de țesături” în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 47/27 nov. 1907).

Promovarea portului național a fost una din preocupările principale ale „FOII INTERESANTE”. În paginile ei găsim sute de ilustrații prezentând portul din toate zonele locuite de români. Minunatele costume naționale din toate locurile, în care se aflau români, nu au fost singurele elemente prezentate.

Binecunoscutul joc al „Călușerului”, specific Transilvaniei, de care se lega sufletul flăcăilor care îl executau, era un alt exemplu de unitate spirituală a românilor.

„Dela 3/15 Maiu la Blaj”
(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 20/9 iunie 1927)

Nunțile ofereau șansa de a admira pe deplin atât jocul cât și portul românesc. Astfel „FOAIA INTERESANTĂ” prezenta și ilustrații de la astfel de manifestări, contribuind în această măsură la conservarea patrimoniului național românesc („Nuntă din Vinerea”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 27 din 21 iun./4 iulie 1909).

Instruirea poporului era un proces complex care necesita eforturi susținute. Înțelegând aceasta, părintele Ioan Moța făcea loc în paginile „FOII INTERESANTE” unor personalități sau instituții, care contribuiau la realizarea acestui proces. Având în vedere că marele mitropolit Andrei Saguna (1809 – 1873) a avut un rol crucial la ridicarea poporului, împlinirea a 100 de ani de la nașterea sa și ridicarea unui monument în Hațeg, cu prilejul acestui eveniment, nu puteau fi trecute cu vederea („Andrei baron de Saguna”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 40 din 3/15 oct. 1909; „Monumentul lui Saguna în Hațeg”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 23 din 10/23 iunie 1910).

Zaharia Bârsan (1878 – 1948), vestitul artist, care organizase teatrul românesc din Transilvania, avea meritul său în acest proces de instruire a națiunii. Turneele sale, în care prezenta piese cu un bogat conținut, contribuiau în mod real la realizarea sinuosului proces de educare. („Zaharia Bârsan”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 2/1a Anul Nou 1908).

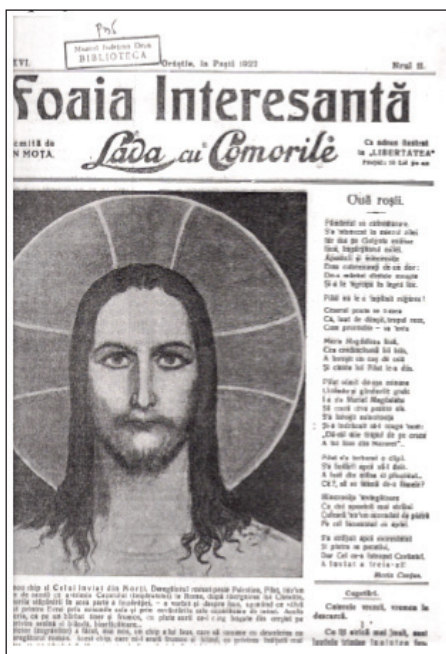

„Andrei Baron de Saguna”
(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 21/12 iulie 1923)

Între personalitățile care au contribuit, prin creațiile și munca lor, la luminarea poporului, în paginile „FOII INTERESANTE” întâlnim fotoportretele: Ioan Slavici (1848 – 1925), Gheorghe Dima (1847 – 1925), Octavian Goga (1881 – 1938) sau Nicolae Iorga (1871 – 1940).

Un loc special a fost acordat lui Aurel Vlaicu (1882 – 1913) și mașinii sale de zbor. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 34 din 11/24 august 1911).

Cea mai veche instituție românească care a avut un rol deosebit de important la propășirea culturală a neamului, a fost Biserica „Sf. Nicolae” din Scheii Brașovului. Prin urmare, ilustrația care o prezenta era însoțită de explicațiile cuvenite. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 39 din 15/28 sept. 1911).

„Ouah roșii” („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 11/1a Paști 1922)

În paginile revistei „FOAIA INTERESANTĂ” au apărut și informații din domeniul științei, subliniindu-se, de cele mai multe ori, avantajele rezultatelor descoperirilor pentru viața omului. Din anul 1911 se inaugura o rubrică specială dedicată popularizării descoperirilor științifice, îngrijită de Tit Liviu Blaga (1881 – 1916), fratele lui Lucian Blaga (1895 – 1961), profesor la Gimnaziul „Andrei Saguna” din Brașov între 1905 – 1916.

„Știință – rubrică îngrijită de Tit Liviu Blaga” („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 15-16/ la Paști 1914).

Constatăm diversificarea gamei informaționale, cu articole din domeniul astrologiei, fizicii, chimiei, medicinei sau științelor naturii. Mulțimea de informații, care aveau rolul de a contribui la înălțarea

sufletului românesc ajungea nu doar în zonă, unde de altfel era destul de apreciată, ci așa cum ne sugera ilustrația „Grupa de români din Bed Ford – cu foile în mână”, până la românii din America. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 7 din 3/16 februarie 1911). Ei aveau astfel posibilitatea de a se bucura de informații primite din țara lor, o adevărată „Ladă cu comori”, pentru care inima continua să zvâcnească cu tărie.

Departate de țară, românii-americani s-au organizat în societăți de ajutor reciproc care ulterior, tind să primească și un caracter cultural și politic („Românii noștri în America”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 1/1a Crăciun 1912). Tendința era firească, având în vedere că fiecare își dorea să danseze din nou mândrul joc al călușerilor și a trăi, măcar pentru o clipă, atmosfera de sărbătoare din zilele de Crăciun, de care se bucurau cei de acasă. Dovadă stau ilustrațiile și informațiile apărute mereu în paginile „FOII INTERESANTE”, dintre care amintim: „Călușerii români în America”, „Românii din America ca Crai”, „Voinicii români, călușeri în America”, „Petrecerea irozilor români din Fort Vayne – Ind. În America la Nașterea Domnului” sau „Românii din America, ținând obiceiurile străbune”.

(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 28 din 28 iun./11 iulie 1908; nr. 29 din 5/18 iul. 1908; nr. 45 din 25 oct./7 nov. 1908; nr. 15 din 7/21 aprilie 1910; nr. 17 din 12/25 aprilie 1912).

Muncind din greu, românii din America, strângeau ban lângă ban pentru folosul propriu, dar și pentru a contribui la ajutorarea instituțiilor culturale din țară, cu rol major în formarea și educarea națiunii. Cazul cel mai elocvent în acest sens îl constituie contribuția, pe care aceștia au adus-o la ridicarea Gimnaziului din Brad.

Neamul românesc era însă extins și dincolo de Dunăre, unde s-a păstrat o altă ramură, rezultată din simbioza daco-romană. Prezentarea acesteia în articole ca: „Datinile românilor din Bosnia, la înmormântări”, „Români macedoneni, cuțo-valachi”, „Măcelul de la Corița” venea să arate tuturor cât de nobile erau originile neamului, cât de superioară era limba și cultura, încât deși a trăit secole de-a rândul în mijlocul unor popoare străine, totuși nu a dispărut. („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 31 din 1/14 august 1909; nr. 1/1a Crăciun 1912; nr. 18 din 24 apr./7 mai 1914).

„Măcelul din Corița” („FOAIA INTERESANTĂ”
nr. 18/24 apr.-7 mai 1914).

Onorându-și titlul de foaie „pentru petrecere și învățătură”, „FOAIA INTERESANTĂ”, citită în duminici și sărbători, prezenta cu regularitate informații din cele mai variate din lumea întreagă.

Frumuseți ale naturii, religii și civilizații ale diferitelor popoare, curiozități geografice, descoperiri ale științei sau informații despre conducătorii statelor lumii, toate purtau cititorii în lumi necunoscute, până atunci, pentru ei.

Cu ocazia izbucnirii Primului Război Mondial, atenția revistei avea să se îndrepte spre România și spre câmpul de luptă. Paginile revistei au dedicat tot mai multe spații confruntărilor care se desfășurau, iar rubrica „Morții noștri” prezenta portretele eroilor români.

Nevoiți să moară pentru o cauză care le era străină.

În ceea ce privește creația cultă, trebuie menționat că ea aparținea atât unor nume consacrate, de o valoare inestimabilă, dar și unui număr însemnat de scriitori locali, influențați de cei dintâi.

Între poeziile publicate un număr însemnat au aparținut poezilor: George Coșbuc, Șt. O. Iosif, Elena Farago, George Topârceanu, I. U. Soricu, Sofia Nădejde, Zaharia Bârsan, Elena din Ardeal, Sebastian Bornemisa și chiar Regina Elisabeta (Carmen Sylva). Între aceia din a căror operă s-a publicat un număr mai redus de poezii menționăm: Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Victor Eftimiu, Duiliu Zamfirescu, Teodor Murășanu, Ionel Rădulescu, George Ranetti, C. A. Giulescu, N. Vulovici, Radu Rosseti, I. Borcia, Corneliu Moldovan, Aron Cotruș, Ecaterina Pitiș, Ion Pillat, Maria Cioban, Volbură Poiană etc.

Între creațiile în proză remarcăm faptul că majoritatea covârșitoare

aparținea lui Ion Agârbiceanu și Sofiei Nădejde.

„**Morții noștri**” („FOAIA INTERESANTĂ” nr. 49/4-17 decembrie 1914).

„**Morții noștri**”, în „FOAIA INTERESANTĂ” nr. 45-51 din 1914; nr. 1 din 1915)

Demnă de amintit este prezența în paginile revistei a unor fabule aparținând lui Grigore Alexandrescu sau binecunoscutului La Fontaine.

S-au efectuat traduceri, în special din opera lui Lev Nicolaevici Tolstoi deși, răsfoind colecția poți întâlni și lucrări aparținând lui Alessandro Manzoni.

Literatura populară și creațiile folclorice au avut de asemenea un loc bine stabilit în paginile revistei „FOAIA INTERESANTĂ”.

Bogata și neobosita activitate a „FOII INTERESANTE”, care ani de-a rândul a militat pe căi atât de diverse pentru a educa poporul, pentru a-i trezi în suflet sentimentul mândriei naționale și dorința de a trăi în libertate, avea să fie întreruptă la începutul anului 1915, când autoritățile hotărâseră sistarea „LIBERTĂȚII”.

Împreună cu aceasta, ea va apărea atât la București, cât și la Cleveland (Ohio), dar și ulterior, după realizarea MARII UNIRI, în perioada anilor 1919 – 1923 la Orăștie, apoi până în 1933 sub directa îndrumare a doamnei Maria Moța, cu un subtitlu de „Magazin de cunoștințe – Pentru petrecere și învățătură”.

Metaforic vorbind, putem spune în concluzie – „De la „LADA CU COMORILE” la „Magazinul de cunoștințe folositoare pentru petrecere și învățătură”.

„*Morții noștri*”
(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 45/6-19 nov. 1914)

(„FOAIA INTERESANTĂ” nr. 33/1930, 28 august).

„**FOAIA INTERESANTĂ**” nr. 33/28 august 1930, Orăștie. Magazin de cunoștințe – Pentru petrecere și învățătură.

SPICURI LITERARE (1901-1905)

Nevoia de a oferi publicului divertismente educative și mai ales de a educa gustul pentru citit a determinat apariția în 1901, sub redacția lui Ion Moța, a revistei *Spicuri literare*, ca „adaos” la *Bunul econom* cea dintâi publicație literară a orașului Orăștie, editat de Reuniunea economică din Orăștie și Reuniunea română de agricultură din comitatul Sibiu. Și-a propus să difuzeze mai intens literatura română. Se remarcă în paginile gazetei o anume strădanie de a cunoaște poezia care începe să aibă o tentă modernă. În paginile ei găsim poezii de I. Minulescu, Șt. O. Iosif (prezent și cu traduceri) I. Brătescu Voinești. Proza era

din Creangă, Delavrancea. Tr. Demetrescu. Folclorul e prezentat prin culegători remarcabili (E. Hodos, G.D. Teodorescu, Kirileanu).

După cum o sugera însuși titlul său, publicația nu avea pretenția de a oferi dezbateri literare elevate limitându-se la rolul mai modest dar mai conform cu idealul culturalizării poporului, de a pune la îndemâna cititorilor un minim de lectură la care oamenii simpli nu ar fi avut altfel acces. În acest spirit, părintele Moța – un adânc cunoscător al cerințelor celor mulți din rândul neamului – a oferit loc în cele 28 de apariții ale revistei sale creațiilor celor mai distinși reprezentanți ai literaturii române de dincoace și de dincolo de Carpați, precum și unor culegeri de folclor național, având în atenție în chip vizibil atât încărcătura educativă și moralizatoare a materialelor publicate cât și accesibilitatea lor pentru cititorul căruia i se adresau cu predilecție.

Revista *Spicuri literare* a fost, în ansamblul periodicelor editate la Orăștie înainte de Marea Unire, o reprezentantă tipică a presei „poporale”, pregătind terenul pentru apariția altor periodice culturale de o mai deosebită anvergură și o mai înaltă ținută.

*

* * *

Concluzionând asupra celor prezentate, este de subliniat că orașul Orăștie s-a impus în acei ani ca o veritabilă citadelă de cultură și de

viață națională românească, afirmându-se în acest sens prin munca stăruitoare, tenace și entuziastă a unui grup de intelectuali patrioți, întru totul devotați intereselor naționale, în care credeau cu tărie și pe care au înțeles să le slujească fără rezerve. Pe acest fond, orașul a cunoscut în cele două decenii care au premers Marea Unire un amplu fenomen de presă, am spune miraculos pentru o localitate de asemenea modeste dimensiuni și cu posibilități materiale atât de reduse ca cele pe care le aveau românii. O presă importantă nu numai, prin numărul mare de publicații, cât mai ales prin caracterul său deosebit de activ și prin aria sa largă de acțiune și influență politică, socială, culturală și științifică în rândurile comunității românești din Transilvania. Publicațiile de la Orăștie, indiferent de natura lor, au modelat conștiința publică în spiritul valorilor nemuritoare ale culturii noastre și al aspirațiilor esențiale ale neamului, fapt pentru care lupta lor, într-o vreme când convergența tuturor factorilor naționali era imperios necesară pentru destinele românești, va rămâne una dintre paginile de referință ale istoriei ziaristicii noastre.

III. ZIARELE ECONOMICE

au fost a treia mare categorie a periodicelor hunedorene

TOVĂRĂȘIA (1906-1911; în 1919-1927 apare cu titlul *Plugarul luminat*). „**Foaie de glume cu duh și păcăliciuri moralicești**”, editată la Orăștie „**cînd o taie capul**”. Era scoasă de societatea academică a studenților hunedoreni și cuprindea articole cu sfaturi practice economice, umor de autori locali, poezii, crezuri „**ce-i imposibil la Orăștie**”, „**știri culese din bătaia dobei**”. Noua revistă a apărut din necesitatea promovării mai insistente a ideilor cooperării în masa poporului român, îndeosebi în rândul țăranilor, din nevoia informării și înarmării „economilor” cu sfaturi și modalități concrete de acțiune pentru transpunerea în practică a acestor idei.

Publicația se editează începând cu 1 ianuarie 1906 la Hunedoara, din inițiativa unuia între cei mai consecvenți partizani ai principiilor cooperatiste, Vasile C. Osvadă, teoretician și practicant în domeniul economiei, directorul băncii „Agricola” din Hunedoara. Din păcate,

dificultățile financiare, duc la încetarea apariției publicației în iulie 1906. Își va relua apariția la Orăștie, ca adaos al ziarului „**Libertatea**”, al părintelui Moța, începând cu 11 septembrie 1906. Născută dintr-o necesitate ce izvoră la rândul ei din însăși starea materială a românilor, gazeta *Tovărășia* își propunea un profil aparte în peisajul presei românești, evidențiat în chiar subtitlul său: „Foaie povăuitoare la formarea și conducerea însoțirilor economice...”. Aceasta chiar dacă în coloanele sale va aborda un evantai mult mai larg de probleme din toate domeniile economice, pentru a oferi o informație cât mai cuprinzătoare, care să satisfacă într-o măsură însemnată cerințele, nevoile și gusturile publicului.

Principalul obiectiv programatic al *Tovărășiei* era „întărirea și dezvoltarea economiei noastre naționale”, pornindu-se de la considerentul că „viitorul aparține vieții economice” și că „acțiunile economice sunt cele mai potrivite mijloace pentru a ajunge la o bună existență și la afirmarea ca factor a omului, a cetățenilor și a națiunilor”⁷⁹⁵. În viziunea redactorilor gazetei, modalitatea practică pentru realizarea acestui țel era „sprijinirea înființării, înmulțirii și dezvoltării tovărășiilor economice”⁷⁹⁶. Valoarea și importanța însoțirilor economice aproape era fetișizată, fiind considerată dacă nu unica, cel puțin „cea mai puternică armă ce o pot avea micile existențe în lupta economică”⁷⁹⁷.

Propășirea economică a românilor – văzută ca temelie a emancipării lor politice – impunea adoptarea unei politici economice adecvate, prin care *Tovărășia* înțelegea „iscusința de a crea și folosi cuminte izvoarele cele mai bogate de venit, de a da locul ce se cuvine și brațelor de muncă și puterii de capital și istețimii minților, așa fel ca toți să-și câștige cu mijloace puține cât se poate de mult...”⁹⁸, făcând încă o dată precizarea că românilor transilvăneni „numai politica economică sănătoasă le stă azi la îndemână”⁹⁹. Elaborarea și aplicarea unei astfel de politici economice era însă nemijlocit legată de formarea unor conducători iscusiți și temeinic pregătiți, în măsură să coordoneze cu competență viața economică¹⁰⁰. Ziarul sesiza, prin urmare, necesitatea mai larg resimțită a orientării unui număr sporit de tineri români studioși spre disciplinele tehnice, ignorate până atunci aproape în totalitate, în virtutea tradiției, în favoarea științelor juridice și umanistice.

Condițiile în care trăiau românii din monarhia austro-ungară, determinate de politica oficială de excludere a acestora de la manifestarea nu numai politică ci și economică de sine stătătoare, făceau necesară, în viziunea redactorilor *Tovărășiei*, elaborarea și susținerea unei strategii economice pe baze strict naționale. „Viața economică – evidenția ziarul – trebuie lăsată în grija fiecărui neam, să și-o rânduie, să și-o organizeze cum știe mai bine pe bază națională. Se înțelege, între aceste activități economice ridicate pe temelii naționale e bine, e de lipsă chiar să fie cea mai prietenească înțelegere”¹⁰¹, așa cum cer interesele generale.

O preocupare constantă a gazetei, ca și a predecesoarei sale, a constituit-o promovarea și sprijinirea meseriilor și comerțului românesc, militând îndeosebi pentru formarea unei opinii pozitive, favorabile, mai cu seamă în masa țăranilor, pentru orientarea copiilor spre aceste sectoare.

Programatic, *Tovărășia* își va stabili ca un alt țel important sprijinirea funcționarilor de la băncile românești, în ideea că „întărirea și dezvoltarea corpului de funcționari de pe la băncile noastre este una dintre condițiile mai de seamă pentru ajungerea la progresul economiei noastre...”¹⁰². Orientarea s-a dovedit justificată pentru că această categorie a tinerei burghezii românești (aproape exclusiv financiară) se va manifesta extrem de dinamic în contextul reluării activismului politic, integrându-se organic în lupta pentru cucerirea unor mai solide poziții economice și implicit politice¹⁰³.

Începuturile existenței acestei reviste au fost sinuoase și s-au aflat sub imperiul unor mari dificultăți financiare, pentru că, deși a apărut într-un tiraj de 1200 exemplare, nu avea decât 100 abonați, veniturile realizate ne-acoperind cheltuielile¹⁰⁴. Această situație a dus la încetarea apariției începând cu data de 1 iulie 1906 și hiatusul va dura mai mult decât a crezut redacția, ceea ce a făcut necesară găsirea unei soluții care să prevină dispariția definitivă a publicației. Întrucât la Orăștie pulsa încă de la începutul veacului o efervescentă viață gazetărească, iar ziarul *Libertatea*, mai cu seamă, era în plin avânt și urmărea creșterea influenței sale în rândul cititorilor, inclusiv prin contribuția suplimentelor specializate în diverse domenii, *Tovărășia* își va relua apariția în acest oraș din data de 11/24 noiembrie 1906, ca „adaos” al ziarului părintelui Moța. Salvată pentru un timp de spectrul unei existențe efemere, *Tovărășia* va cunoaște la Orăștie un avânt remarcabil, ilustrat, între altele, de un tiraj de 8000 exemplare în anul 1911. Timp de cinci ani ziarul a avut o deosebită priză la public, grație limbajului său clar și accesibil, tonului cald și convingător, diverselor sfaturi practice adresate tuturor categoriilor de cititori din lumea românească. *Tovărășia* este nevoită să-și înceteze apariția la sfârșitul anului 1911, însă nu datorită lipsei de cititori sau unor defecțiuni de ordin tehnic, ci din motivul că redactorul și aproape singurul său animator, C.V. Osvadă, a abandonat temporar publicistica spre a se dedica acțiunii practice în domeniul cooperăției.

Abordând o gamă largă de probleme ce vizau întreaga problematică economică de interes imediat pentru neamul nostru, gazeta orăștiană s-a numărat printre primele publicații românești din Transilvania care s-au simțit datoare să răspundă la „marea chemare de a trezi poporul nostru spre o viață economică, de a-l porni spre calea unei înaintări de bunăstare care să-l întărească în avere”, nutrind convingerea că „averea îi dă apoi reazim de neatârnare în toate privințele”¹⁰⁵.

Consemnăm câteva titluri și teme reprezentative din numerele ziarului aflate în colecția Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva.

Pe prima pagină a numărului 7 din 23 august/4 septembrie 1909 citim ca articol de fond „Roade și nădejdi de viitor”. Semnatarul articolului Vasile C. Osvadă subliniază: „Oricât de neîndestulătoare și

prea puțin rânduie este munca ce o facem și noi pentru împreunarea fraților Români cu cooperativele (cu tovarășiiile) – încetul cu încetul să mișcă și la noi o parte din straturile mari ale poporului și să înșiruie cu drag și cu însuflețire sub steagul tovarășiiilor, cu dor du muncă iubitoare a deaproapelui. [...] Din parte-ne, acum după-ce am mântuit câteva lucrări și nevoi ce ne luau adesea dela muncă pentru tovarășii, lucrări ce ne-au silit să facem întreruperi și în scoaterea foii *Tovărășia*, - vom începe din nou, cu puteri îndoite pentru fâlfăirea steagului mândru al tovarășiiilor – Și deviza să ne fie *Înainte!*”

Dintr-un alt articol cu titlul „Noue magazine de bucate! – La Zlatna; la Hondol!” cititorii *Tovărășiei* află că „Banca Agricola din Hunedoara a fost cea dintâi care a știut să chibzuiască norocos un nou mijloc de ajutorare a poporului nostru. Alătura de treburile regulate de bancă (darea de împrumuturi în bani) dela alcătuirea ei a îngrijit și de negoțul cu bucate. Prin cumpărarea bucatelor de la proprietari și negustori, și apoi prin vânzarea acestor bucate celor lipsiți, - a scăpat multe zeci de mii de ghiarele gheșeftăriei hrăpărețe...”

În numărul 10 din 7/20 novembre 1909 pe prima pagină a ziarului este publicat articolul „VITELE RAZIMUL ECONOMIEI! – Nobilitarea soiurilor. – Asigurarea economiilor contra pagubelor în vite!”. Redactorii *Tovărășiei* vin cu multe informații utile în sprijinul crescătorilor de vite „în sfârșit veste bună aducem cetitorilor noștri economi. Le sunt tuturora cunoscute, sfortările pe care la facem acum de 2 ani de zile, de a înființa pe sama poporului econom un așezământ, care să fie pentru oamenii ce să ocupă cu economia de vite, o călăuză care să-’i povățuiască și ajute a-’și cultiva mai bine vitele, a-’și nobilita soiul, a avea mai mult folos după ele. [...] Când scriem aceste șire avem știre, că reuniunea proprietarilor de vite cu sălășluirea în Orăștie, are firma împrumutată și Statutele întărite! De azi înainte, formele și prescriesele legii sunt împlinite și îngăduință întemeiată pe lege avem, ca să începem lucrarea folositoare a acestei mari tovarășii economice...”.

În numărul 11-12 din decembrie 1909, redactorii ziarului vin cu noi informații importante în sprijinul crescătorilor de vite, informații pe care aceștia le-au putut lectura în articolul „Îndrumări de la Reuniunea

proprietarilor de vite din Szászváros – Orăștie. Lămuriri despre lucrările ei. – Estras din statute. – Asigurarea vitelor. – Cum să face asigurarea și sub ce legăminte?”. „Această temelie a bunăstării economice dorim să o întărim și noi la poporul nostru atunci, când ne bizuim, ca să ajutăm nu numai înmulțirea averii ce o au plugarii noștri așezată în vitele lor, ci mai pe sus de toate: să-i punem la adăpost bine ocrotitor față de toate jocurile întâmplărilor și de pagubele ce le pot veni în vite, - adăpost ce îl vor avea de azi încolo prin *Reuniunea proprietarilor de vite dela Orăștie*. Atunci când prin o muncă stăruitoare de aproape 3 ani am năzuit să dăm plugarilor noștri puțința, să-și poată asigura vitele lor în fața pagubelor ce i-ar putea ajunge, am fost pe deplin încredințați că săvârșim pentru popor o lucrare a cărei roade în scurtă vreme vor fi mult prețuite...”.

SPICUIRI ECONOMICE (1912-1914). Golul lăsat de sistarea „*Tovărășiei*” a fost profund resimțit în cercul promotorilor educației economice de la Orăștie, determinându-i pe câțiva dintre aceștia să editeze, din octombrie 1912, o nouă publicație cu același profil, sub titlul *Spicuiiri economice* care avea în paginile sale numeroase sfaturi, utile îndeosebi țăranimii, prin care se îndruma activitatea economilor din regiune, fiind o revistă cu caracter zonal. Importanța sa a fost aceeași ca și a predecesoarelor sale, de a lucra pentru înlăturarea sărăciei și a lipsei de informații¹⁰⁶. Adevărate sfătuitoare a întregii activități de tip asociativ, aceste publicații cu profil economic se integrau în cadrul eforturilor de răspândire a literaturii economice naționale, care aveau drept scop emanciparea economică și respectiv națională a românilor. A fost un **adaos** la ziarul „**Libertatea**”, editat sub îngrijirea și cu contribuția aproape exclusivă a lui Gavril Todica. Acesta a promovat felurite povește economice, cele mai multe plecând de la realitățile locale. Colaboratori: V. Osvadă, C. Todică, C.I. Moga, T.L., Blaga, V. Tordășanu, Danille Eraur s.a. „**Spicuiiri economice**” a avut o contribuție însemnată la îndrumarea practică a țăranilor și meseriașilor români, străduindu-se să furnizeze informații cât mai practice și utile. A apărut lunar, sub forma unei broșuri de mici dimensiuni, cu scopul declarat de a da „poporului cetiri folositoare privind viața lui de toate

zilele”¹⁰⁷. Publicația nu a mai avut nici anvergura pe care o realizaseră celelalte două predecesoare ale ei și nici tirajul acestora, mulțumindu-se cu rolul mai modest de a oferi „sânguincioase spicuri din scrierile economice de tot felul, pe care le îmbiem cu drag cetitorilor”¹⁰⁸. Fiecare dintre numerele broșurii cuprindea o gamă mai mult sau mai puțin diversă de povețe și „călăuze” accesibile în probleme practice utile îndeosebi pentru țărani, fiind evident – mai mult chiar decât în cazul *Bunului econom* și *Tovărășiei* – caracterul zonal al publicației, preocuparea sa pentru îndrumarea „economilor” din ținutul Orăștiei, cu specificul ocupațiilor acestora. *Spicuri economice* apare sub îngrijirea și cu contribuția aproape exclusivă a inimosului cercetător și propagator al științei, Gavril Todica din Geoagiul de Jos¹⁰⁹, având printre puținii colaboratori pe Tit Liviu Blaga, Traian Iarca, Iuliu Crișan, Vasile C. Osvadă, Daniil Eraur.

Alături de celelalte două periodice orăștience de același gen, suplimentul *Spicuri economice* a avut o contribuție însemnată la îndrumarea practică a țăranilor și meseriașilor români, străduindu-se să furnizeze informații cât mai practice și utile, care să pătrundă în chip real în rândurile populației românești, îndeosebi în lumea satelor, atenuând pe cât posibil efectele rutinei și prejudecăților specifice categoriilor sociale confruntate cu neștiința de carte, înapoierea și sărăcia.

*

* *

Este firesc să ne întrebăm care a fost efectul practic al eforturilor pe linia educației economice a românilor transilvăneni și, în consecință, vom constata ca el nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor celor mai optimiști exponenți ai acesteia. Trebuie însă să avem în vedere că pentru a se înregistra succese notabile într-un domeniu cu atât de puțină tradiție, dar ele să influențeze efectiv starea materială a poporului român, era necesar un complex mai larg de factori, începând cu ridicarea sa la un grad mai înalt de cultură. Un asemenea progres nu era posibil într-un interval scurt de timp, cu atât mai mult cu cât starea de oprimare națională a românilor din spațiul intracarpatic, cu toate implicațiile sale politice, economice

și sociale, genera un șir întreg de opreliști în calea emancipării lor. Succesele înregistrate de români în sensul ridicării din rândul lor a unor categorii de proprietari, acționari și funcționari bancari, comercianți și, îndeosebi, țărani de stare mijlocie, mai interesați de modernizarea inventarului și lucrărilor agricole, de obținerea unor producții sporite, trebuie totuși legate de acțiunile întreprinse de „inteligentă” pentru emanciparea națiunii, ca parte integrantă a campaniei de mobilizare a tuturor categoriilor sociale românești într-un larg front de luptă pentru drepturi naționale. Activitatea presei românești de la Orăștie inclusiv a celei cu caracter economic, este în acest sens o componentă importantă a cuprinzătorului cadru de manifestare românească care a premers și a pregătit Marea Unire din 1918.

BUNUL ECONOM (1899-1907). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, preocupările privind educația poporului penetrau cu tot mai multă putere inclusiv teoria și practica economică, constituindu-se într-un simbol și o modalitate practică de emancipare și ridicare materială a românilor din Transilvania, meritul de a fi organizat eforturile pe linia răspândirii culturii și științei în rândurile unui număr cât mai mare de oameni a revenit „Astrei”, în cadrul căreia s-a creat chiar de la

înființare, alături de secțiunile *filologică* și *istorică*, și secția de *științe fizico-naturale*¹¹⁰. După un început care a însemnat și dobândirea unei anumite experiențe, în anul 1880, cu prilejul adunării generale de la Turda a „Asociațiunii”, s-a fixat un program propriu-zis al secțiunilor sale, prevăzându-se, între altele, atribuția secțiunii științifice de a cultiva, pe lângă chestiunile de strictă specialitate, aspecte legate de „economia națională”, „agricultură, silvicultură, montanistică, igienă, comerț etc.”, „cu privire la lipsurile poporului român”¹¹¹. În anul 1900, secțiile „Astrei” au fost din nou reorganizate, înființându-se în plus cea *școlară* și cea *economică*¹¹². Din primii ani ai secolului XX, în condițiile în care principala caracteristică a luptei naționale românești din Transilvania a devenit revirimentul vieții politice prin adoptarea oficială a tacticii activiste, se înregistrează și o intensificare a activității generale a „Astrei”, iar în acest context a secțiunilor ei științifice, materializată atât prin susținerea unui număr mare de „conferințe populare” la nivelul tuturor despărțămintelor, cât și prin apariția unor periodice cu caracter economic și științific.

O atenție deosebită a fost acordată organizării unor reuniuni agricole menite să stimuleze consolidarea stării economice a țăranilor români, să-i inițieze în domeniul agriculturii raționale ca premisă a creșterii bunăstării și, totodată, să lupte pentru „cucerirea de drepturi politice”¹¹³. În 1888 se înființează „Reuniunea română de agricultură” din comitatul Sibiu, care a constituit o importantă verigă în înfăptuirea programului economic al românilor transilvăneni. Stimularea mișcării cooperatiste s-a accentuat începând din 1899, odată cu înființarea „Reuniunii economice din Orăștie”, compusă din agricultori, meseriași și comercianți români.

Acțiunile cu caracter practic au fost însoțite de preocuparea pentru crearea unor instrumente de popularizare și propagare a ideilor economice, în primul rând pe linia presei. În acest climat apare în 1899 și gazeta *Bunul econom*, organ al „Reuniunii economice din Orăștie” și ulterior și al celei din Sibiu. Având ca proprietar și editor pe Ioan Mihai, un reputat animator al vieții economice românești din zonă, publicația era consacrată problemelor de „agricultură, industrie și comerț” și reunea în colegiul de redacție personalități cunoscute pentru activitatea lor în plan economic și

cultural, între care Ioan Mihu, Șt. Erdely, C. Baicu, C. P. Barcianu, Daniil David, cărora li se alăturau condeieri cu preocupări constante și cu mai veche experiență în diverse domenii ale teoriei economice, ca Ion Moța, Ioan Fleșeriu, Vasile Domșa și Adrian Cristea.

Articolul-program publicat în primul număr al *Bunului econom*, pornind de la constatarea că „popoarele s-au aruncat într-o încordată luptă de întrecere, de ridicare, unele alături de altele, unele peste altele”, și că în acest carusel a fost prins, mai mult sau mai puțin, și poporul român, formulează ca prim obiectiv al publicației „a munci cu plan acolo unde ni se pare că mai mare lipsă are el azi de muncitori, la călăuzirea lui spre întărirea temeliiilor sale materiale, să facem să înflorească pe pragul casei lui floarea bunăstării, cu care mai ușor va ajunge și la cea culturală”¹¹⁴. Fără pretenția de a se constitui într-o analiză aprofundată a realizărilor obținute de popoarele avansate și a tendințelor economiei mondiale, articolul-program evidențiază totuși că eficiență și randament „în orice sector economic nu se poate obține decât punând la baza întregii activității rezultatul cuceririlor științei”, iar redacția gazetei mărturisea că, pe cât îi va sta în putință, „va urmări descoperirile științei și potrivitându-le înțeleșului tuturor le va duce cu drag cititorilor și poporului nostru, va sprijini mișcarea de îmbrățișare a meseriilor, va cultiva sentimentul iubirii de muncă”¹¹⁵. Se desprinde în acest fel însuși profilul publicației, anume acela de „gazetă poporală” care înțelegea să prelucreze datele științifice și să le prezinte într-o formă accesibilă publicului, cu alte cuvinte de a aborda problematica ce putea interesa masa poporului român într-un limbaj adecvat nivelului unor asemenea categorii sociale cum erau țăranii, lucrătorii industriali și micii meseriași. *Bunul econom* se vroia a fi „foaia plugarului și a măiestrului și a neguțătorului și a cărturarului român de aproape și de departe, străduindu-se a se încărca cu tot soiul de știri și povețe ca albina cu pulbere din tot felul de flori și a plăcea tuturor”¹¹⁶.

Scopul pentru care a fost creat și obiectivele pe care și le-a propus au determinat și structura editorială a ziarului, remarcându-se o seamă de rubrici permanente ca: „*De la Reuniune*”, „*Agricultura*”, „*Pomărit*”, „*Legumărit*”, „*Însoțirii-tovărășii*”, „*Economia vitelor*” etc.

„Întovărășirea omenilor – scria Ioan Moța în articolul *DUHUL DE ÎNTOVĂRĂȘIRE – este întradevăr pârghia cea mai tare cu care își vor putea ridica și prăbuși din pragurile lor piatra mare și grea a sărăciei*”. Urmând linia pozitivă a tradiției presei transilvane, ziarul cuprindea și rubrica literară „*Foița*”, în cadrul căreia se publicau nuvele, povestiri, proză, folclor edit și inedit. În coloanele sale *Bunul econom* a făcut, cu predilecție, o intensă propagandă practicării unei agriculturi de randament mai înalt prin introducerea unor metode agrotehnice eficiente, care să determine exploatarea intensivă a pământului, dezvoltarea ramurilor complementare ale agriculturii mari (pomicultura, viticultura, legumicultura), folosirea semințelor selecționate, soiurilor superioare, îngrășămintelor și mașinilor agricole, sporirea eficienței creșterii animalelor prin utilizarea unor rase de înaltă productivitate și ameliorarea raselor tradiționale. Publicația a militat cu consecvență pentru modificare opticiei țaranului român față de necesitatea și avantajele cultivării plantelor tehnice, pentru introducerea și dezvoltarea sericiculturii, pentru impulsionarea industriei casnice și a tehnicii populare. Relevând experiența și realizările obținute în agricultura țărilor avansate *Bunul econom* nu făcea din aceasta un scop în sine, ci urmărea exclusiv creșterea randamentului gospodăriei țărănești de la noi, cu urmări benefice asupra creșterii standardului de viață al țăranilor români.

Ziarul a susținut, de asemenea, organizarea unor însoțiri economice țărănești, socotind că ele oferă nu numai posibilitatea modernizării inventarului și lucrărilor agricole ci și aceea a contracarării concurenței marii proprietăți funciare. „Întovărășirea oamenilor – arată Ion Moța în articolul «*Duhul de întovărășire*», publicat în paginile *Bunului econom* – este într-adevăr pârghia cea mai tare cu care își vor putea ridica și prăbuși din pragurile lor piatra mare și grea a sărăciei!”¹¹⁷. Era astfel exprimată, ca și în celelalte publicații ce vor apărea în anii următori, concepția mai larg împărtășită de fruntașii românilor transilvăneni, izvorând din credința că milioanele de țărani români deținători de proprietăți agricole mici și mijlocii vor supraviețui și eventual progresa numai în condițiile asocierii.

Problema meseriilor și a comerțului a constituit și ea o temă frecvent abordată, pornindu-se de la rezultatele nesemnificative obținute

în aceste domenii de români de dincoace de munți. *Bunul econom* insistă asupra necesității promovării lor rapide în rândul populației românești, văzând în aceasta, de asemenea, nu numai mijlocul de propășire materială ci și de emancipare națională, căci, după cum sublinia publicația, „a disprețui și noi meseriile și negoțul ar însemna a ne sinucide de bunăvoie... un popor fără meșteșugari și negustori este sclavul altor popoare”. În concepția redactorilor periodicului orăștian, ca de altfel în viziunea majorității „inteligenței” române din acei ani, realizarea acestui deziderat implica un complex de acțiuni educative pentru înlăturarea mentalităților înapoiate și neîncrederii țaranului român față de profesiunile lucrative și orientarea unui număr sporit de copii spre diverse meserii. Pentru aceasta era însă necesară crearea unei rețele de școli cu caracter profesional și economic, în primul rând a unor școli românești, spre a feri tineretul român de spectrul maghiarizării¹¹⁸.

De la 1 decembrie 1907, împreună cu tipografia „Minerva” *Bunul econom* trece în proprietatea băncii „Industria” din Deva, astfel că la finele acestui an ziarul își încetează apariția la Orăștie¹¹⁹. A fost, la acea dată, una dintre puținele publicații specializate în domeniul economic din presa românească transilvăneană care, prin evantaiul larg de probleme abordate, ca și prin îndrumările pertinente avansate totdeauna cu multă concretețe, s-a bucurat de largă audiență în rândul „economilor” români, contribuind la înarmarea acestora cu cunoștințele necesare pentru practicarea unor activități mai rodnice și, implicit, la creșterea bunăstării lor.

Consultând colecția ziarului aflăm că în biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva deținem câteva dintre titlurile semnificative ale articolelor publicate.

În numărul 45 din 15 noiembrie 1903, anul IV de apariție al ziarului, pe prima pagină este tipărit un amplu articol despre „familia MOCSONYI”. „... Dumnezeu și sângele lor le-a dat avere îmbelșugată dar nici mulțimea bogățiilor nu a fost în stare să-i rătească pe cărările înguste ale îngînfării. Și sus puși au ramas frați credincioși, au ramas fii bunii ai poporului ce i-a născut. Și din bogățiile lor cu drag împart fraților lipsiți, cu inimă românească sprijinesc toate lucrările românești și darurile lor strălucesc aproape pe la toate instituțiile românești fie acelea culturale,

fie bisericești, școlare sau economice. [...] Dacă nu i-a fost dat să ne lase și ca president al asociațiunii, creațiuni și lucrări dăinuitoare și acum la abzicere a înscris numele familiei Mocsonyi cu litere de aur în istoria culturii și literaturii noastre. A dăruit 24 mii pe sama asociațiunii și cu acestea, aproape a împlinit una sută mii corp; ce a dăruit familia Mocsonyi bisericii și literaturii românești, numai în cei din urmă 2 ani. [...] Cele spuse pînă aici înse sunt numai unele liniamente din darurile bănești ale familiei Mocsonyi. Mult mai prețioase sunt înse darurile intelectuale, inima caldă și mintea luminată ce membrii familiei Mocsonyi au pus în slujba neamului nostru. E destul să amintim numele fericților Andrei, Petru, Antoniu și Eugen Mocsonyi și apoi a domnilor Alexandru și Zeno Mocsonyi ca să ne amintim interesul, lupta și munca ce această familie a dat neamului pe terenul politicei, bisericii, școlai, progresului și economiei naționale. Dar' un articol de gazetă nu poate cuprinde activitatea acestei ilustre familii. Ținta noastră a fost să îndreptăm încă o dată privirile de recunoștință a poporului nostru spre această fruntașe familie și să rugăm pe Dumnezeu ca morților să le deie odihnă vecinică, ear' celor vii viață îndelungată, spre mulțumirea, cinstea și fala neamului românesc."

Pe lângă multiplele articole economice, „Bunul econom” publică în serial creații literare ale poezilor și scriitorilor consacrați. Găsim într-o paginare elegantă reproducerea poveștii FÊT-FRUMOS DIN LACRIMĂ, semnată de Michael Eminescu.

Pe spații largi sunt publicate informații privind prețurile practicate la majoritatea grânelor, legumelor și fructelor pe piețele din România și din străinătate, mai cu seamă Budapesta și Viena. Intreprinzătorii din agricultură și industrie puteau găsi o sumedenie de informații utile privind desfășurarea activității lor.

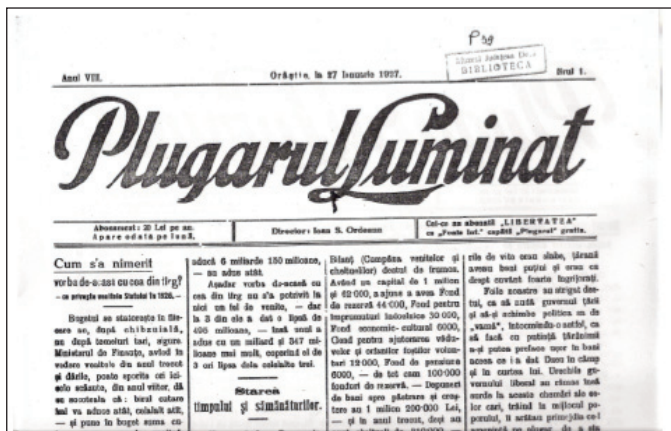
De obicei, o pagină de ziar era consacrată știrilor și informațiilor de interes general din lumea largă din sfera politică, economică, culturală, socială. Aparițiile editoriale și jurnalistice noi erau mediatizate pe spații largi. Astfel, luăm cunoștință despre apariția a „3 calendare nouă pe anul vișet 1904. Este vorba de calendarul „BUNUL ECONOM” cu o mulțime de povește economice, cu povești, glume etc. și cu ilustrațiuni, Calendarul ȚERANULUI întocmit pentru țeranii noștri cu literatură, povește, poesii, glume etc. și cu ilustrațiuni numeroase respectiv Calendarul „SFANTA TREIME” afară de ilustrațiuni numeroase, biografii, povește, povești, glume etc. mai conține și o mulțime de rugăciuni cu chipuri sfinte.

„**PLUGARUL LUMINAT**” – A apărut la Orăștie între anii 1919-1927 tot ca adaos economic la periodicul „**Libertatea**”. Publică știri agricole și probleme privitoare la agricultură, cultura diferitelor cereale, probleme ale industriei locale, și uneori, ...versuri populare. A fost o publicație bine primită de publicul cititor, mai cu seamă de locuitorii satelor hunedorene din nordul județului.

Studiind colecția ziarului aflată la Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva putem constata faptul că ziarul era editat de un colectiv deosebit, priceput atât la jurnalistică, activitate editorială cât și agricultură. Din caseta de sub titlul ziarului reținem ca director pe Ioan S. Bordeanu. Cititorii sunt informați că „cei ce au abonată „LIBERTATEA” cu „Foaia Int.” capătă „Plugarul” gratis. Frecvența de apariție era de un număr pe lună, abonamentul costând 20 de lei pe an.

Dintre titlurile și temele mai importante abordate consemnăm câteva:

- în numărul 8 din 15 iunie 1922 aflăm din prima pagină a ziarului în articolul „Începutul împărțirii de pământ” despre probabilitatea incertă

a unor promisiuni guvernamentale privind „împărțirea pământului” în județul Hunedoara. „Țărănimea noastră a început într’adevăr a nu mai crede că va mai fi ceva din Legea de împărțire a pământului. Guvernul Vaida a luat scaunul puterii, cu făgăduința împărțirii pământului. N’a făcut’o că n’a putut’o face. Și n’a putut’o face, pentru-că în ziua când era să înceapă desbaterea Legii de împărțire a moșiilor în vechiul Regat (după ce Legea pentru Basarabia o votase), a fost trimis înlături dela cârma țării. Guvernul Averescu a făcut aceeași făgăduință și în vechiul Regat a și început împărțirea, mergând însuși întâiu ministru în tragerea brazdei de graniță a celor dintâi împărțiri în câteva sate. În Ardeal nu s’a tras până azi nicăiri o brazdă de hotar nou, care să desice cutare moșie mare în loturi (parcele mici) ce se dau în stăpânire plugarilor lipsiți. De aceea poporul nostru a început a fi Toma necredinciosul, și când noi scriem să nu-și piardă nădejdea, că Legea e adusă, cu acea glumă nu se poate face, împărțirea va veni!, - el ne privește clătind din cap, plin de neîncredere. SE POATE!, ne zicea mai ieri un țăran, se poate că s’o împărți pământul – copiiiilor noștri, dar nu nouă!...”

- în numărul 8 din 25 septembrie 1925 pe prima pagină putem citi 2 articole interesante cu titlul „Stări îngrijorătoare privind sănătatea poporului” și „Starea timpului și sămănturilor”.

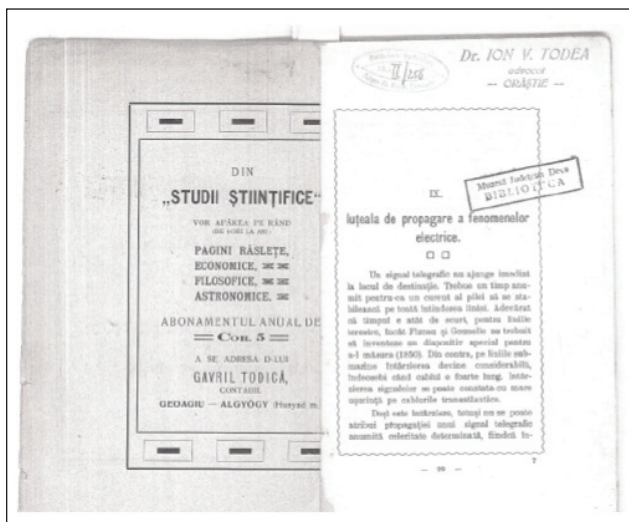
- în numărul 1 din 27 ianuarie 1927 cititorii ziarului pot lectura o „Veste plăcută” în care află despre scăderea taxelor pe exportul de vite. De asemenea, în articolul cu titlul „Banca voluntarilor” află de înființarea la Cluj a unei bănci a voluntarilor care în scurt timp „a prins putere și dă dovada unei desvoltări firești îmbucurătoare [...] Cei ce aveți lucru pe la Cluj sau de luat un împrumut din Cluj, bine faceți dacă treceți pe la *Banca voluntarilor* căci dând câștig după împrumut, cel puțin faci să cadă acel câștig în mână la oameni vrednici, cari au dovedit că sunt gata a șe jertfi nu din porunca legilor, ci din porunca inimilor, pentru mărirea Țării Românești!”.

Prima pagină a numărului 2 din 3 martie 1927 este dominată de articolul cu titlul „Biruri sau dări nedrepte – Legea chiriilor omoară pe români!”. Cititorii ziarului pot afla din conținutul articolului că „nu știm, cum fac și cum dreg, dar par’că unii miniștri ai țării noastre, înainte de a croi unele legi, se duc sfatul înțelepților Sionului, marele Meșter – croitor de fărădelegi. Așa stă lucrul și cu nenorocita și ucigătoarea lege a chiriilor. Plugarii noștri au simțit, câțiva ani de-a rândul, usturătoarele lovituri de biciu pe spinare ale birurilor nedrepte ca: rechiziții, prețuri-prostii maximale, taxe vamale la bucate. Acele lovituri i-au îndoit de șele, dar nu i-au doborât cu totul la pământ. Plugarii au fost împedecați de a câștiga ceea ce li-se cuvenea la pământul și munca lor. [...] Eftinătatea pâinei și cărnii au atras, în rândul întâiu, droaia de străini în țara românească. Această năvală a avut multe urmări rele. Străinii având bani de valută foarte de preț, mai mare ca a Românilor, au luat cu chirie sau au cumpărat mai toate casele goale, de prin orașe mai cu samă. De aci a ieșit alt rău. Chiriile s-au scumpit și case nu s’au mai găsit. [...] Bogăția se poate împărți, sărăcia nu. S’au putut împărți moșiile mari, pentru să se îplinească trebuințele multor săteni săraci. Dintr’o mare moșie s’au săturat de pământ sute de oameni. [...] Noi însă, care cunoaștem bine planurile drăcești ale înțelepților „Sionului” jidovesc, le zicem: stricați legea chiriilor, scoateți șarpele jidovesc dintre proprietari și chiriași, dacă voiți să trăiască bine și în pace neamul românesc!”

IV. PUBLICAȚIILE ȘTIINȚIFICE

ÎN CATEGORIA PRESEI ȘTIINȚIFICE

nominalizăm și prezentăm studiul următoarelor titluri

STUDII ȘTIINȚIFICE (1910 – 1912) – Redactată aproape în întregime de Gavril Todică, revista se publica trimestrial, având câte patru fascicule pe an, fiind tipărită tot în „Tipografia Nouă” din Orăștie. Apariția ei a fost determinată atât de lipsa unei alte reviste de specialitate cât și de conștiința că „adevărata cultură a unui popor, nu se poate înfirișa numai cu literatură frumoasă, fără temeiul solid al științelor exacte”¹²⁰. Primul capitol al publicației prezenta binefacerile aduse în viața omului de descoperirile științifice. Între acestea se numărau „transportul peste mări și țări..., avântul cel uriaș al industriilor, combaterea boalelor epidemice, cunoașterea falsificării alimentelor, cultivarea rațională a solului”¹²¹. Continuând a prezenta foloasele științei, redactorul preciza:

„Științele micșorează durerea sau curmă boalele. Ele măresc fertilitatea pământului, smulg trăsnetele din nori, luminează noaptea cu lampe feerice, întind până spre depărtări imense vederea omenească, ne fac să pătrundem adâncurile oceanelor...”¹²².

Apariția la Orăștie a acestei reviste științifice, ca și a altora care vor apărea în anii următori, este nemijlocit legată de activitatea neobositului dascăl al poporului, Gavril Todica¹²³, despre care revista *Transilvania* aprecia că se făcuse „cunoscut ca unul dintre puținii noștri cultivatori zeloși ai științelor, cu deosebire a celor astronomice și matematice și totodată ca scriitor priceput pentru răspândirea cunoștințelor științifice în cercuri mai largi ale poporului”¹²⁴. Revista s-a arătat preocupată de soarta economică a României, în urma convenției comerciale defavorabile semnată cu Austro-Ungaria. A militat pentru dezvoltarea învățământului economic românesc. **„Adevărata cultură a unui popor – scria Gavril Todica – nu se poate înfiripa numai cu literatură frumoasă, fără temeiul solid al științelor, care transformă suprafața globului și condițiile de existență ale omenirii”**. O caracteristică esențială a activității lui Todica a fost legătura strânsă între cercetarea științifică și popularizarea rezultatelor sale „fie prin viu grai, fie prin scris”. El însuși se definește, de altfel, prin aprecierea că „nu putem fi demni de cercetători și descoperitori decât răspândind luminile aprinse de ei”¹²⁵. Activitatea de răspândire a cunoștințelor științifice, ca de altfel întreaga activitate de culturalizare a poporului, a completat lupta politică a românilor din monarhia dualistă, constituindu-se ca parte integrantă a mișcării de emancipare națională.

Noua publicație prezintă pe larg articole din domeniile științei, economiei și culturii. Prin condeiul singurului său editor și redactor, G. Todica, revista exprima convingerea că poporul român are nevoie de o mai serioasă „educație economico-financiară”, pentru a se putea apăra de abuzurile „capitalului financiar față de sârmanul producător”¹²⁶. Este vorba aici de o concepție unanim împărtășită în acei ani de intelectualii români din Transilvania, după care masa poporului, mai ales categoriile neștiutoare sau puțin știutoare de carte, trebuie înzestrată cu un minim de cunoștințe care să-i înlesnească posibilitatea de a înțelege măcar mecanismele financiare elementare și consecințele pozitive sau

nefaste ale împrumuturilor în continuă creștere. În prelegerile sale „poporale”, cărora le făcea loc în periodicele editate la Orăștie, ca și în alte publicații la care colabora, Todica a abordat consecvent teme ca „Băncile”, „Creditul”, „Banii”, „Valoarea de paritate”, „Rutele” etc., concluzionând că „împrejurările grele în care ne ducem traiul ne avizează din ce în ce la oțelirea forțelor proprii, la considerarea trebuințelor reale și practice ale vieții”¹²⁷. Mergând mai departe, dincolo de starea materială precară în care se găsea poporul, revista dezbătea o consecință de ordin social caracteristică Transilvaniei acelor ani: exodul unui număr tot mai mare de români în străinătate, îndeosebi în America¹²⁸. Combătând afirmațiile autorităților că emigrările își găsesc explicația în dorința de înavuțire rapidă, ea sublinia că, în principal, „exodul maselor țărănești se datorește sărăcirii lor și numeroaselor împrumuturi țărănești”¹²⁹.

Revista *Studii științifice* s-a arătat preocupată de soarta economică a României, arătând, de pildă, în legătură cu convenția comercială, din 1899 cu Austro-Ungaria și convenția adițională din 1909, că în stabilirea taxelor vamale „s-au validat interesele agrarienilor unguri, în dauna muncitorimii (române-n.n.)”¹³⁰. Totodată, în ce privește convenția româno-austro-ungară din 1876, este sesizat faptul că aceasta „avu drept urmare o scădere a negoțului de vite și ofilirea începuturilor de industrie națională, ori chiar distrugerea celor mai multe din străvechile meserii românești, care fiind rău pregătite de luptă și insuficient înzestrate, anevoie puteau rezista concurenței produselor industriale austro-ungare, cărora porțile țării le erau larg deschise”¹³¹.

În chip predilect, revista evidențiază valoarea și rolul științei în viața societății, legătura organică dintre știință, societate, progres. „Științele – subliniază cu o înflăcărare care ne face să recunoaștem pasiunea de cercetător a lui Todica – micșorează durerea sau curmă boalele. Ele măresc fertilitatea pământului, smulg trăsnetele din nori, luminează noaptea cu lampe feerice, întind până spre depărtări imense vederea omenească, ne fac să pătrundem adâncimile oceanelor, să ne ridicăm în aer, să străbatem pământul cruciș și curmeziș în zborul locomotivelor...”¹³². Știința este promotoarea unor reale și inegalabile valori umaniste, reliefând unitatea și egalitatea ființei umane: „Nicăieri

ca în fața altarului nemărginirii, în fața universului, nu ne putem pătrunde așa de mult de idealul frățietății, de faptul că nu suntem decât oameni, oricărei rase sau religii am aparține¹³³. Deplina concordanță, care exista între religie și știință, era subliniată în același articol „Știința adevărată și religia adevărată sunt surori gemene, unite, a căror despărțire ar provoca imediat moartea amândurora. Cu cât e mai religioasă știința, cu atât promovează mai bine. Și tot astfel religia. Cu atât crește mai bine, cu cât își întărește baza mai solid și mai adânc în știință... Nu științele sunt nereligioase, ci lipsa de cultură științifică dă naștere ireligiozității. Acela e nereligios care se retrage îndărătnic de la studierea universului¹³⁴. Dimpotrivă cei care ignoră știința sunt nereligioși, în timp ce cercetătorii „sunt mai aproape de divinitate, ale cărei șoapte tainice, le aud din toate depărtările, din toate colțurile naturei”. Prin urmare, ținând cont de importanța științelor în viața materială și morală a omului, îndemna „să le acordăm atenție, să le îmbrățișăm cu toată căldura...”¹³⁵.

Aceste citate, alături de semnalul de alarmă pe care Gavril Todica îl trăgea la încetarea apariției revistei „Transilvania”, atenționând asupra necesității de a nu fi uitată partea științifică, care trebuia dată acestei culturi, fără de care intelectualii, la rândul lor, nu aveau cum să-i lumineze pe țărani¹³⁶, ne conving și astăzi asupra modului în care cercetările științei pot fi folosite în vederea realizării progresului și a bunăstării. Această convingere a fost, așa cum se poate constata, prin parcurgerea lucrărilor sale, aceea care l-a însuflețit să lupte cu toată forța pentru înzestrarea acestuia cu un minim de cunoștințe necesare.

Noua publicație prezintă pe larg articole din domeniile științei, economiei și culturii. Prin condeiul singurului său editor și redactor, G. Todica, revista exprima convingerea că poporul român are nevoie de o mai serioasă „educație economico-financiară”, pentru a se putea apăra de abuzurile „capitalului financiar față de sârmanul producător¹³⁷. Este vorba aici de o concepție unanim împărtășită în acei ani de intelectualii români din Transilvania, după care masa poporului, mai ales categoriile neștiutoare sau puțin știutoare de carte, trebuie înzestrată cu un minim de cunoștințe care să-i înlesnească posibilitatea de a înțelege măcar mecanismele financiare elementare și consecințele pozitive sau

nefaste ale împrumuturilor în continuă creștere. În prelegerile sale „poporale”, cărora le făcea loc în periodicele editate la Orăștie, ca și în alte publicații la care colabora, Todica a abordat consecvent teme ca „Băncile”, „Creditul”, „Banii”, „Valoarea de paritate”, „Rutele” etc., concluzionând că „împrejurările grele în care ne ducem traiul ne avizează din ce în ce la oțelirea forțelor proprii, la considerarea trebuințelor reale și practice ale vieții”¹³⁸. Mergând mai departe, dincolo de starea materială precară în care se găsea poporul, revista dezbată o consecință de ordin social caracteristică Transilvaniei acelor ani: exodul unui număr tot mai mare de români în străinătate, îndeosebi în America¹³⁹. Combătând afirmațiile autorităților că emigrările își găsesc explicația în dorința de înavuțire rapidă, ea sublinia că, în principal, „exodul maselor țărănești se datorește sărăcirii lor și numeroaselor împrumuturi țărănești”¹⁴⁰.

Revista *Studii științifice* s-a arătat preocupată de soarta economică a României, arătând, de pildă, în legătură cu convenția comercială, din 1899 cu Austro-Ungaria și convenția adițională din 1909, că în stabilirea taxelor vamale „s-au validat interesele agrarienilor unguri, în dauna muncitorimii (române-n.n.)”¹⁴¹. Totodată, în ce privește convenția româno-austro-ungară din 1876, este sesizat faptul că aceasta „avu drept urmare o scădere a negoțului de vite și ofilirea începuturilor de industrie națională, ori chiar distrugerea celor mai multe din străvechile meserii românești, care fiind rău pregătite de luptă și insuficient înzestrate, anevoie puteau rezista concurenței produselor industriale austro-ungare, cărora porțile țării le erau larg deschise”¹⁴². Lipsa de cunoștințe a omului nu doar că nu-l ajută, dar îi pot face și rău, lucru care era subliniat în articolul *Arme otrăvite*¹⁴³. Luând ca punct de plecare modul în care erau tratate definitiv anumite boli, articolul își propunea să arate „că până și substanțele cele mai nevinovate pot deveni otrăvitoare în anumite împrejurări”, la fel cum „otrăvuri de putere temută pot deveni inofensive, dacă ajung în condiții neprielnice dezvoltării lor”. Sarea, alcoolul, nicotina, opiul, veninul viperelor, substanțe comune, care pot avea efecte benefice, medicale, omul neînvățat le poate folosi pentru a-și face rău.

Un larg câmp de dezbatere pentru revistă, la fel ca întreaga presă românească din Transilvania, l-a constituit învățământul. Pornind de la

slaba dezvoltare a învățământului românesc, îndeosebi a celui economic, presa de la Orăștie a întreprins o veritabilă campanie pe linia dezvoltării acestui domeniu de mare importanță pentru susținerea ființei poporului român din monarhia austro-ungară. „Eminentul enciclopedist” – cum îl caracteriza *Cosânzeana* pe Gavril Todica – s-a numărat printre cei mai activi și zeloși partizani ai îmbunătățirii învățământului românesc, susținând mai ales necesitatea acută a dezvoltării învățământului economic. „Să nizuim a da o creștere mai științifică generației tinere – scria el în revista *Studii științifice*. Adevărata cultură a unui popor nu se poate înfiripa numai cu literatură frumoasă, fără temeiul solid al științelor, care transformă suprafața globului și condițiile de existență ale omenirii”¹⁴⁴. Căci, după cum va sublinia și cu alt prilej, având la temelia educației o formațiune economică, științifică, „altfel va aprecia liceanul mai târziu viața..., de cum o apreciază astăzi coconășul sclivisit, cu mintea zăpăcită de toate romanele senzaționale, cu simțurile tocite de toate senzațiile bolnave”¹⁴⁵.

Prin urmare, educarea poporului era un imperativ al momentului, iar Gavril Todica a insistat în mod repetat pentru dezvoltarea învățământului românesc, în special a celui economic. Necesitatea susținerii școlii și a Bisericii, care la rândul ei susținea școala, era o problemă mereu prezentă în paginile „Studiilor științifice”. În vederea susținerii cu succes a instituțiilor școlare, redactorul revistei vorbea chiar despre controlul care trebuia aplicat celor ce beneficiau de burse pentru ca, la rândul lor, după încheierea studiilor să sprijine aceste instituții. Tinerii „cu dor de muncă productivă” trebuiau sprijiniți și trimiși la școli, chiar în străinătate, căci „numai prin bunăstarea noastră economică – basa indispensabilă a întregii culturi – așezămintele noastre culturale vor fi și ele tari. Altminteri, vai de ele, cât timp sunt avisate la mila întâmplătoare, neavând rădăcini sănătoase, organice în mediul care le dă naștere”¹⁴⁶.

În astfel de condiții, fasciculele apărute în al II-lea an al existenței publicației au fost orientate spre scrieri de interes economic și chiar financiar. Autorul preciza, încă din *Prefață*, rostul educativ, urmărit de aceste publicații, prin care dorea să se facă perceptibile lucruri puține, dar care să servească vieții de zi cu zi a omului. Scopul era precizat clar de autorul însuși, care sublinia că:

„În asemănare cu a altor neamuri, activitatea noastră intelectuală, sub raportul pregătirii social-economice, se reduce la foarte puțin. Cu excepția unor conducători și funcționari de bancă, a unor avocați și profesorii unei școli comerciale, ceilalți intelectuali ai noștri nu au nici o educație economică-financiară. La alte neamuri, la Evrei bună-oră, cunoștințele aceste fac parte întregitoare din cultura generală. Completarea educației, în acest sens, ni-se impune și nouă. Împrejurările grele, în cari ne ducem traiul, ne avisează din ce în ce la oțelirea forțelor proprii, la considerarea trebuințelor reale și practice ale vieții.

Câteva fascicule, formând anul II al publicației mele *Studii științifice*, sunt menite răspândirii acestor idei și discuției unor probleme de interes pentru activitatea noastră economică în viitor.

Mulți vor întreba: ce rost au amănunțimile în unele chestii și nici o amintire despre altele?

- Rost *educativ*, voi răspunde...

Nu zic, prin aceasta, că nu ar avea cei mai mulți *învăpăiată râvnă* de a se lămuri. Dar, *lipsa unor scrieri potrivite nepăsători îi face pe dânșii*. Broșurile portative streine, ca cele de Fuchs și Borghet din Sammlung Goschen, ori de Wildner din Stampfel-fele Tudományos zsebkönyvtar, gem de definiții obositoare, fără să fie cu destulă atenție la aplicațiile practice.¹⁴⁷

Iată deci rostul volumașelor din acest an al publicației mele. Plecând din considerații practice, scriu tot pentru viața practică”.

„Împrejurările grele, în care ne ducem traiul, ne avisează din ce în ce mai mult la oțelirea forțelor proprii, la considerarea trebuințelor reale și practice ale vieții”¹⁴⁸, iată afirmația care ne dezvăluie cauza ce a stat la baza formării concepției sale economice. Aceasta corespundea cu modul de gândire al intelectualității ardelenilor de atunci. „E timpul să ne ridicăm prin noi înșine”, concluziona acesta la sfârșitul articolului intitulat *Tributari străinilor*¹⁴⁹. Această concepție o găsim și în alte articole de natură economică. Pentru a face posibilă realizarea progresului, revista și redactorul său lansau mereu apeluri către români pentru a-și îndruma copiii să îmbrățișeze comerțul și meseriile. Astfel se crea posibilitatea

de a înlătura exploatarea străinilor și se putea ieși din starea de calicie și decadentă. Bogățiile acestui pământ erau un alt motiv, pentru care românii trebuiau să-și îndrepte copiii spre negoț și meserii, altminteri – neștiindu-le aprecia cum se cuvine, acestea ar fi ajuns tot pe mâna străinilor, care le cumpărau la prețuri de nimic. Era o tristă realitate, dar acești străini știau a profita de toate bunurile noastre, atâta timp cât nu exista o clasă mijlocie destoinică, ridicată din rândul românilor. De aceea pentru o bună organizare economică, mai ales la sate, și pentru a oferi un sprijin național tuturor românilor, autorul indica și principalele mijloace pentru atingerea acestui scop.¹⁵⁰

În aceeași direcție a necesității instituirii poporului cu cunoștințe elementare care să-i servească, în viața cotidiană, la alegerea celor mai potrivite căi de redresare financiară, fasciculele II-III din anul al doilea ale „Studiilor științifice” erau dedicate în special prezentării instituțiilor economico-financiare. De altfel, acest fascicul dublu este oarecum deosebit, deoarece, deși se menționa că era vorba de al doilea an de apariție, totuși, el vedea lumina zilei abia în anul 1912, fiind tipărit în tipografia „Concordia” din Arad¹⁵¹. Motivul acestei schimbări, ca și cel al întârzierii apariției, nu a fost elucidat de nici unul dintre cercetătorii de până acum. Putem doar presupune că momentan Gavril Todică a găsit acolo condiții propice editării lucrărilor sale, mai ales, că pentru o perioadă de timp, concluziile cercetărilor sale, tipărite în volume separate, au apărut tot la Arad. Cert rămâne faptul că după apariția acestuia, revista își înceta apariția.

Întorcându-ne și privind spre conținutul acestui fascicul, vom înțelege cum învățatul om de știință înțelegea să prezinte cititorilor binefacerile sau, dimpotrivă, pierderile înregistrate prin împrumuturile efectuate la diferitele instituții financiare. *Creditul, Băncile, Băncile de emisiune, Moneta de hârtie, Banca austro-ungară, Banca României, Bursa, Comerțul, Comerțul intern, Comerțul extern* sunt cele mai necesare subiecte care trebuiau dezbătute pentru a-i feri pe români de a-și pierde și bruma de avere pe care o agoniseră, ținând seama de condițiile nefaste, care îi determinau să apeleze tot mai adesea la împrumuturi¹⁵².

Alte articole, între care menționăm *Trusturi și Carteluri*, urmăreau să atenționeze asupra primejdiei capitalului străin care, odată ce reușea să pătrundă în țară, aducea cu sine aservirea economică, lucru de o mare gravitate. Mai mult, articolul *Reglementarea comerziului internațional. Convențiile comerciale*, scoteau în evidență faptul că prin stabilirea unor astfel de convenții dezavantajoase românilor s-a ajuns la „o scădere a negoțului de vite și ofilirea începuturilor de industrie națională”¹⁵³. Redactorul revistei se dovedea astfel interesat de soarta tuturor românilor, indiferent unde se aflau aceștia.

O altă problemă abordată în paginile „Studiilor științifice” a fost aceea referitoare la emigrație și în special la emigrația românilor spre America. Articolul *Băncile noastre și emigrările* abordează această realitate a vieții ardelenesti din acele timpuri. Lipsurile și sărăcia erau cele care îl îndemneau pe țărănul român să caute noi posibilități de supraviețuire, chiar dacă pentru aceasta era nevoie de o adevărată autoexilare, care aducea în suflete dorul față de țară și de familia lor ¹⁵⁴.

Din paginile publicației sale nu ar fi fost posibil să lipsească nici studiile legate de mediul înconjurător. *Aventura, Vânturile, Meteorologia* erau articole care dezbăteau în profunzimea lor aceste subiecte, explicându-le cititorului și dându-i o serie de informații, pe care nici chiar în școlile timpului, atât de neaccesibile copilului de rând, nu le întâlneai. În plus, acestea erau însoțite și de o serie de ilustrații, venite să lămurească pe deplin pe oamenii simpli, puțin cunoscători de carte¹⁵⁵.

Toate aceste aspecte, surprinse în paginile „Studiilor științifice”, vin să ne convingă asupra modului în care valorosul om al științei înțelegea să lucreze pentru instruirea neamului său și pentru progresul acestuia. Prin munca sa, revista, care înceta doar după doi ani de la apariție, și-a adus o importantă contribuție la procesul emancipării sociale și naționale, fiind binecunoscută în întreaga zonă. Deși a avut o existență scurtă, revista *Studii științifice* s-a bucurat, mai ales în zona Orăștiei, de o largă popularitate, aducându-și o contribuție importantă la opera generoasă de răspândire a cunoștințelor științifice în rândul poporului, la promovarea progresului cultural-științific.

Consemnăm câteva din titlurile articolelor pe care le-am considerat mai interesante și semnificative: „**Ne trebuie cultură**” (fasc. I 1910, p. 3-14):

„Să ne cunoaștem” (idem, p. 26-48); „Atmosfera” (fasc. III-IV, 1910, p. 1-29); „**Metereologie și prognosticul timpului**” (idem, p. 79-97); „**Rosturi economice**” (fasc. I, 1911, p. 2-31); „**Băncile noastre și emigrările**” (fasc. II, 1911, p. 1-16) etc.

Pentru a face mai bine înțeleasă tematica și modul de prezentare a informațiilor pentru cititorii publicației, iată câteva exemple:

În „STUDII ȘTIINȚIFICE” fascicolul II din 1910, putem citi un interesant articon referitor la Gabriel Lippman, beneficiarul Premiului Nobel pentru fizică: „Premiul Nobel pentru fizică, fu atribuit, în anul 1908, lui Gabriel Lippman, membru al Institutului din Franța, profesor la Facultatea de științe din Paris.

Pe la noi nu am prea auzit multe lucruri despre acest învățat. Nu-i cunoaștem trecutul, nu-i cunoaștem lucrările, nu-i cunoaștem scrierile.

Născut în 1845, în Alsacia, un vechiu elev al Școlii Normale din Paris, Lippman a ajuns celebru în toată lumea cultă prin frumoasa sa invențiune a fotografiei interferențiale de culori.

Celostatul său e cunoscut de toți astronomii.... ”

Articolul continuă cu prezentarea a numeroase alte invenții importante ale deținătorului Premiului Nobel, prezentarea principalelor Cursuri și Memorii științifice. În final, „pentru cetitorii noștri traduc două comunicări de ale acestui savant. Una se referă la știință în raport cu industria; a doua la relațiunile dintre măsurile electrostatice și electromagnetice” – subliniază autorul articolului.

Editorul și redactorul – *STUDIILOR ȘTIINȚIFICE* acordă o atenție aparte și temelor de interes general, unor subiecte pe care le putem include în categoria senzaționalului. În articolul „Arme otrăvite” publicat în unul dintre numerele apărute în anul 1910, putem lectura: „Se scria nu de mult că autoritățile au descoperit în Siberia o sectă care avea o datină curioasă, cu totul deosebită de multele datini înregistrate și neînregistrate de etnografi. Acei membrii din corporațiunea sectei, cari aveau nenorocirea să cază în boale incurabile, la voința proprie și în temeiul unei decisiuni comune, erau vindecați radical nu numai de boală, ci și de viața cea năcăjită.

...Ceea-ce iarăș dovedește vorba înțeleptului Akiba: nimic nou sub soare.”

Datina sectei din Siberia ne revocă imaginea insulei Keos unde pe timpul lui Socrate, într-o anumită zi a anului, se adunau bătrâni neputincioși ai Eladei care „își mâncau pomana” ei înșiși... Într-un limbaj caracteristic timpului, Gavril Todică prezintă cititorilor săi o poveste fascinantă, lecturarea căreia, o dată începută, nu putea fi întreruptă.

Consultând Fascicolul I al *STUDIILOR ȘTIINȚIFICE* tipărit la „Tipografia Nouă” din Orăștie în 1910, atenția ne-a fost reținută de articolul „Adrese”. Gavril Todică începe astfel redactarea articolului:

„Învățații de Nemți și Englesi – cărora le ajunge timpul la toate împărțesc pe oameni în deosebite moduri.

Unii îi împărțesc după culoarea părului; alții după strănut, alții după străngerea de mână; alții după forma nasului.

Aș vrea să știu cum m-ar clasifica pe mine, când le-aș strânge mâna și cum l-ar clasifica pe nea Pavel, care strănută câteodată de pune în picioare toți vecinii strigându-i: Noroc nene Pavele!”

Dar, ne precizează Gavril Todică, să nu alergăm la nemți și englezi. Apreciatul nostru istoric V.A. Urechia clasifica oamenii după felul cum sună la clopoțel, când doresc să intre în casa unui boier. În continuarea articolului sunt prezentate mai multe exemple de clasificare a seminelor noștri de către poștași, după felul în care adresează scrisorile unei persoane fizice sau juridice.

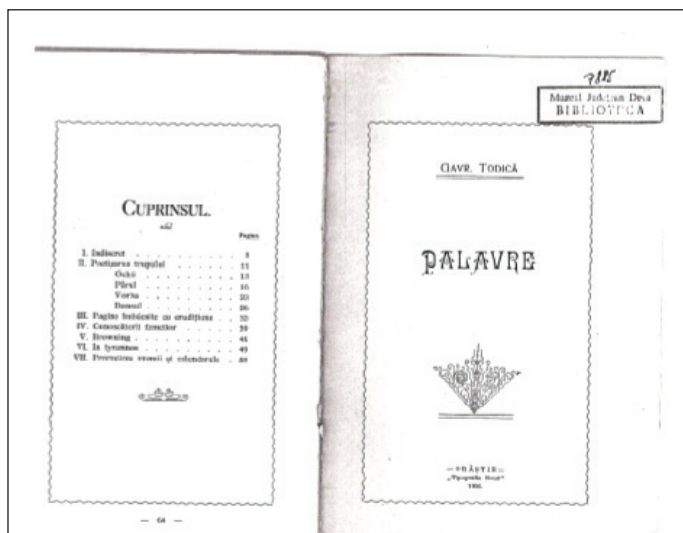
Aflăm cum sunt adresate scrisorile „nimfelor” ale „Cosinzenelor din bucătărie”, scrisorile, răvașele și biletele dictate de „văpaia inimei iubitoare” care sunt îmbibate cu parfum, precum și scrisorile de dragoste expediate de „un trimițător care este sau profesor sau vr’un sărman muritor care e amoretat turtă”.

În partea a II-a a *STUDIILOR ȘTIINȚIFICE*, tipărită la Tipografia preotului Ioan Moța în același an 1910, editorul transmite cititorilor săi: „Cu acest fascicol dublu, termin anul întâiu al publicației. Cetitorii se pot convinge că, în loc de 12 coale, câte le punea în vedere *Prospectul* meu, am dat 21 de coale.

Pentru a putea întâmpina speșele simțitoare reclamate de publicație și îndeosebi pentru a putea tipări partea astronomică cât se poate de ilustrată, rog pe restanțieri să nu mai întârzie cu achitarea abonamentului de 5 coroane...

Rog îndeosebi așezămintele noastre culturale, ca prin abonarea de câteva exemplare, să promoveze o lucrare menită exclusiv răspândirii științelor exacte în sinul intelectualilor noștri.”

PALAVRE (1906)

Consultând numerele existente la Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, am dedus că primul exemplar al publicației a fost editat în anul 1906, fiind tipărit la „Tipografia Nouă” din Orăștie. Existența unui număr mic a „PALAVRELOR” nu a permis stabilirea unei periodicități, publicația fiind amintită doar în trecere de studiile de specialitate sau chiar ignorat.

Ca format, publicația era realizată sub forma unei mici broșuri, având cuprinsul structurat în șapte capitole, redactate în totalitate de Gravril Todică. Primul capitol, al presupusului prim număr, intitulat *Indiscret*, prezenta diferite modalități de întreținere a frumuseții femeii: cosmeticele, între care sunt menționate „apa de Geneva” și binefacerile

ei, efectul laptelui de măgăriță asupra întreținerii pielii, efectul masajului electric asupra ridurilor, a atropinei la menținerea frumuseții ochilor, precum și mijloacele necesare menținerii siluetei¹⁵⁶. Reproducem câteva fraze din interesantul articol precedat de patru versuri sugestive:

Te cunosc, mândro, pe frunte,
Că pui rumenele multe:
Nu știu cum dracu le-ai pus
De pe nas nu ți-au ajuns!

(Poporan)

„Bunica mea a rămas uimită, când i-am cetit din o gazetă, că oricine poate cumpăra toată frumusețea trupului cu o sumuliță de parale, nu tocmai mare.

Vorba e de paraluțe albe și poți avea păr cu frizură artistică; sprâncene, cari te bagă în friguri; dinți ca două șire de măgăritare,-aidoma ca Șulamita lui Solomon- obraji rumeni ca bobocii de trandafir, etc, etc, - cine le mai ține rostul?

Un lucru nu pricepuse bunica multă vreme și anume, cum de *nu îmbătrânesc doamnele dela orașe, ci rămân tot-deauna tinere și frumoase.*

Dar în fine, gazeta ni-a dat cheia explicării, căci iată ce ne spunea:

„...Articolul prezintă în continuare pe larg rețeta utilizării „apei de Geneva” care curăță dinții, întărește gingiile, reînflorește esențial cărnurile, întărește vederea, curăță pielea și face să dispară încrețitul feței, face să dispară sudoarea, etc. etc. etc.

Capitolul următor, intitulat *Poetizarea trupului*, avea subtitlul: *Digresiuni sentimentale prin atmosfera iubirii: ochii, părul, vorba, dansul*. Așa cum însuși autorul o menționa „Se presară intermezuri lirice pe încheieturi socotite”, prezentând constatările făcute asupra diferitelor părți ale trupului, alături de scurte creații poetice, menite să scoată în evidență ideea subliniată¹⁵⁷. Modul în care este redactat articolul, trezește interesul pentru lectură încă de la prima frază: „Curioasă jivină e și omul. Un oarecare filosof atrăgea luarea aminte, că băiatul de cum vine pe lume începe a plânge, drept semn că nu se simte bine. Până crește și prinde putere, se îndestulește cu leagănul, iar când e mare nu-i ajunge lumea întregă...”.

Impresiile personale ale neobositului editor, bazat pe cercetările științei asupra „gătelilor” era publicat sub titlul *Pagini îmbâcsite de erudiție* și constituia cel de al treilea capitol al lucrării¹⁵⁸. Acestuia îi urmau concluziile fixate de Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nestroy – umoristul vienezilor, Shakespeare și Molière, considerați „cunoscătorii femeilor” asupra complexității acelor care au fost menite a însoți viața omului și sunt grupate în capitolul patru¹⁵⁹.

Cel de al cincilea capitol, intitulat *Browning*, cuprindea câteva referiri la opera poezilor englezi cu același nume¹⁶⁰. Era urmat de punctele de vedere ale redactorului asupra menirii poezilor și meseriașilor sau a importanței numismaticii și arheologiei. Atenția se îndrepta și asupra existenței unor alimente contrafăcute din punct de vedere chimic și comercial, catalogate a fi adevărate falsuri. Toate erau expuse în capitolul numit *In tyrannos...*

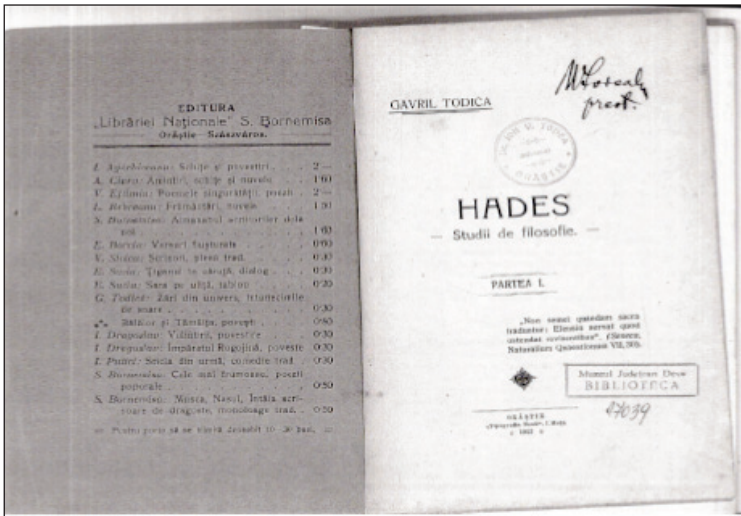
Ultima parte a revistei, având titlul *Prorocia vremii și calendarele*, vorbea despre incertitudinea cercetătorilor care lucrau la prognoza vremii și la întocmirea calendarelor. Pornind de la schimbările neașteptate, care pot interveni în acest domeniu, era prezentată constatarea că e mai ușor să pătrunzi în mintea femeii decât să prevezi schimbarea vremii. Această incertitudine a determinat pe toți cercetătorii din domeniul respectiv să vorbească despre timpul probabil, lucru care până astăzi este neschimbat. În același timp erau prezentate și străvechile metode ale țăranilor de a cunoaște vremea, în funcție de semnele date de natura înconjurătoare¹⁶¹.

Parcurgând paginile revistei, se poate înțelege din ce cauză aceasta a fost încadrată în categoria publicațiilor cu profil științific. Prezentarea efectelor descoperirilor diferitelor ramuri ale cercetării asupra omului și a naturii, sub această formă informațională – menită a stârni curiozitatea cititorului – justifică într-un fel și titlul ales de redactor pentru publicația sa. „Palavre” este, prin urmare, o lucrare care contribuia într-un mod aparte la emanciparea culturală a românilor, care aveau să o citească.

HADES (1912) – Primul număr al publicației care avea inscripționat ca un subtitlu pe prima pagină, *Studii de filozofie – partea I*, vedea lumina tiparului în anul 1912, în „Tipografia Nouă” a

lui Ioan Moța din Orăștie, fiind editată de Gavril Todică. Precizarea de pe copertă, care arăta că ar fi vorba de o primă parte, ca și mențiunea apărută în „Libertatea” părintelui Ioan Moța „volumul a îmbogăți literatura noastră științifică cu partea I, din un șir de cărți de știință ce are de gând să le scoată”¹⁶², aduc confirmarea că este vorba de o revistă cu mai multe numere. Studiul numerelor existente la Biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane de la Deva, nu a permis însă, stabilirea periodicității publicației. Revista era deschisă cu un cuvânt *Către cititori*, în care autorul însuși preciza că:

„Mai întâiu, cartea de față nu se adresează cetitorilor plugari. Aceștia își au sfânta biserică, la care aleargă cu tămâie, busuioac și inimă smerită. Se adresează acelor cărturari, cari parte au perdut cărările ce duc la biserică, parte sunt prea aruncați încoace și încolo de valurile reci ale materialismului.

S-au făcut obiecții direcției științifice și în special științelor fizice, că se mișcă în cadre prea reale și materiale. Obiecțiile nu sunt îndreptățite. Contemplația filosofică poate începe numai când faptele

relevante de experiență sunt atât de lămurite, încât cineva se poate ocupa cu ele, fără să devieze în speculații metafizice. Momentul acesta a sosit abia acum, la începutul secolului XX. După ce întreg secolul trecut a absorbit spiritele prin exuberanța de fapte nouă, s-a ajuns astăzi la un punct de liniște, și lumea se întoarce la filosofie. Filosofia se manifestă mai întâiu în tendința de a explica rostul faptelor acumulate, al fenomenelor observate. Ostwald din Lipsca întemeiază prima revistă de filosofie naturală. Corbu, See, Belot, Arrhenius, Ligondes emit alte teorii cosmogonice. Crookes statorește gena elementelor. Electronii, radiul, schimbă concepțiile despre materie. Se află nex și analogii între sisteme siderale și sisteme moleculare. Se recunoaște sincer adevărul enunțat de Seneca: „Neque enim omnia deus homini patefecit. Quota pars operis omnia deus homini patefecit. Quota pars operis tanti nobis committitur?... Maior pars sui operis, ac melior effugit oculos: cogitatione visenda est”. Astăzi înseși științele fizice te duc în vestibulul eternității. Cu ajutorul lor privirea noastră intelectuală trece departe peste limitele vieții scurte și ale lumii vizibile. Se scufundă în adâncul timpurilor. Sboară în nemărginirea spațiului. Prinde din ceva ce a fost, este și va fi. Intellectului cugetător i-se îmbulzesc întrebările cele mai curioase: de ce e pământul așa cum este...

Înainte aștorfel de probleme nu ne putem închide ochii spiritului. Lumina scâpărătoare a inteligenței ne îndeamnă să ne interesăm de ele. Astfel HADES nu trebuie să inspire ideea că aș vorbi de IAD în sens religios. Etimologia cuvântului însemnează lumea invisibilă. Filosofia lumii nevăzute trebuie să ne intereseze pe toți, căci INVISIBILUL STĂPÂNEȘTE ȘI LUMEA VISIBILĂ...”¹⁶³. În același loc, Gavril Todică lămurirea și numele pe care l-a atribuit lucrării sale: „Astfel Hades nu trebuie să inspire ideea că aș vorbi despre iad, în sens religios. Etimologia cuvântului înseamnă lumea invizibilă”¹⁶⁴.

Cuprinsul revistei este structurat în șapte capitole: *Preocupările științei; Microcosmos și macrocosmos; Vibrațiile; Lumea sensurilor noastre; Spațiul și timpul; Viața celulei și viața organismului; Radiotelegrafia și fenomenele telepatice*, în care sunt abordate subiecte variate din domeniul chimiei, electricității, astronomiei, anatomiei și din natura care ne înconjoară.

Condus de credința mărturisită, în chiar primul capitol la revistei, că „rezultatele mari și fecunde pot proveni și din observații simple”, redactorul concluziona „În domeniul cercetării științifice nimic nu trebuie disprețuit”¹⁶⁵.

Al treilea capitol prezenta constatări ale chimistului William Crookes, potrivit cărora toate elementele tabelului periodic se reduc la unul singur, la sinteza energiei, denumită „protilă”. În continuare, erau expuse efectele vibrațiilor asupra organismului. Conform acestora, „când vibrațiile sunt ritmice avem sănătate, vigoare, conștiință. Când vibrațiile nu sunt ritmice avem: boală, ruină fiziologică, inconștiență, dismembrare completă, moarte. Când vibrațiile a două centre, a două individualități sunt armonice, avem atracție, simpatie, iubire. Când vibrațiile sunt disarmonice, dau naștere repulsiei, antipatiei, urei. Simpatia și antipatia, iubirea și ura sunt cei doi poli ai sentimentelor umane. Ele constituiesc pentru om marea lege a atracției și repulsiei, în fond amândouă provenind din același principiu fundamental: vibrația.”¹⁶⁶ Ne-am oprit la acest citat, deoarece l-am considerat deosebit de grăitor asupra modului, în care Gavril Todiciă știa să facă cunoscute, într-un mod atrăgător, descoperirile științifice.

Această calitate a sa a fost remarcată și de celelalte două publicații apărute în Orăștia acelor vremuri: „Libertatea” și „Cosânzeana”. Prezentând cuprinsul lucrării, părintele Moța consemna „7 articoli (articole, n.n.) foarte interesanți, bine lămurii și lucrați în chip atrăgător, așa că deși cuprinde știință, care nu dă o cetire așa ușoară și oriși-cui, plăcută, articoli lui Todiciă îi cetești cu drag, întâlnind aproape pe fiecare pagină o asemănare drăguță, o icoană ce urmează înțelegerea și fără îndoială ai folosi pe urma acestor cetiri”¹⁶⁷. Cam în același timp și Sebastian Bornemisa nota: „Scrisul domnului Todiciă e totdeauna atrăgător, chiar și prin stilul d-sale ușor, nesilit, adeseori de un umor potrivit și înviorător. E citit cu drag, fără oboseală. Cei care vreau să se țină în curent cu înaintările științei nu se pot lipsi de cărțile d-lui Todiciă”¹⁶⁸.

Finalul ambelor citate surprinde încă un aspect, care îl caracteriza pe autorul revistei. Ambele remarcă foloasele aduse și chiar indispensabilitatea acestor informații științifice în viața omului.

În același timp, ne îndreptățesc să concluzionăm că și prin această revistă Gavril Todică a demonstrat că nu era doar cercetătorul limitat, preocupat de domeniul său de activitate, ci dimpotrivă, un vrednic slujitor al neamului românesc.

PARADOXE (1914 – 1916) – Apărută la Orăștie în anul 1914, revista este rod al muncii neobositului cărturar Gavril Todică. Spre deosebire de publicațiile apărute până atunci, noua revistă era concepută și editată într-un stil mai aparte, fiecare număr având un anumit subiect central, în jurul căruia apăreau celelalte articole.

Numărul exemplarelor pe care le-am consultat, nu ne permite să facem o descriere amănunțită a acestei publicații. Pentru a confirma însă cele enunțate în pasajul anterior prezentăm conținutul unora din aceste broșuri. Iată de exemplu un fascicul dedicat lui Aurel Vlaicu, subliniind munca desfășurată de marele inginer român din Bințiți (sat situat la circa 20 de kilometri de Orăștie). Ca o încununare a eforturilor sale erau premiile și performanțele obținute. Toate se încheiau brusc, într-un mod neașteptat, prin tragicul accident, care a dus la moartea acestui adevărat deschizător de drumuri în domeniul aviatic. Gravitând în jurul temei centrale apăreau articolele *Rosturi economice și războiul* și *Glorie românească*.

Un alt număr, dedicat în mare parte războiului, cuprindea următoarele articole: *Biologia și războiul*, *Un răspuns*, *Motivele războiului*, *Vina războiului și pacea*¹⁶⁹. Tot axat pe tema războiului era și un alt număr, publicat în 1916, din cuprinsul căreia erau publicate următoarele articole: *Între vis și realitate*, *Un țăran filosof*, *Scump la țărâțe*, *ieftin la farină*, *Din binefacerile războiului*, *Anexiuni și războiu continuu*¹⁷⁰.

Problematica războiului a fost așadar de mai multe ori dezbătută în paginile acestei reviste. Lucrul este oarecum firesc, dacă ne gândim că este vorba de singura revistă românească, care apărea în Orăștie după declanșarea Primului Război Mondial. Faptul că publicația nu avea un caracter politic-național a determinat autoritățile să aprobe editarea ei. Gavril Todică știa însă să lucreze neconținut pentru instruirea neamului românesc. Revenind asupra temei războiului, insistă asupra faptului că

războaiele de cucerire au ca obiect înrobirea altor națiuni căci „orice anexiune forțată conține germen de război”¹⁷¹. Astfel putem constata că aceia ce parcurgeau atenți paginile revistei aveau posibilitatea să întrevadă cum printre rânduri, redactorul revistei vorbea despre nedreptatea războiului, în care fiii țării erau implicați, fiind târați într-o conflagrație mondială care le era străină intereselor proprii.

Arătând diferența dintre războiul de cucerire și războiul de întregire, autorul sublinia: „Prin întregire putem înțelege dar, în primul rând, unitatea culturală”¹⁷². Micul citat ne face și astăzi să înțelegem mesajul transmis. Unitatea culturală era aceea care trebuia realizată cu primordialitate pentru ca, ulterior, să se poată realiza întregirea neamului. Toate acestea nu se puteau înfăptui decât în timp de pace, ceea ce îl determina pe iscusitul cercetător să militeze pentru obținerea acesteia. În acest context, el nota „năzuințele omenirii civilizate și progresul ei sunt pacea durabilă și dezarmarea”¹⁷³.

Aspectele surprinse în cele analizate de noi ne permit, totuși, să afirmăm că Gavril Todică își continua și prin această revistă munca de culturalizare a poporului, fără de care nu era posibilă realizarea progresului, de orice fel ar fi fost acesta și, implicit, nici susținerea luptei pentru realizarea unității naționale.

„CONVORBIRI ȘTIINȚIFICE” (1917 – 1923) – În contextul intensificării luptei naționale și a prefigurării Unirii Transilvaniei cu România, popularizarea literaturii și a științei a devenit o preocupare de prim rang în rândul ziariștilor, gazetarilor și intelectualilor de frunte din Transilvania, încât au apărut publicații științifice aparte, ce au purtat amprenta strictă a colaboratorilor precum și linia culturală a redactorului responsabil. Această categorie de publicații științifice se datorează în special activității unuia din cei mai sânguincioși cărturari din Transilvania, fiu al meleagurilor someșene: Gavril Todică (1877 – 1946). Acesta are merite deosebite în popularizarea științei și în unele cercetări, cum ar fi astronomia, economia politică, geografia etc.

GAVRIL TODICĂ s-a născut într-o familie de țărani români, în 3 februarie 1877, în Iclodul Mare, lângă Gherla. A învățat, alături de

ceilalți 12 frați, să îndrăgească atât științele exacte, care îl pasionau pe tatăl său, cât și creațiile populare ale nației românești: basmele și cântecele populare care, prezentate de mama sa, i-au fascinat copilăria. Cursurile școlii secundare, pe care le-a urmat, în diferite centre culturale din Transilvania, cu ajutorul unchiului său Gavril Tripon, au contribuit la cristalizarea conștiinței naționale a viitorului cărturar și l-au determinat să se înscrie la Facultatea de Chimie din București.

Dorința de a cunoaște cât mai mult și cât mai bine creațiile culturale și literare ale națiunii, din care făcea parte cu toată ființa lui, a făcut ca tânărul student Gavril Todică, să frecventeze și cursurile susținute, în cadrul aceleiași Universități din București, de Titu Maiorescu (1840 – 1917), Bogdan Petriceicu-Hasdeu (1838 – 1907) și alții. Din București, Gavril Todică a plecat ca student la Facultatea de Chimie industrială din Leipzig (Germania), unde s-a remarcat ca un foarte bun chimist. Capacitățile intelectuale remarcabile și temeinicile cunoștințe asimilate au făcut să fie recomandat unei societăți germane de produse chimice, care își avea sediul la Bombay, în India.

Cu toate aceste avantaje, Gavril Todica se întoarce în Transilvania, convins fiind de binefacerile pe care le-ar fi avut asupra întregului popor românesc punerea în aplicare a planului său, de a întemeia o întreprindere industrială cu capital și mână de lucru românească. Pentru a asimila noi cunoștințe, absolut necesare punerii în practică a acesteia, se va înscrie la Facultatea de Științe Economice – secția contabilitate – a Universității din Budapesta, unde a cunoscut și a legat prietenii cu o serie de intelectuali transilvăneni.

Activitatea publicistică începută, încă din timpul studenției sale la București, când pentru a se întreține, alcătuija studii de chimie agricolă, apărute în publicația Societății Agricole Centrale – „Agrarul” – a fost continuată în capitala Ungariei, la Budapesta, dar și mai târziu, după ce s-a stabilit în Geoagiu (județul Hunedoara), ca și contabil al băncii „Georgeana”. Condițiile vremii nu au permis materializarea planului său, ceea ce l-a determinat să se axeze pe activitatea strictă de răspândire a descoperirilor științifice între fiii poporului său românesc. Conștient de binefacerile aduse de știință în procesul emancipării economice, sociale, culturale și naționale a românilor, publicistul Gavril Todica a

fost mereu preocupat de studiile astronomice, pentru realizarea cărora a construit propriul observator astronomic în podul casei fin Geoagiu. (Gabriel Valeriu Basa – „Presa românească din Orăștie și rolul ei la realizarea unității naționale”, Ed. Casa Corpului Didactic, Deva, 2007, pag. 143). Nu a ignorat nici alte domenii pentru care se pregătise, încă din timpul studenției: fizica, chimia sau matematica, colaborând cu o serie de cercetători din România, între care: Grigore Tocilescu (1850 – 1909), Nicolae Densușianu (1846 – 1911), Iuliu Moisil (n. 1859), Gheorghe Țașteica (1873 – 1939), Victor Anestin (1875 – 1918). Rezultatele obținute în urma cercetărilor sale, le publica în ziarele și revistele apărute în Transilvania, cât și în cele din Vechiul Regat, dezvoltând o însemnată activitate publicistică, facilitată între altele și de alegerea sa ca membru corespondent al secțiunii științifice a „ASTREI”. Numărându-se între fruntașii vieții românești din Orăștie, avea să colaboreze în mod regulat cu articole de popularizare a științei și la redactarea publicațiilor periodice editate la Orăștie.

Mai mult, profitând de existența tipografiilor din localitate a publicat, o serie de reviste cu profil științific: „Palavre” (1906), „Studii științifice” (1910 – 1911), „Hades” (1912), „Paradoxe” (1914 – 1916), „Convorbiri științifice” (1917 – 1923). Apărute din dorința de a contribui la educarea poporului și la ridicarea acestuia din starea de neștiință în care se afla, publicațiile enumerate se adăugau celorlalte câteva lucrări în volum, tipărite la Sibiu, Arad, București, Deva, Orăștie. („Poșta, telegraful, telefonul” – Sibiu, 1903, „Vulcanismul” – 1905, „Studii științifice” – Orăștie, 1910, „Instituții economice-financiare” – Arad, 1911, „Hades” – Orăștie, 1912, „Paradoxe” – 1915, „Urgiile naturii” – Arad, 1925, „Din carnetul unui naturalist” – Deva, 1926, „Epidemiile” – Arad, 1928, „Țara Hațegului” – București, fără an, „Zări din univers” – Orăștie, fără an).

Izvorâte din conștiința apostolatului său, toate militau pentru aplicarea descoperirilor științifice în vederea realizării progresului vieții întregii omeniri. Chiar și din această enumerare ne încredințăm de sacrificiile materiale și de eforturile intelectuale făcute de Gavril Todiciă pentru răspândirea luminilor științei în rândurile cele mai largi ale poporului nostru. „Revista „COSÎNZEANA” – așa cum se consemnează

în lucrarea „Orăștie – 750 de ani (1224 – 1974)” de Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, Ed. Casa corpului didactic, Deva, 1974, pag. 188 – îl califica pe cărturarul integru Gavril Todica drept „eminentul nostru enciclopedist”, iar revista „Transilvania” a Societății „ASTRA”, al cărui membru corespondent pentru secțiunea științifică a fost, scria despre el că: „stăruie de ani cu însuflețire și cu un zel de admirat pentru îndrumarea publicului nostru la citirea scrierilor de popularizare a științelor”. A fost membru al Societății de astronomie din Franța și Belgia.

Gavril Todica a știut să îmbine armonios problemele științelor exacte cu cele sociale, filologice, folcloristice etc. pledând pentru pace, progres, bună înțelegere între națiuni. Și-a dedica în mod exemplar întreaga viață pentru difuzarea științei, fiind o pildă de muncă stăruitoare, un publicist activ și o pitorească figură a vieții culturale de la Orăștie. A decedat în anul 1946.

Primul număr al Revistei „Convorbiri științifice”, apare în luna martie a anului 1917 având subtitlul de „Revistă mensuală pentru știință și cultură”, redactor responsabil fiind Gavril Todica din Geoagiu, iar Administrația la „Tipografia Nouă” din Orăștie. Abonamentul pe un an costa 10 coroane. Primele trei numere au apărut fără a se menționa anul și de-abia de la numărul 4 (fiind un număr pe lună) s-a trecut anul. **„CONVORBIRI ȘTIINȚIFICE”.** Gazetă unică, pe acest profil, în Transilvania a pledat pentru popularizarea științei, intitulându-se **„revistă de știință și cultură”.** Prin programul său intitulat **„Ne trebuie cultură științifică”,** redactorul principal, Gavril Todica, formula îndemnul de a ne entuziasma nu numai de literatură, ci și pe terenul științelor, **„unde se reclamă muncă mai intensă, cugetare mai disciplinată”** pentru a dobândi foloase cât mai evidente și de preț în progresul general. Publicația a făcut apel la articole de sinteză în domeniile cele mai variate: chimie, electricitate, matematică, științe naturale, astronomie. Materialul era ordonat în rubrici ca: **„Actualitatea științifică”, „Minunile industriei”, „Zori de universe” „Filosofia științifică în fața naturii”.** În anul 1917, ca urmare a popularității de care se bucurau articolele sale și a valorilor instructive educative, Comitetul Astei a dispus folosirea publicației și a celorlalte periodice și broșuri scoase

de Gavril Todica la Orăștie, ca material didactic în școlile secundare românești din Transilvania. Gavril Todica a caracterizat revista ca fiind **„modestă în haină, bogată în cuprins, varita în idei, constructivă de la primul articol până la ultima știre”**. „*Convorbiri științifice*” s-a remarcat în chip deosebit în presa românească din Transilvania, fiind în primii doi ani, marcați de greutățile războiului, singura publicație de popularizare a științei. A fost și ea redactată în principal de Gavril Todica, beneficiind și de aportul sporadic al unor colaboratori ca Al. Borza, P. Suciu, E. Pop și alții¹⁷⁴. Materialul inserat de sutele de articole, eseuri și informații ale revistei a fost ordonat în câteva rubrici permanente de mai mare amploare, ca „*Actualitatea științifică*”, „*Minunile industriei*”, „*Zări din univers*”, „*Filozofia științifică în fața naturii*”, dar și în rubrici de extensie redusă ca „*Necrologie*”, „*Notițe*”, „*Știri*”, „*Bibliografii*” etc. În plan central, având în vedere preocupările lui Todica, au fost situate științele exacte, științele naturii și științele tehnice, bucurându-se însă de atenție și științele sociale și diverse probleme economice și de statistică, în timp ce un anumit spațiu a fost acordat diverselor domenii ale culturii, ale presei și, îndeosebi, ale literaturii, ilustrate prin fragmente din operele lui T. Maiorescu, M. Eminescu, I. Creangă, S. Haret și alții și prin articole critice pe marginea acestora.

După cum reiese din cuprinsul său, revista „*Convorbiri științifice*” considera că românii vor izbândi în viața politică numai dacă se va realiza o activizare reală a maselor, ceea ce presupunea înzestrarea lor cu un orizont de cunoștințe care să le permită „orientarea în hățișul problemelor politice curente”¹⁷⁵. Prin concepția sa nu numai economică, exprimată sintetic în cuvintele „E timpul să ne ridicăm prin noi înșine”, Gavril Todica împărtășește poziția liderilor naționali din Transilvania afirmați în cadrul noului activism inaugurat în 1905.

În articole ca „*Minunile industriei*”, „*Cum putem înainta*”, „*Producțiunea și consumul*”, „*Schimbul*”, „*Comerțul*”, „*Rosturi economice și războiul*” etc, revista afirma constant că industria bazată pe cuceririle științei are un rol major în viața societății. Prin intermediul noii sale publicații, Todica sublinia necesitatea legăturii strânse dintre industrie și agricultură, remarcând că „agricultura rațională, capabilă de progres, nu poate exista fără industrie”¹⁷⁶. De altfel, după Unire,

reputatul „dascăl al poporului” își va folosi revista pentru o intensă propagandă în favoarea dezvoltării industriei statului național român, considerând că numai în acest fel se poate realiza progresul general și ridicarea nivelului de viață și de civilizație al națiunii române. În ce privește reforma agrară aflată în stadiu de elaborare, el sublinia că aceasta se va dovedi eficientă numai dacă va fi însoțită de „intervenția științei în agricultură, prin colaborarea necondiționată a oamenilor de știință și a muncitorilor, a energiei spirituale cu energia fizică”¹⁷⁷. Cu aceeași ardoare a luat în dezbateri problema ameliorării condițiilor de muncă și stării materiale a muncitorimii, a cărei realizare o credea posibilă printr-o altă „organizare a vieții noastre economice”¹⁷⁸.

Revista „*Convorbiri științifice*” s-a bucurat de o largă și unanimă apreciere din partea opiniei publice românești. La apariția sa, redacția *Transilvaniei* o recomanda cu căldură unui cerc cât mai larg de cititori, „în primă linie însă tineretului nostru școlar din școlile secundare și elevilor seminariilor pedagogice și teologice, care vor să țină pasul cu progresele din ce în ce mai mari ale științei”¹⁷⁹. În anul 1917, ca urmare a popularității de care se bucurau articolele sale și a valorii lor instructive, Comitetul Central al „Astrei” a dispus folosirea publicației, ca și a celorlalte periodice și broșuri științifice scoase de Todica la Orăștie, ca material didactic în școlile secundare românești din Transilvania¹⁸⁰. Credincios bunelor sale relații cu o seamă de personalități și instituții din România, Todica a expediat numeroase publicații unor biblioteci de dincolo de munți, între care, de pildă, bibliotecilor școlare din Fălticeni și de pe lângă Școala superioară de agronomie din București – Herăstrău¹⁸¹.

Caracterizată de însuși Todică „modestă în haină, bogată în cuprins, variată în idei, instructivă de la primul articol până la ultima știre”¹⁸², revista „*Convorbiri științifice*” a jucat un rol important pe linia răspândirii cunoștințelor cultural-științifice, a informării și educării unui cerc larg de cititori din rândurile poporului român, calitate remarcabilă pusă și mai puternic în evidență de faptul că ea a fost, pe plan național, o veritabilă deschizătoare de drum în acest domeniu.

Convorbiri științifice rămîne ca una dintre cele mai importante publicații care au jucat un rol important pe linia răspândirii cunoștințelor cultural științifice, a informării și educării unui cerc larg de cititori din ținuturile Hunedoarei și nu numai.

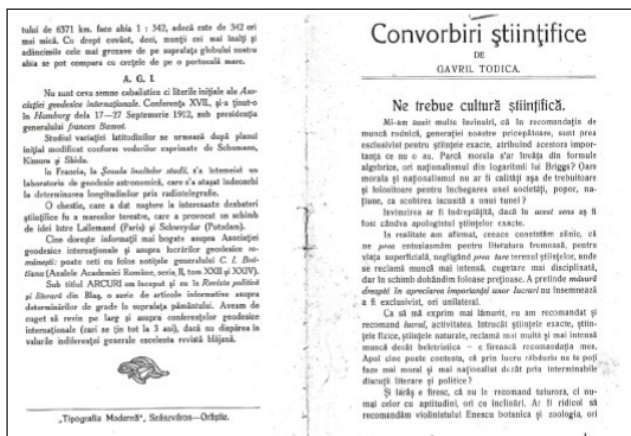
„Convorbiri științifice” nr. 2-3/aprilie-mai 1917.
 („Rolul social al științei”)

După cum subliniam, „Convorbiri științifice” a fost o revistă unică în Transilvania, care a pledat pentru popularizarea științei. A fost redactată și scrisă aproape în totalitate de către Gavril Todica, apărând, după cum o arată primul număr din martie 1917, într-o perioadă „când am rămas aproape cu nimic... când am avea trebuința cea mai arzătoare de îndemnuri culturale și de orientări largi pentru zilele viitoare”. Lăudabil este apelul lui Gavril Todica în articolul „Ne trebuie cultură științifică”, în care spune: „Mi-am auzit multe învinuiri, că în recomandăția de muncă rodnică, generației noastre pricepătoare, sunt prea exclusivist pentru științele exacte, atribuind acestora importanța ce nu o au. Parcă morala s-ar învăța din formule algebrice, ori naționalismul din logaritmii lui Briggs? Oare morala și naționalismul nu ar fi calități

așa de trebuitoare și folositoare pentru închegarea unei societăți, popor, națiune, ca scobirea iscusită a unui tunel?

Învinuirea ar fi îndreptățită, dacă în acest sens aș fi fost cândva apologistul științelor exacte. În realitate am afirmat, ceea ce constatăm zilnic, că ne prea entuziasmăm pentru literatura frumoasă, pentru viața superficială, neglijând prea tare terenul științelor, unde se reclamă muncă mai intensă, cugetare mai disciplinată, dar în schimb dobândim foloase prețioase. A pretinde măsură dreaptă în aprecierea importanței unor lucruri nu însemnează a fi exclusivist, ori unilateral.

Ca să mă exprim mai lămurit, eu am recomandat și recomand lucrul, activitatea. Întrucât științele exacte, științele fizice, științele naturale, reclamă mai multă și mai intensă muncă decât beletristica – e firească recomandăția mea. Apoi cine poate contesta, că prin lucru răbdurii nu te poți face mai moral și mai naționalist decât prin interminabile discuții literare și politice? Și iarăși e firesc, că nu le recomand tuturora, ci numai celor cu aptitudini, ori cu înclinări”.

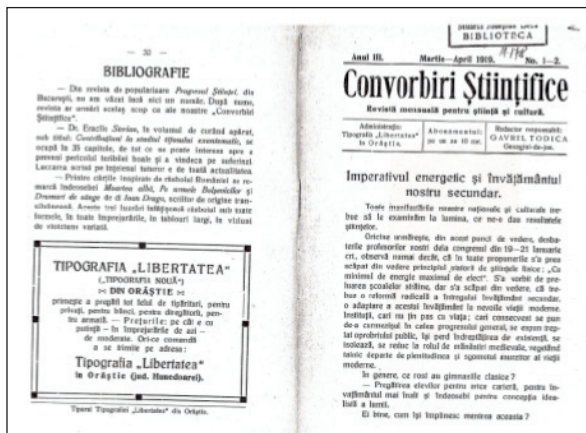
„Ne trebuie cultură științifică” de Gavril Todica

Acest eseu programatic, în care Gavril Todica formula îndemnul de a ne entuziasma nu numai de literatură, ci și pe terenul științelor „unde se reclamă muncă mai intensă, cugetare mai disciplinată”, pentru a dobândi foloase cât mai evidente și de preț în progresul general.

G. Todica aduce servicii reale culturii și poporului prin „răspândirea și popularizarea” științelor.

Apariția „Convorbirilor științifice” era un lucru necesar, fiind puternic resimțită lipsa valoroaselor publicații editate în Orăștie.

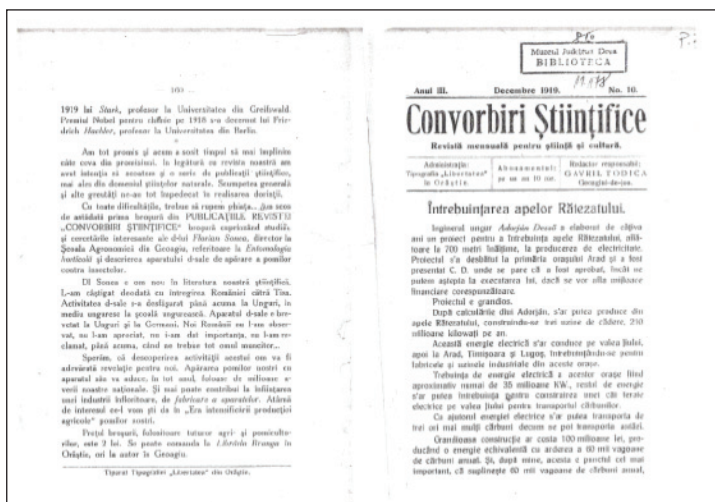
Indiferent de profilul pe care l-au avut, revistele din Orăștie au îndeplinit o importantă misiune, informând și învățând locuitorii zonei. Aflându-se în preajma zilelor premergătoare Unirii de la 1 Decembrie 1918, situația politică și cenzura erau acelea care nu permiteau existența unor astfel de publicații. Prin urmare, Gavril Todica, care își dedicase viața popularizării rezultatelor cercetărilor științifice, căuta o altă posibilitate pentru a informa și educa un cerc cât mai larg de cititori.

„Imperativul energetic și învățământul nostru secundar” („Convorbiri științifice” nr. 1-2/martie-aprilie 1919)

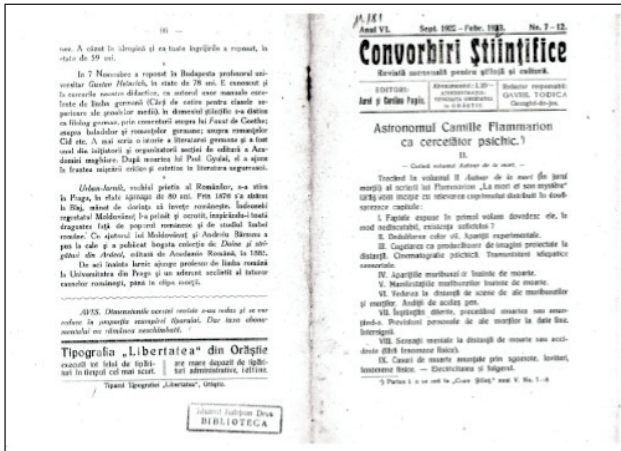
Astfel, teme ca: „Imperativul energetic și învățământul nostru secundar”, „Limba matematică”, „Din frământările noastre”, „O călătorie de la Bender până-n Banat”, „Munții noștri aur poartă”, „Reforma agrară”, „Matematica și natura”, „Rolul social al științei” etc. au captat interesul publicului cititor, articolele devenind adevărate formatoare de opinii.

Într-adevăr conținutul revistei „Convorbiri științifice”, o revistă nouă în arealul publicațiilor din zona Orăștiei, era preponderent științific. Revista „Convorbiri științifice” a avut foarte puțini colaboratori, între care: dr. Alexandru Borza (1887 – 1971), P. Suciu, E. Pop Hossu, care au semnat destul de rar. Remarcăm în nr. 4-5/iunie-iulie 1918 darea de seamă „Literatura botanică privitoare la ținuturile locuite de români în decursul războiului” de botanistul dr. Alexandru Borza, pentru ca în nr. 10/decembrie 1919, pag. 145, să citim o amplă propunere referitoare la „Întrebuințarea apelor Rătezatului”.

„Întrebuințarea apelor Retezatului”
(„Convorbiri științifice” nr. 10/decembrie 1919)

Din 22 martie 1921 până în februarie 1923, eforturile redactorului responsabil Gavril Todica (1877 – 1946) au fost încununare de succes reușind să atragă alături de el ca editori pe Aurel și Carolina Papiu, tipărirea revistei „Convorbiri științifice” efectuându-se la Tipografia „Libertatea” din Orăștie (fostă „Tipografia Nouă”).

„Convorbiri științifice” nr. 7-12/sept. 1922-febr. 1923.

Editori: Aurel și Carolina Papiu

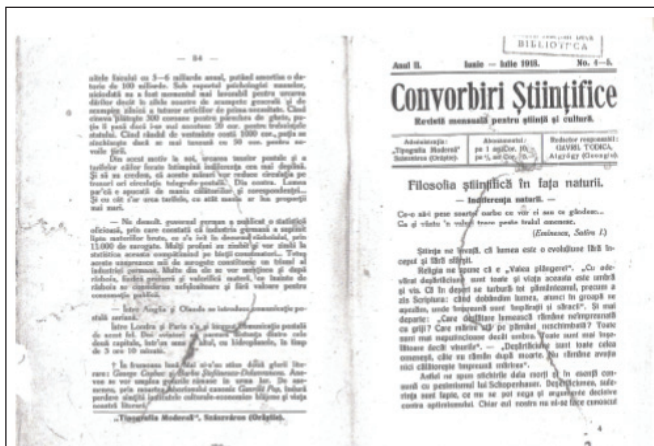
În orientarea generală, publicația de știință și cultură „Convorbiri științifice” a făcut apel la articole de sinteză, în domeniile cele mai variate: chimie, electricitate, matematică, științe naturale, astronomie, care aveau un teren imens de cercetare. Întregul material al sutelor de articole, eseuri și informații a fost ordonat în câteva rubrici, cum erau: „Actualitatea științifică”,

„Minunile industriei”, „Zări din univers”, „Filozofia științifică în fața naturii” etc. precum și unele rubrici nelipsite, dar de mai mică amploare: „Necrologie”, „Notițe”, „Știri”, „Bibliografie” etc.

Acestea tratează subiecte care „evidențiază intenția redactorului de a realiza un fel de „magazin”, o publicație cu caracter oarecum enciclopedic”, cum menționa unul dintre cercetătorii acesteia, parafrazându-l pe Sebastian Bornemisa (1892 – 1952).

Militând cu consecvență pentru a-i conștientiza pe cititori asupra rolului științei în viața practică a omului, redactorul Gavril Todica menționa: „Știința este cunoașterea și explicarea fenomenelor naturii”,

prin urmare „Să nu tăiem deci niciodată aripile geniului științific... fiind siguri că mai degrabă sau mai târziu, îi vom datora cu atât mai mult chiar din punct de vedere practic – cu cât îi vom fi permis să se ridice mai sus” („Rolul social al științei”, în revista „Convorbiri științifice”, nr. 2-3/aprilie-mai 1917).

„Filozofia științifică și fața naturii”
 („Convorbiri științifice” nr. 4-5/iunie-iulie 1918)

Ideea era continuată în următoarele numere ale revistei, unde de altfel apărea publicată și concluzia: „Știința singură va arunca din ce în ce mai mult în lume germeii adevărului, bunătații și înfrățirii omenești”. („Convorbiri științifice” nr. 5/iulie 1917).

Ca un adevărat dascăl, redactorul responsabil Gavril Todica prezenta termenii științifici pe care îi folosea în cuprinsul articolelor publicate, prin care se înlocuiau denumirile populare („Hieroglif” în „Convorbiri științifice” nr. 5/iulie 1917). Acest lucru era necesar mai ales în domeniul astronomiei, care îl pasiona încă din tinerețe, motiv care l-a și determinat să-și construiască propriul observator astronomic.

Dovadă în acest sens stau datele astronomice prezentate constant în rubrica „Zări de univers”, inaugurată încă de la primul număr. Pregătirea universitară a lui Gavril Todica ne indică faptul că tot din tinerețe a fost preocupat și de studiul chimiei. Strălucitul chimist prezenta mereu diverse informații din acest domeniu, accentuând implicațiile pe care aceasta le avea asupra vieții oamenilor. Între articolele mai reprezentative, în acest sens menționăm: „Din minunile chimiei industriale”, „O știință miraculoasă”, „Azotul” – caracterizat prin cuvintele: „element fără viață, dătător de viață”, „Chimia, arderea și apărarea contra focului”. Paginile revistei găzduiau și studii din domeniul fizicii, al matematicii și al științelor naturii. Dr. Alexandru Borza, viitorul academician, a sprijinit revista, între ale cărui scrieri menționăm: „Numărul plantelor”, „Comorile botanice de la Belioara”, „Grădinile țărănești din Munții Apuseni”. („Convorbiri științifice” nr. 2-3/aprilie-mai 1917; nr. 6-7/aug.-sept. 1917, nr. 3/mai 1918).

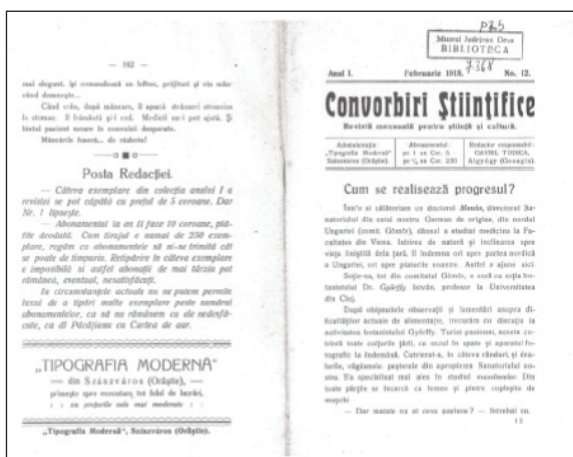

„Rolul social al științei”

(„Convorbiri științifice” nr. 5 iulie 1917)

În vederea parcurgerii pe calea progresului economic, revista „Convorbiri științifice” prezenta articole prin care se ofereau cunoștințe

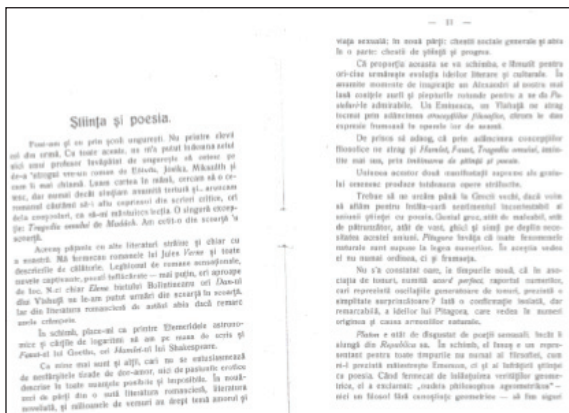
absolut necesare acestui proces. Simpla enumerare a unor articole este suficientă pentru a ne convinge în acest sens: „Cum se realizează progresul”, „Producțiunea și consumul”, „Schimbul”, „Comerțul”, Cronica economică. Prin conținutul lor, articolele publicate prezentau atât informații care aveau implicații directe în viața zilnică, dar și inevitabila legătură care exista între agricultură și industrie. Progresul nu era însă posibil fără educație și de aceea Gavril Todica sublinia mereu că un „progres adevărat nu se poate obține fără învățământ special” („Spre pace” în „Convorbiri științifice” nr. 6/august 1918).

„Cum se realizează progresul”
 („Convorbiri științifice”, nr. 12/februarie 1918)

Aceasta era cauza pentru care insista mereu ca tinerii să fie trimiși la școli, pentru a deprinde noi cunoștințe și a deveni buni meseriași sau comercianți. Concepția sa corespundea cu gândirea celorlalți frunțași români ai zonei, care s-au pus cu toată ființa lor în slujba națiunii, lucru evident în toate publicațiile din Orăștie.

Paginile revistei „Convorbiri științifice” cuprindeau și articole cultural-literare, dedicate lui Titu Maiorescu (1840 – 1917), Mihai Eminescu (1850 – 1889), Ion Creangă (1837 – 1889), Spiru Haret

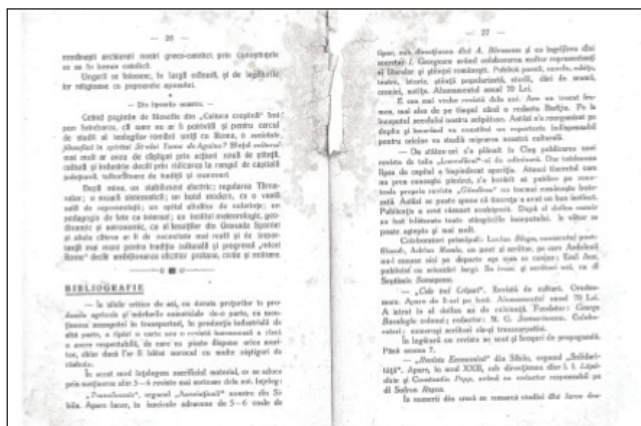
(1851 – 1912) sau creațiilor lor. Prezența acestora apare ca un lucru firesc, dacă reținem afirmația făcută în unul din articolele apărute, intitulat „Știința și poezia” despre Eminescu și Vlahuță, considerați adevărați „poeți savanți”.

„Câte versuri și pagini încheiate nu ar putea fi citate în scrierile românești de știință naturală și de astronomie”. Dintre științe, astronomia era considerată cea mai „potrivită pentru a se înfrăți cu poezia”.

„Știința și poezia”

„O singură condiție e necesară pentru ca știința să devină izvor de poezie. E vorba să fie destul de înaintată, ca ea să poată oferi o înlănțuire de adevăruri. Atunci ne desvălește un colț de natură...”, arăta finalul articolului citat („Convorbiri științifice” nr. 1/1917, pag. 10-15). Rubrica „Bibliografie”, existentă și ea de la început, aducea la cunoștința cititorilor date despre cărțile sau calendarele care s-au tipărit în acea perioadă. În ultimul număr al „Convorbirilor științifice”, din anul 1917, găsim informații cu privire la „singura carte ce străbate adânc în straturile poporului, dar se răspândește și în clasele intelectuale”, „Calendarul”. Având în vedere, încă de la apariția lor în anul 1918, larga lor răspândire, calendarele erau prezentate atât din punct de vedere intelectual cât și din punct de vedere țărănesc.

(„Convorbiri științifice”, nr. 10-11/decembrie 1917/ianuarie 1918).

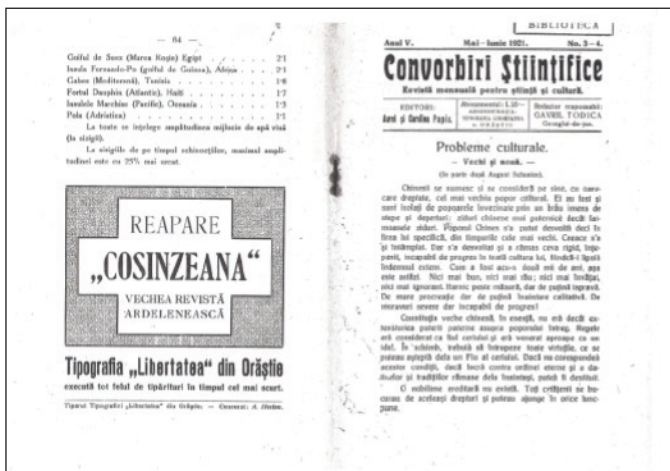
„Bibliografie”

În coloanele acestei rubrici se acordau însă spații și prezentări unor romane, cărți de istorie sau de predici, dar și din alte ramuri ale culturii. Romanul „Război și pace” de Lev Nicolaevici Tolstoi, „Istoria Bisericii” – scrisă de Ștefan Meteș, „Brazde în izvorul lui Hristos” – de dr. Ștefan Cioroianu sau „Căzut-a cununa capului nostru” – cuvinte funebre rostite de dr. Ioan Lupaș, iată doar câteva exemple, suficiente pentru a ne convinge de importanța acestei rubrici, deseori întâlnită în paginile revistei („Convorbiri științifice” nr. 8-9A/oct.-nov. 1918).

Revista „Convorbiri științifice” informa publicul larg nu numai despre operele apărute, recomandându-le ca un izvor atât de necesar pentru instruirea românilor, dar aducea la cunoștința acestora și date despre personalități culturale din țară și din lume. Consemnând sfârșitul vieții acestora, rubrica „Necrologie” sau articole separate încercau să conștientizeze poporul asupra rolului, pe care aceștia l-au îndeplinit în procesul dezvoltării culturale a românilor de pretutindeni.

(„Convorbiri științifice” – rubrica „Necrologie” și art. „Memento”, nr. 6-7/aug.-sept. 1917, art. „Dr. Paul Tanco” (1843 – 1916), nr. 8-9/oct.-nov. 1917: art. „Peter Rosegger” nr. 6/august 1918).

Activitățile culturale, cercetările științifice, dezvoltarea societății în general era posibilă doar pe timp de pace. Din această cauză, Gavril Todica evidențiază mereu grozăviile războiului, în care își găseau sfârșitul într-un mod tragic mii și mii de oameni, printre care se aflau și românii transilvăneni, siliți de stăpânitorii străini să lupte pentru o cauză care le era străină.

„Probleme culturale”

(„Convorbiri științifice” nr. 3-4/mai-iunie 1921)

În paginile revistei de știință și cultură „Convorbiri științifice” apăreau „Glose” referitoare la război, prin care erau subliniate ororile aduse de acesta în viața lumii. De la grozăviile războaielor antice, cântate de marele Homer, până la epidemiile de ciumă din timpul invaziilor tătare și turcești și, mergând mai departe până la bilanțul primilor ani ai primei conflagrații mondiale care se desfășura, toate aveau același scop, subliniind pierderile enorme și dezastrelor suferite.

(„Convorbiri științifice” nr. 4/iunie 1917; nr. 10-11/dec. 1917/ian. 1918).

Soluția văzută de redactorul responsabil al revistei „Convorbiri științifice”, publicistul Gavril Todica (1877 – 1946), era una pacificatoare, bazată pe înțelepciunea izvorâtă din emanciparea culturală și din iubirea de semeni, care singură era în măsură să impună respectul. „Dacă voim să se prostearnă înaintea noastră frații noștri... atunci să nu învățăm ciocanul silniciei, fiindcă lovirea acestuia va făurii mai strâns reacția sufletelor aprinse, ci să pășim pe treapta atât de naltă a științelor, să ne ridicăm la o astfel de înălțime a culturii, să răspândim aici binecuvântarea atât de bogată a bunăvoinței și a iubirii, încât să amuțească vorbirea amăgitoare a conducătorilor de rea credință și să simțescă până și cel neștiutor că contopirea cu noi e câștig pentru el...” („Războiul” – Glosse, în „Convorbiri științifice”, nr. 6-7/august-septembrie 1917, pag. 86).

Conținutul complex al revistei de știință și cultură „Convorbiri științifice” și valoarea studiilor apărute au determinat conducerea ASTREI ca în anul 1917 să „dispună folosirea broșurilor sale științifice ca material didactic în școlile secundare românești din Transilvania” (I. I. Șerban, Corina Oargă – „Gavril Todica (1877 – 1946). Un răspânditor al științei și culturii românești”... pag. 538).

Acest lucru avea să contribuie la instruirea unui număr însemnat de tineri și implicat la lărgirea orizonturilor acestora.

În acest fel, cu toate că nu a fost angajată politic, revista „Convorbiri științifice” avea un mare rol în educarea și emanciparea culturală și economică a unui număr mare de oameni, alăturându-se celorlalte publicații de acest gen din zona Orăștiei. Continuându-și apariția și după MAREA UNIRE, revista „Convorbiri științifice” a militat cu consecvență pentru ridicarea poporului și a nivelului de trai, având un loc important în acest amplu proces de dezvoltare a relațiilor social-economice.

Larga popularitate și aprecierea de care s-a bucurat această revistă, precum și varietatea problemelor abordate, ne dă certitudinea, în concluzie, să semnalăm că datorită conținutului științific, revista de știință și cultură „Convorbiri științifice” a îndeplinit un rol important la realizarea emancipării naționale a românilor. Astfel pregătiți, aceștia au fost în măsură să participe, fiecare în felul său, la realizarea visului

de veacuri – UNIREA TRANSILVANIEI CU PATRIA MUMĂ – ROMÂNIA – de la 1 DECEMBRIE 1918.

„**Dăruire și progres**” („Convorbiri științifice” nr. 5-6/iulie-august 1920).

V. ZIARELE UMORISTICE

S-au răspândit tot din puternicul centru cultural al Orăștiei. În 1911 vedeau aici lumina tiparului două foi de acest gen.

„**SÎNCEAUA**”, organ al „**keskenyuzăilor neorganizați**”, care „**apare și dispare după putință**”. Număr unic, apare în 1911, în patru pagini. Apelează la nume fictive, pentru a spori efectul comic: Sfredeluș, Prâznel, Hâl cu preșu etc. Se întâlnesc însă și unele nume care nu par a fi pseudonime: Virginia Nădejde, Nicolae Orginji. „Sînceaua” publică foiletoane, poezii umoristice, epigrame, anecdote care nu depășesc însă tonul naiv - provincial al publicațiilor de acest gen. Se pare că a fost finanțată din veniturile foii „**Cucuveica**” din Orăștie¹⁸². „Sînceaua” este cea de a doua publicație umoristică izvorâtă din prolificul centru

existent la Orăștie. Afirmația este fondată pe informația întâlnită în chiar paginile publicației, care arată că a fost tipărită din veniturile foii „Cucuveica”, apărută în aceeași localitate. Cu toate că publicației „Cucuveinca” i-a fost dedicată și o epigramă, totuși inexistența vreunui număr al acesteia, precum și lipsa oricărei informații în cataloagele și lucrările de specialitate ne pune în imposibilitatea de a o descrie. Rămân așadar doar aceste mențiuni pe baza cărora Eugen Pavel înclina să creadă că semnalarea bibliografică ar fi avut un suport real¹⁸³.

Purtând subtitlul *Organ al keskenyuzăilor neorganizati*, „Sînceaua” „apare și dispare după puterintă”. Mențiunea făcută potrivit căreia ar fi vorba de un număr nocturn, nu ne permite să stabilim periodicitatea revistei. De altfel, existența unui singur număr, găsit în colecția Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva, l-a determinat pe cercetătorul mai sus menționat să aprecieze că este vorba despre un număr unic, apărut ocazional¹⁸⁴. Totuși, după modul în care erau făcute celelalte precizări cu privire la sediul redacției și al administrației, numărul de telefon sau abonamentul, toate fictive – fără a oferi nici un indiciu concret, considerăm că nu ne putem permite să tragem nicio concluzie în acest sens.

Localizarea și datarea revistei era făcută în același ton cu celelalte informații „Anul fără iarnă. Inidoara, înțercatul dulcelui 1910”. Anul este singura mențiune care considerăm că poate fi luată ca atare. Cât privește localizarea sub denumirea de Inidoara (Hunedoara n.n.), se poate subînțelege o arie teritorială mult mai mare, iar aceasta era în măsură să împiedice autoritățile a cerceta pe vreunul dintre semnatarii articolelor apărute în paginile acesteia. Că așa stăteau lucrurile ne-o confirmă și pseudonimele folosite de semnatarii articolelor. Spre exemplu menționăm câteva dintre acestea: Sfredeluș, Prînzul, Hăl cu steagu, Nic. Ogrinji sau Virginia Nădejde. Ultimele două nume ne sugerează totuși că ar fi vorba de colaboratori reali și nu de simple ficțiuni.

Conținutul foii „Sînceaua” era variat, publicând materiale umoristice în proză sau versuri, care critică în general moravurile societății timpului. Se remarcă însă tonul optimist, menit a întreține mereu vie speranța de mai bine. Citatul „Mai avem putere să așteptăm, căci și noi știm că Românul are șapte vieți în pieptu-i de aramă”¹⁸⁵, este doar unul din indiciile care ne arată că sub o formă plăcută nu se întreținea doar nădejdea românilor ci se lucra într-un fel specific la emanciparea culturală a poporului.

Încercând să trezească conștiința cititorilor din starea de amorțeală în care se aflau, publicația a avut rolul său în procesul propășirii neamului, lucru care în cele din urmă contribuia la realizarea năzuințelor naționale.

„**BOBÂRNACII**” (1910-1914) – Adaos umoristic la săptămânalul „**Libertatea**”. A fost una dintre cele mai prețuite reviste umoristice transilvănene din anii premergători Unirii. Redactorul principal al

acesteia era Emil Borcia, care semna cu pseudonimul Haralambie Călămar și era cunoscut ca editor al calendarului umoristic sibian *Poznașul*. Acesta, de altfel, a redactat aproape în întregime revista, în timp ce partea grafică și caricaturală era asigurată de profesorul Fl. Mureșanu, iar în rândul puținilor colaboratori externi se numărau autori ca R. Rosetti, E. Milescu și S. Blagoslav. În rubricile publicației domină „*Dialogurile vesele*”, glumele, cuvintele de spirit, poeziile umoristice, mici anecdote.

Cele mai importante rubrici erau „*Bostan și pepene*”, „*Scânteii din pipa înțelepciunii*”, „*Baba-Cloanța*”. Revista *Bobârnacii* avea în vedere că, în vârtejul frământărilor cotidiene „*Gluma bună face bine omului și*

chiar sănătății spirituale”. Se constată însă cu claritate că *Bobârnaci* refuza să se limiteze la umorul neutru și inofensiv, străduindu-se să prezinte sub formă de glumă „cele mai mari și mai goale adevăruri”¹⁸⁶.

Într-o formă specifică publicațiilor de acest gen era susținută

politica națională românească, erau satirizate exhibițiile politice și abuzurile guvernărilor, erau demascate fățiș asuprirea națională a populației majoritare din Transilvania și politica discriminatorie a autorităților față de români.

Toate acestea erau prezentate într-un limbaj accesibil, fiind însoțite mai întotdeauna de caricaturi care făceau să fie și mai lesne receptate. Tonul direct, persiflant, limbajul spumos, uneori de un spirit scânteietor, au făcut ca publicația să se bucure de o largă audiență și receptivitate la public, ideile sale fiind ușor înțelese și însușite. Redactorii apreciau că aceasta era calea cea mai bună, deoarece țărani, în special, înțelegeau mai ușor mesajul transmis de revistă decât din articolele docte inserate în presa politică. Era, de altfel, un gen gustat în epocă, care atesta schimbările petrecute în mentalitatea politică a maselor.

În revista *Bobârnaci* substanța ironiei este de natură politică, umorul este folosit ca armă politică. Astfel, în perioada cunoscutelor tratative

dintre guvernul maghiar și conducerea mișcării naționale române, publicația orașiană, ca mai toată presa românească din Transilvania, și-a exprimat fâțiș neîncrederea în bunele intenții ale primului ministru Tizsa István, afirmând că acesta încearcă să „ne îndulcească cu vorbe late și răsuflate”. Răspunsul revistei la încercările șefului guvernului maghiar de a contracara opoziția românilor prin promisiuni demaogice lua forma unor versuri cu un pronunțat caracter satiric:

„Cavaleriul musiu Tizsa
De când este la putere,
Pentru noi își face limba
Dulce fagure de miere.
Parc-am fi un neam de muște
Ce se prinde ușor cu clei!
Nu suntem de ieri, ci suntem
Altfel cum ne crezi, ehei!
Toate ale tale vorbe
Tizso dragă-s în zadar
Cât la limbă ești tu dulce
Dar la inimă amar!...”¹⁸⁷

Versurile atestă cu claritate că românii au înțeles adevăratele intenții ale guvernului și că nu se vor lăsa înșelați de vorbele meșteșugite ale primului ministru renunțând la obiectivele luptei lor naționale.

În același sens, răspunzând aprecierilor lui Tizsa în dieta de la Budapesta, cum că românii de sub coroana maghiară s-ar bucura de cele mai depline libertăți – aprecieri „argumentate” prin sporul demografic rapid al populației românești și înaintarea ei pe tărâm economic și cultural –, revista adoptă un ton zeflemitor, de o ironie mușcătoare:

„Vezi, aicea se cuvine
Lui Tizsa să-i mulțumim,
Că ne-a mai lăsat atâta
Drept, ca să ne înmulțim.
Ei, o asemeni libertate

E ceva nemaipomenit
Să fi român și să ai dreptul
Să ai copii la infinit!...”¹⁸⁸

În rubricile publicației domină glumele, dialogurile vesele, poeziile umoristice, iar ca rubrici permanente cea intitulată „**Bostan și Pepene**” sugerând înfruntarea dintre spiritul „**domnilor**” și cel simplu al țăranului român. Ziarul era realizat într-o formă grafică plăcută. Deseori, tematica abordată satiriza politica românilor. Multele lipsuri ale stăpânirii erau demascate într-un limbaj accesibil la fel ca și oprimarea poporului și politica venală. În majoritatea cazurilor, textele erau însoțite de caricaturi mai mult decât reușite. În majoritatea numerelor de ziar, glumele, versurile cursive exprimate în mai sus amintitul limbaj liber, agreat de cititori, erau publicate diverse informații de interes general. „Bobârnaci” a constituit una dintre cele mai prețuite reviste umoristice transilvane din anii premergători Unirii Principatelor Române.

Pentru exemplificare, redăm câteva articole semnificative din numerele colecției care se află la biblioteca Muzeului Civilizației Dacice și Romane. În nr. 2-3 din 20 Octobre – 2 Novembre 1911 citim: „Telegramă particulară. Budapesta: Mangra a prezentat azi lui Tisza un cambiu cu 200 de iscălituri, prin care voia să îndatoreze neamul românesc față de guvernul maghiar. Tisza însă a refuzat escomptarea cambiului, zicând că pe toate cele 200 de iscălituri nu dă nici măcar o mitră de episcop, până ce nu-i va aduce un cambiu iscălit de prezidentul partidul național român. La acest refuz, Mangra a schimbat 3 colori pe față – „roș – alb – verde”, și-ar fi exclamat: „Finiș Potroniae”, și s’a aruncat din etajul al treilea dela hotelul „Jägerhorn”, - în pat, culcându-se pe salteaua speranțelor perdute”. În același număr de ziar pe prima pagină putem citi o anecdotă reușită „De-ale asigurării. Un țăran să duse la o bancă să-și asigure casa împotriva focului. Funcționarul îl întrebă: „Aveți în comună întocmiri pentru stingerea focului?” țăranul se gîndește și apoi scărpinându-se, zice după o vreme: „Da, mai dă Dumnezeu câte o ploaie bună ici-colea”.

În numărul de Crăciun 1911 care era înregistrat ca numărul 1 din 1912 citim pe prima pagină:

La jubileul nostru

*E un an de când în codrul foilor române
Ciupim și ciripim și noi ca pitpălacii,
De când clocim la ei o săptămână
Și scoatem tot la – două „Bobârnacii”.
Că față nu am dat cu procurorii,
Iar cu ai noștri n'am avut vre-o supărare, -
Ne dă credința, cum-că „Bobârnacii”
Îndeplinesc și ei în presă – o chemare!*

În numărul 7 al ziarului ediția specială de Paști 1912 găsim pe prima pagină un scurt dialog interesant publicat sub titlul „Jidanii și Hristos: doi băieți ai unui creștin, cari să întorceau în Vinerea mare dela biserică acasă, și care locuiau în aceeași curte cu o familie de jidani, cu ai cărui băieți să jucau des la olaltă, când îi văzură le spuseră: „cu voi, de azi încolo nu ne mai jucăm!”. Jidănașii mirați întrebară: „Da pintru di ce”?? „Pentru că voi jidanii ați răstignit pe Domnul Iisus Hristos”! Atunci Ovreaiașii răspunseră indignați: „Noi zău nu, dar poate ăia din vecini ai lui – Goldstein”.

Pe aceeași pagină extragem din materialul de fond: „... Căci fericirea unui neam nu să poate asămena cu fericirea unui om singuratic. Omul e fericit numai după moarte. Un popor însă trebuie să-și ajungă fericirea până trăiește. Căci după ce a murit, îi mînhîncă străinii colacii. Neamul nostru nu poate pieri nici-odată, - căci e singurul neam pe pămînt care trăiește și când n'are ce mânca. O arătare acesta în istoria popoarelor, care a făcut pe mulți învățați să-și spargă capul ca s'o tîlcuiască.

Învățații au rămas cu capul spart fără să ajungă la o dezlegare, iar poporul nostru a trăit mai departe și trăiește fără să i-se rupă valoarea, ci numai opincile. Căci poporul nostru dacă n'avea lemne, cu știința nu s'ar fi încălzit niciodată de viitorul neamului său. Ci ce l'a ținut și-'l ține, e credința, că Dumnezeu de-aceea i-a dat viață ca să trăiască. Credința, iată taina sfîntă a existenței noastre de 2000 de ani. Acesta e „Oul lui Columb” al așa zisei chestiuni române...”.

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

Lecturând numărul 23 din 22 Nov. – 5 Decembrie 1912, cititorul zâmbește și își descrețește fruntea lecturând pe prima pagină câteva „întrebări șoade cu răspunsuri năroade”:

Ce se află între Paris și Glimboaca?

Cuvântul „și”.

Câte ouă poți mânca pe nemîncate?

Unul, căci al doilea nu mai este pe nemîncat.

Unde să vinde apa mai scump?

La birtășii care o бага 'n vin.

De ce nu putem noi ajunge popoarele apusene?

Mai întîi și întîi fiindcă ne-au întrecut.

Cînd vom zbura și noi cu cultura noastră peste Europa ca Vlaicu cu aeroplanul său peste Valea Hețegului?...

Cînd? – Ce întrebare proastă. Ori-și-cînd, îndată ce ne lasă – Europa.

Din numărul 24 din 9 decembrie 1912 lecturăm:

„Scînteii din pipa înțelepciunei”

1. Cine vrea s'ajungă iute la ceva, să meargă tîrîndu-se 'n genunchi...
2. Dacă la plug norocul nu-ți mîină boii, degeaba ari.
3. Sgîrcitul își poartă nevasta în brațe ca să nu rupă mulți păpuți.

Imagine cu Bostan și Pepene

Subliniam faptul că cea mai căutată rubrică permanentă în coloanele ziaului era dialogul între bostan și pepene. Pentru exemplificare redăm o parte a dialogului dintre cei doi „eroi” în numărul 24 al ziarului din anul 1912. „Bostan: Servus soațe! / Pepene: Să trăești neică. / B.: Da ce mai nou? / P.: Multe minciuni frate în lume, de ți-ai putea cumpăra o moșie cu ele cât noul hotar al Bulgariei. / B.: Da cu războiul ce va fi! / P.: Apoi nu va fi nimic. Doar acum suntem pe calea păcii. Când și Goga scrie iar la „Românul”, pacea e sigură. / B.: Da oare înțelegerea cu ungurii să va face? / P.: Ce să se mai facă? Că doar noi totdeauna ne-am înțeles cu Ungurii, numai cât ei au împărțit dreptatea după capul lor, iar noi ne-am ales cu traista goală. / B.: Bine, bine, n’o lua așa în deșert toată treaba. Acum Ungurii doar trebuie să ne facă dreptate! / P.: Hotărît. Dar nu vezi ce zice Lukács, că el vrea să ne dea tot ce cerem, dar n’are de unde, că, vezi Doamne, suntem un stat sărac. / B.: Adecă-l face pe rîiosul. Dar dările noastre unde să duc. / P.: La stat. / B.: Bine, atunci să ne dea statul partea ce ni-se cuvine. / P.: Mă, n-auri că nu poate, că îi trebuie lui banii noștri. / B.: Apoi așa totdeauna poți să’ntorci treaba și noi să rămînem cu buzele umflate...”.

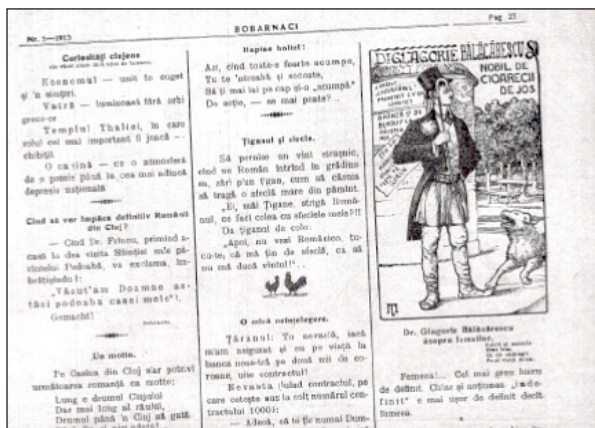

Imagine cu Calpurnia Jubescu

În același număr de ziar găsim un interesant articol „despre femei etcetera: Încă nu s'a născut ființă femeiască care să știe cât de bătrână trebuie să fie o femeie, care să nu mai fie tânără. Din contră, fete bătrîne sunt berechet! Vina că se găesc nu o poartă ele, ci feciorii de soiul lui papă-lapte, cărora li este frică de însurătoare, ca țiganului de vînt.

Bătrînețea fetelor și femeilor astăzi însă nu mai este un lucru ce nu să poate direge. Măestria „cosmeticei” adică meșteșugul de a întineri la vîrstă înaintată cu minciuni din politică a ajuns la culme. E o măestrie minunată asta, căci suplinește scăderile trupești, prin mijloace măestrite. Ea a ajuns la așa o desvoltare, că femei fără niciun dînte 'n gură, cu ajutorul doctorilor de dinți, sparg cu fălcile alune! Iar femei cari în cap mai au tot atîta păr cît în palmă, poartă cele mai bogate cosițe și conciiuri! Iar cele ciupite de vărsat, prin cosmetică ajung la cel mai luciu obraz, încît și oglinda în care se uită, se miră și dă din umeri. Și cu toate astea, vezi, nu vor să se însoare tinerii noștri! Ce poate fi pricina? Eu cred că este – *scumpetea*! Căci mai nainte, cînd se însura un tînăr își lua o nevestică cu ochi ca murele, cu dinți ca o salbă de mărgel, cu un păr buclat și negru, și cu buze roșii ca fragile. Aceste lucrurile însă, azi, - s'au scumpit și ele! Și dinți și buze, și păr, sunt tot mai scumpe! Deaceea tinerii rămîn neînsurați, mai ales că și lor le vine vremea se aibă lipsă de aceste lucruri de toate!”

Pe ultima pagină a numărului 24 din 1914, găsim un anunț prin care cititorii sunt informați că „cine nu s'a săturat de rîs citind BOBÂRNACII”, să-și cumpere *Scrierile glumețe* ale lui Haralamb Călămăr, cari sunt *BOBÎRNACI ȘI BAZACONII*, o broșură umoristică cu chipuri și caricaturi număroase și cu un cuprins bogat de veselie, umor și satiră. – prețul 80 fileri și *PARAFĂSTĂCURI* o colecție de versuri de petrecere, cu portretul și iscălitura autorului. – prețul 50 fileri. Toate se pot procura dela „Librăria națională” S. Bornemisa din Orăștie.

Imagine cu Glagorie Bălăcărescu

În numărul 5 anul III din 7/20 martie 1913 reținem câteva cugetări ale doctorului Glagorie Bălăcărescu asupra femeilor:

„Femeea!... Cel mai greu lucru de definit. Chiar și noțiunea *indefinit* e mai ușor de definit decât femeea.

N’am găsit nicio deosebire între femei și pisică. Amândouă la început sunt blinde, și se alipesc de tine, ca să te poată zgâria pe urmă mai bine.

Femeea ar vrea să aibă 2 guri: cu una se apere și să-și măgulească sexul ei, cu alta să vorbească de rău și să osîndească pe bărbați.

Fata e must, nevasta e vin și soacra-i oțet.

Femeea poate mușca și când i-au căzut toți dinții din gură, de aceea își pune dinți falși.

Pe prima pagină a numărului 12 din 11/24 iulie 1913 cititorii „Bobîrnacilor” află că redactorii ziarului sunt „la războiu. „BOBÎRNACUL” a ieșit acum cu un pic de întârziere și fără conlucrarea multora din harnicii ei redactori. Iaca de ce: Bostan și Pepene au plecat ca voluntari în războiu. Bostan la profontărie, Pepene la carele cu mâncare. Calpurnia Jubescu a plecat ca soră de caritate (îngrijitoare de

bolnavi), pentru ofițerii neînșurați. Dr. Bălăcărescu ca șpion în tabăra bulgărească. (Rugăm să țineți asta secret!)”

În numărul 14 din 29 august/7 septembrie 1913 este publicat în deschiderea paginii 1 un interesant „Salut al Bobîrnacilor:

„Asociația” ’n Orăștie
O salutăm cu veselie,
Și îi dorim sentimental
Triumful cel mai cultural,
În micul nostru orășel
Ce suferă, cum știți, și el
Ca ori-ce centru’ românesc
De... toate câte îi lipsesc! –
Avem o bancă, ba chiar două,
(Ca mâne poate una nouă!),
Avem oțel, avem casină,
Avem țesătorie fină,
O librărie, ilustrată,
Tipografie, „Libertate”
Restrâns constituțională,
Nu cum am avea națională!
Avem comerț și industrie,
Avem în fine’n Orăștie
Și lucruri mari și mai mici,
Femei cumințe, fete drăguțe.
Dar ce avem întâiu de toate:
Iubirea care ’n inimi bate
Și ’n ori-ce suflet românesc
Pentru progresul nost obșteșc,
Ce mîndrei „Astre”-o oferim
Azi cînd ca oaspe o primim
Și tot ce avem îi dăm cu drag
Ilustrului aeropag,
Ce vine ca întărească
Viața noastră românească!
Dar de-o găsi la noi vreo vină

E: lipsa noastră de lumină
Pentru asemeni sâbătoare,
Căci – felinarele-s cam rare!...
Dar „Astra” ’n ori ce întuneric
Duce ea luminat feeric
A ei rază strălucitoare!
O roagă deci stăruitoare
Și Orăștia românească
Ca să ni o lase! – Să trăiască!

Publicația *Bobârnaci*, cu tot profilul său umoristic, a fost temeinic ancorată în realitățile culturale, politice și sociale ale vremii, atât în ce privește detaliile locale ale acestor mari domenii, cât și sub aspectul lor național, contribuind la apărarea și promovarea idealurilor și năzuințelor românești. Ca mai toate reprezentantele presei românești din teritoriile supuse monarhiei austro-ungare, a fost o armă din arsenalul pe care l-au făurit fruntașii națiunii în procesul cuprinzător al luptei pentru emancipare națională. Este de remarcat că nici revista *Bobârnaci*, ca de altfel toate publicațiile apărute la Orăștie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu a făcut excepție de la regula după care funcționa întreaga presă românească din Transilvania, conform, căreia toate acțiunile pe plan cultural, economic, educativ, trebuiau să se materializeze în progrese politice de natură ca, la rândul lor, să apropie și să înlesnească împlinirea idealului eliberării și unificării naționale.

„**HAI SĂ RÎDEM**” (1921-1927) – Apariția a fost „după nevoie”, adică neregulată. Publicația *Hai să râdem* era organ al „netezirii tuturor zbrâciturilor sufletești”. Cele patru pagini erau scrise din îndemnul curat al inimii, fără să fi gândit „cevașile rău la vreo persoană”. *Hai să râdem* publica poezioare, articole în grai: „că ce călcătură gye nu iesty nyce oloi gye lampă nyce lumynă”. Publicația este ancorată în realitățile orașului văzut uneori în culori roz: „Orăștie, Orăștie / Aș dori un inn să-ți cânt / Căci ești raiul pe pământ / Și ești toată o poezie”. *Hai să râdem* a reunit în paginile sale diferite fabule, glume, versuri umoristice, snoave și epigrame, diferite dialoguri, asemenea celor din *Bobârnaci*.

Pentru a exemplifica diversitatea tematică reținem câteva titluri din numărul 13-14 martie 1921, primul an de apariție a ziarului. În deschiderea paginii 1, Mefisto semnează un articol scurt cu titlul „Omor. Cu-omisiune!” în care redactorul se adresează cititorilor: „Cu adânc respect și smerit îndrăznesc a veni înaintea Dlor, cu smeritele-mi rânduri pe cari le scrisei din îndemnul firesc și curat al inimei; - (precum ca să nu fie cu bănat că aș fi gândit cevașilea de rău la vre o persoană). Drept care rog. Onor. Cu-omisiune să nu știrbească întru nimic slovele de mai jos și de se va cugeta că ele pot fi scrise în foaia ce onor.

Domniilor voastre veți lăsa a se tipări, mai rog onor Cu-omisiune să publice și această scrisorică, - spre știința publicului amator de prefețe, - precum ca să fie luminat asupra bunelor intențiuni de cari sunt călăuzit.

În același număr de ziar publicul este informat de declanșarea unui incendiu în seara zilei de 7 martie 1921 în pădurea Romusului. „Serviciul silvic al orașului a luat grabnice pregătiri pentru plecare, însă aceasta grabnică plecare a fost zădărnicită, până au putut să-și procure luminări – să caute focul...”

Din cadrul rubricii de mică publicitate reținem conținutul unui AVIZ: „se caută *un om cu cap*, care în rang de redactor responsabil al acestei reviste să-și pună capul la caz de pârișag, - pe ghilotină. Se recere: să dea o dovadă practică în acest senz, la întâiul privilegiu – după care se vor stabili remunerațiile. Din cadrul rubricii matrimoniale reținem următorul anunț: „Caut cunoștința unei Domnișoare serioase, sau văduvă tânără, provăzută cu darul indiscreției, care să-mi șteargă toți nouri de gânduri, cu cari e înconjurată fruntea mea oțelită de furtunile unei împrejurări și stări de lucruri abnormale. Sunt tânăr. Floarea vieții mele acum îmbobocește, iar cariera ce mi-am ales mă scutește de toate nevoile materiale ale vieții. Am urmat școala superioară internațională (secretă) de afaceri și învârteală, de altcum o ramură înfloritoare de negoț și industrie în această binecuvântată lume, și care îmi promite un viitor extrastrălucitism”.

Pe paginile de interior ziarul publică „Știri din lumea lată” în care cititorii sunt informați cu privire la desfășurarea unor evenimente petrecute în zona Orăștiei și împrejurimi. Este anunțată apariția unei noi publicații „Sudalma națională”, organ al tuturor nespălaților, pentru curgere de insulte și înjurături. Frecvența de apariție va fi „ori de câte ori ne apucă hârtașul, - și dispare când scăpăm de pârtag și ne vine mintea la loc”. Iubitorilor de carte și lectură li se aduce la cunoștință faptul că „la casina de aici a sosit un mare stoc de cărți, format mic, 32 blaturi ca *Istoria unui... vizi* tipărită de dl Piatnic și fiul”. Mai aflăm că „revista *Cele 3 mă-Crișuri* a publicat o scrisoare a dlui Smeherdiuți, în care acesta atacă toate fabricile de profesori din Ardeal. Din cauza aceasta toți muncitorii s’au pus în grevă – sufletească”.

Unele practici și acțiuni ale edililor locali erau prezentate într-un mod original unele chiar sub formă de glume cu mesaje distincte. De exemplu, în textul publicat sub titlul „Telefon din Rai” se consemna: „Hallo, aici primarul din Orăștie – Hallo, aici Petru Groza din Rai! Dle primar! Din încredințarea Tatălui ai ordin, ca imediat să-i pui lui Țarchelin că dacă se mai scarpină pe stradă – va fi eschis din partidul averescan. Ați înțeles! Primarul: înțeles. Să trăiți Sfinte!”.

Și un alt text scurt publicat cu titlul „Locale”: „spre a ajuta populației mai sărace, dl primar al orășului, în părinteasca lui îngrijire pentru oraș a decis înființarea unor straturi pentru cultivare de șampioni (bureți) în Strada Vântului, partea vestică; partea estică rămâne rezervată pentru umblările necesare ale dlui primar. Spre a câștiga în scopul acesta bălegarul necesar, sunt toți cetățenii rugați a mâna la adăpare caii și vitele în Str. Vântului, peste trotuarul vestic din această stradă”.

„FRIPTURA” – A apărut în anul 1926 la Orăștie. A avut redacția la „Cucuiș”, iar redactor era **dr. Dăcubarda**. Pleacă din aceeași familie a publicației **Bobârnacilor** și regăsim în paginile publicației dialogul specific pentru „**Bostan și Pepene**”, două personaje care simbolizează „**domnul și țăranul simplu**”.

„BUMBUȘCA” (1930) – Într-o știre din 1930, publicată în *Libertatea*, aflăm că la 1 aprilie „**va apare în Orăștie foaia de glume cu duh și păcăliciuri moralicești botezată *Bumbușca***”. Se mai arată apoi că „**dacă ar avea bani și-ar propune o apariție săptămânală**”. Cuprinsul publicației urma să fie alcătuit „**din cei mai vestiți scriitori glumici din Ardeal**”.

Noi am consultat mai multe numere printre care și unul din 1930, în formă șapirografiată, având data de 1 ianuarie. *Bumbușca* se subintitula „**revistă satirică**”, care apare „**când o taie capul**”, cum a fost și numărul acesta, scos cu prilejul Revelionului pentru a produce „**după greutățile care le întâmpinăm în viața de toate zilele**”, unele momente de veselie. Inițiatorii promit să scoată „**câte o asemenea *Bumbușca* cu ocazia tuturor serbărilor ce vom aranja**”. *Bumbușca*

aceasta era scoasă de *Societatea academică a studenților hunedoreni* și cuprindea în cele 4 pagini proverbe de autori locali, poezii, „crezuri”, „ce-i imposibil la Oraștie”, „câte feluri de oameni sunt la Oraștie”, „știri culese din bătaia dobei” etc.

Prezentăm câteva titluri și conținutul articolelor: „Ce-i imposibil la Oraștie” – în care se spune „Ca Oraștia să ajungă capitala județului ca revelionul să nu dea deficit material, ca domnul Draia să împace la *Solia* pe Bora și Muntean, ca Sandicu Herlea să iubească, ca primăria să ne dea electrică și lemne, și Bubi Muntean să nu mai chefulască...”

„Știri culese din bătaia dobei lui Gistenes” în care sunt publicate mai multe știri printre care 1. În Oraștie a luat ființă un comitet pentru instalarea unui post pentru emisiune radio cu putere de 50-50 KW pe lungimea de 100 sfori. Comitetul a hotărât în unanimitate ca postul să fie ridicat în Poiana Pipirigului din pădurea orașului. El va emite unde sonore inclusiv pe seama celor cari le-a adus Moș Crăciun câte un aparat radio. 2. „CASINA” română din Oraștie după anul nou se va muta în

casele proprii din Piață. În legătură cu acest fericit eveniment propunem ca Piața Orăștie să se boteze pentru viitor Piața Cara-Strezii. 3. „...Nicu, nestorul burlacilor a fost împiedicat să vorbească pe motivul că burlacii n’au dreptul să-și amestece treburile bisericești. Cum domnul Nicu nu este omul care să înghită, să hotărât spre a putea spune la Sinodul din 1930 ceia ce nu a putut la cel din 1929 să se căsătorească”.

Presă de la Orăștie, fie ea culturală, științifică, economică sau de alt profil, s-a încadrat în ansamblul general al presei din România, fiind însă ancorată în realitățile județului în care s-a tipărit. Înțelegând - cele mai multe dintre ele - necesitățile timpului lor, au militat prin intermediul cuvântului scris pentru atingerea idealului general al românilor — egalitate socială și independență națională, iar mai apoi pentru transformările înnoitoare cunoscute de societatea românească. Luptând, prin mijloacele specifice lor, pentru ridicarea economică, științifică, culturală a județului, publicațiile hunedorene au contribuit și ele, la consolidarea legăturilor între români vremelnici despărțiți de vitregiile istoriei, constituind un liant indispensabil în crearea și răspândirea culturii românești unitare și pregătind, treptat, unitatea națională a tuturor românilor. De aceea, cunoașterea multiplelor aspecte legate de apariția și dezvoltarea presei locale constituie o necesitate și, în același timp o datorie pentru cei care se ocupă de istoricul publicisticii din România.

NOTE

- ¹ *Istoria României*. Vol. IV, București, 1964, p. 690.
- ² G. Barițiu, *Porturile românești* în „Calendarul pentru poporul românesc”, IX (1860), p. 36-15.
- ³ Ion Lupaș, *Din trecutul ziaristicii românești*. Arad, 1916, p. 11.
- ⁴ *Idem*, p. 23.
- ⁵ G. Em. Marica. Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleno din secolul al XIX-lea. Vol. I, Cluj-Napoca, 1977, p. 8.
- ⁶ N. Homzea, *Folosul ziarului la poporul nostru*, în „Bunul econom”, nr. 24, 1907, p. 6-7
- ⁷ I. Lungu, V. Radu, M. Valea L. Mărghitan, Tradiții progresiste ale culturii și învățământului hunedorean, Deva, 1968, p. 107.
- ⁸ Pe larg, problema tipografiilor din Orăștie, la Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăștie - 750 de ani*, Deva, 1974, p. 158-159.
- ⁹ Pe larg, la Tudor Pavel, Partidul Național Roman și acțiunea memorandistă, Cluj-Napoca, 1994, p.67-90
- ¹⁰ Nerva Hudoș, Sadi Ionescu, Publicații periodice românești, București, 1913, Publicațiile sunt prezentate alfabetic de: Rodica Andruș, în *Periodice hunedorene din colecțiile Muzeului județean Deva (1876-1948)*, în „Sargeția”, XVIII-XIX, Deva, 1984-1985, p. 405 și urm.
- ¹¹ Editorial nesemnă în Revista Orăștiei (în continuare se va cita R.O.) I, 25 din 17/29 iunie 1895, p.1.
- ¹² Invitare la abonament în R.O. III, nr. 1 din 1/13 ianuarie 1897 p. 1, R.O. III, nr. 52 din 20 decembrie 1897/1 ianuarie 1898 p. 211
- ¹³ În anul 1895 găsim 4 articole referitoare la situația învățământului: I. Darius, O întrebare sinceră și o propunere în R.O. I, nr.26 din 24 iunie/6 iulie 1897, p. 1-2; editoriale din numerele 29 din 15/27 iulie p. 1; nr. 36 din 2/14 septembrie, p. 1; nr. 44 din 28 octombrie /9 noiembrie, p. 1 și articolul din nr. 52 din 23 decembrie/4 ianuarie 1896 în care se vorbește despre numărul mic de învățători, influența școlilor pedagogice și situația școlilor profesionale.
- ¹⁴ De la Congregația în R.O. III, nr. 1 din 1/13 ianuarie 1897, p. 2.
- ¹⁵ Apelație – protest în R.O. III, nr. 4 din 18/30 ianuarie 1897, p. 13 și R.O. III, nr. 5 din 25 ianuarie /6 februarie 1897, p. 18.
- ¹⁶ R.O. III, nr. 20 din 10/22 mai 1897, p. 83.
- ¹⁷ Poporul și școala, editorial, în R.O. III, nr. 33 din 9/21 august 1897, p. 135. Tema este reluată și în Să facem și noi ca ei, în R.O. IV, nr. 44 din 31 octombrie/12

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

- noiembrie 1898, p. 1.
- ¹⁸ Orbi, orbi, orbi, editorial în R.O. IV, nr. 25 din 20 iunie/2 iulie 1898, p. 94.
- ¹⁹ Străjile poporului, editorial în R.O. III, nr. 1 din 1/13 ianuarie 1897, p. 1.
- ²⁰ Stări îngrijorătoare, editorial în R.O. III, nr. 18 din 26 aprilie/8 mai 1897, p. 75.
- ²¹ Starea preoților noștri, editorial în R.O. IV, nr. 8 din 8/20 august 1898, p. 125.
- ²² Știre inserată în R.O. IV, nr. 46 din 14/26 noiembrie 1898, p. 181
- ²³ Biserica națională, editorial în R.O. IV, nr. 27 din 4/16 iulie 1898, p. 105.
- ²⁴ Să creștem tineretul, în R.O. IV, nr. 48 din 28 noiembrie/10decembrie, 1898, p. 186.
- ²⁵ Biblioteca școlară, în R.O. III, nr. 1/din 1/13 ianuarie 1897, p. 3 și Să înființăm bibliotecă, editorial în R.O. III, nr. 3 din 11/23 ianuarie 1897. Asemănătoare ca preocupare pentru apărarea intereselor sunt și editorialele numerelor 20și 26 din 1895.
- ²⁶ Ioan Hârlea osândit în R.O. I, nr. 35 din 26 august/7 septembrie 1895, p. 2; Rugare la Majestatea sa în R.O. I, nr. 49 din 4/12 decembrie 1895, p. 2; Agrațierea martorilor în R.O. I, nr. 37 din 9/21 noiembrie 1895, p. 1.
- ²⁷ Suita de articole editoriale intitulate Cum să serbăm noi? În R.O. IV, nr. 13 din 28 martie/9 aprilie, p. 49-50, nr. 14 din 4/16 aprilie, p. 53 și nr. 15 din 11/23 aprilie, p. 57 din 1898.
- ²⁸ Deșteaptă-te române, editorial în R.O. IV, nr. 18 din 2/14 mai 1898, p. 69; Oprite toate editorial în R.O.IV, nr. 19 din 9/21 mai 1898, p. 73; Osândiți de toată lumea în R.O. IV, nr. 20 din 16/28 mai 1898, p. 77-78.
- ²⁹ Contra arcului pentru mileniu în R.O. I, nr. 45 din 4/16 noiembrie, 1895, p. 2; O invitare nostimă în R.O. I, nr. 49, din 4/14 decembrie 1895, p. 3; Feriți-vă a cădea în ispită, editorial, în R.O. I, nr. 50 din 9/21 decembrie, 1895, p. 1; Risipă drăcească în R.O. II, nr. 2 din 6/18 ianuarie 1896, p. 6; În „banderiu” în R.O: II, nr. 3 din 13/25 ianuarie, 1895, p. 11. Vezi și T. Pavel loc. cit.
- ³⁰ Problema este prezentată pe larg de N. Cordoș în Protestul naționalităților din ianuarie 1898 în Acta MN, VIII/1971, p. 661-674 și L.Botezan , N. Cordoș, Politica guvernului Banffy în Transilvania din anii 1897-1898 în Anuarul Institutului de Istorie, Cluj, XIV, 1971, p. 172-193. Vezi și la T. Pavel loc. cit. p. 84.
- ³¹ R.O. III, nr. 42 din 11/23 octombrie 1897, p. 171.
- ³² Adunarea de la Arad, în R.O. III, nr. 52 din 20 decembrie 1897/ 1 ianuarie 1898, p. 212-213.
- ³³ Contra maghiarizării numelor comunelor în R.O. III, nr. 49 din 29 noiembrie/ 11 decembrie 1897, p. 199; Noua gâtuire a limbilor nemaghiare în R.O. III, nr. 45 din 1/13 noiembrie 1897, p.183; Orașul Orăștie contra maghiarizării numelor

- comunelor în R.O. III, nr. 51 din 13/25 decembrie 1895; p. 207-208; Nu ne scriem unguri în R.O. IV, nr. 20 din 16/28 mai 1898, p. 78; Din durerile noastre, editorial în R.O. IV, nr. 30 din 25 iuliu/6 august 1898, p. 117.
- ³⁴ Protestul nostru în R.O. III, nr. 50 din 6/18 decembrie 1897, p. 203-204.
- ³⁵ Lupta tinerimii academice din Oradea în R.O: IV, nr. 43 din 24 octombrie/ 5 noiembrie 1898, p. 169-170.
- ³⁶ Societatea pentru fond de teatru român la Orăștie, în R.O. III, nr.8 din 15/27 februarie 1897, p. 3; Adunarea de mâine în R.O. III, nr. 23 din 31 mai/ 12 iunie 1897, p. 95.
- ³⁷ Pentru problema luptei pentru atragerea României de partea Germaniei și Austro-Ungariei a se vedea: I. Ionescu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatetele internaționale ale României 1354-1920*, București, 1975, p. 308 și urm.; T. Pavel, *Mișcarea națională a românilor pentru unirea națională și diplomația Puterilor Centrale (1894-1914)*, Timișoara, 1982, p. 80-94; N. Ceachir, Gh. Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă*, București, 1984, p. 399-457; A. Bunea *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România (1892-1899) în Acta MN, VII, Cluj, 1970, p. 329-353; Gh. N. Cazan, S. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, 1979, p. 183-224.*
- ³⁸ Să plecăm capetele? În R.O. III, nr. 39 din 20 septembrie/ 2 octombrie 1897, p. 161.
- ³⁹ Idem, în R.O. III, nr. 40 din 26 septembrie/ 8 octombrie 1897, p. 163.
- ⁴⁰ Editorial în R.O. III, nr. 41 din 4/16 octombrie 1897, p. 167.
- ⁴¹ Ziarul „Lumina” și Procesul Foi „Lumina” în R.O. I, nr. 29 din 15/27 iulie 1895, p. 3 și respectiv nr. 48 din 25 noiembrie/ 7 decembrie 1895, p. 3.
- ⁴² Din Bucovina în R.O. III, nr. 40 din 26 septembrie/ 8 octombrie 1897, p. 164 și Lupta bucovinenilor în R.O. IV, nr. 39 din 26 septembrie/ 8 octombrie 1898, p. 153-154.
- ⁴³ Pentru limba lor în R.O. II, nr. 26 din 22 iunie/ 4 iulie 1896, p. 112-113; Spre mai bine în R.O. III, nr. 15 din 5/17 aprilie 1897, p. 63; Mișcarea națională în R.O. IV, nr. 23 din 6/18 mai 1898, p. 90.
- ⁴⁴ Ioan slavici, „Tribuna” și tribuniștii, Orăștie, 1896, p. 173; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1614*, Cluj-Napoca, 1898, p. 59-68.
- ⁴⁵ Articole referitoare la criza „Tribunei”; Cele mai noi osânde în R.O. I, nr. 47 din 18/30 noiembrie 1895, p. 2-3; „Tribuna” respinsă în R.O. II, nr. 1 din 1/13 ianuarie 1896, p. 3; Neînțelegeri la „Tribuna” idem, p. 2-3; O ruptură grea, editorial în R.O. II, nr. 2 din 6/18 ianuarie 1896, p. 5-6; Celebrități necunoscute în R.O. II, nr. 3 din 13/25 ianuarie 1896, p. 10; Un răspuns „Tribunei” semnat de Vasile Lucaciu în R.O. II, nr. 39 din 21 septembrie/ 3 octombrie 1896, p. 167;

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

- Cronică serioasă în R.O. II, nr. 41 din 5/17 octombrie 1896, p. 177; Distrugerea Partidului Național Român idem, p. 175 și Criza reînviată în R.O. IV, nr. 49 din 5/17 decembrie 1898, p. 190.
- ⁴⁶ Chemarea presei noastre, editorial în R.O. IV, nr. 38 din 19 septembrie/ 1 octombrie 1898, p. 149.
- ⁴⁷ *Activitatea*, nr. 1 din 1901.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ I. I. Șerban, *Contribuția presei românești din Orăștie*, p. 454.
- ⁵¹ *Activitatea*, nr. 2 din 1901.
- ⁵² *Ibidem*, nr. 37 din 1901.
- ⁵³ *Ibidem*, nr. 19 din 1901.
- ⁵⁴ *Ibidem*, nr. 37 din 1901. Vezi și I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 457.
- ⁵⁵ *Activitatea*, nr. 52 din 1902.
- ⁵⁶ L. Boia, *Contribuții privind criza Partidului Național Român și trecerea de la pasivism la activism (1893-1905)*, în *Studii*, nr. 5, 1971, p. 980.
- ⁵⁷ După încetarea activității gazetei sibiene *Tribuna poporului* își ia denumirea de *Tribuna*.
- ⁵⁸ I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 451.
- ⁵⁹ *Activitatea*, nr. 52 din 1902.
- ⁶⁰ I. I. Șerban, *op. cit.*, pp. 457-458.
- ⁶¹ *Libertatea*, nr. 1 din 1902.
- ⁶² I. I. Șerban, *op. cit.*, pp. 460-461.
- ⁶³ *Activitatea*, nr. 52 din 1905.
- ⁶⁴ S. Bornemisa, *Gazetele populare din Transilvania și Banat*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 139.
- ⁶⁵ M. Popa, *Ilarie Chendi*, Ed. Minerva, 1972, p. 274.
- ⁶⁶ *Libertatea*, nr. 1 din 1902.
- ⁶⁷ *Ibidem*.
- ⁶⁸ *Activitatea*, nr. 44 din 1901.
- ⁶⁹ I. I. Șerban, *op. cit.*, p. 458.
- ⁷⁰ *Libertatea*, nr. 6 din 1902.
- ⁷¹ *Ibidem*, nr. 31 din 1903.
- ⁷² *Tribuna poporului*, nr. 96 din 1903.
- ⁷³ Citat din *Revista parlamentară și politică* publicat în *Libertatea*, nr. 25 din 1903.
- ⁷⁴ *Libertatea*, nr. 2 din 1904.
- ⁷⁵ *Ibidem*, nr. 1 din 1904.
- ⁷⁶ Vezi I. I. Șerban, *op. cit.*, pp. 462-464.

- ⁷⁷ *Ibidem.*
- ⁷⁸ *Libertatea*, nr. 37 din 1906.
- ⁷⁹ C. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1964, p. 43.
- ⁸⁰ S. Bornemisa, *op. cit.*, p. 139.
- ⁸¹ S. Bocu, *Drumuri și răscruci*, vol. II, partea I, București, 1944, p. 215.
- ⁸² E. Bocșa-Mălin, *Lupta presei transilvane*, București, 1945, p. 41; I. Moța, *42 de ani de gazetărie*, Orăștie, 1935, pp. 38-39.
- ⁸³ *Vezi Libertatea*, nr. 30-37, 39, 48-50 din 1910.
- ⁸⁴ *Ibidem*, nr. 58 din 1913.
- ⁸⁵ *Ibidem*, nr. 2 din 1914.
- ⁸⁶ *Ibidem*, nr. 8 din 1914.
- ⁸⁷ *Ibidem*, nr. 16 din 1914.
- ⁸⁸ S. Rornemisa, *op. cit.*, p. 140.
- ⁸⁹ *Ibidem.*
- ⁹⁰ *Libertatea*, nr. 30-33 din 1916.
- ⁹¹ S. Bornemisa, *op. cit.*, p. 140.
- ⁹² *Ibidem.* Vezi și M. Constantinescu, Șt. Pascu, *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu România*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 170.
- ⁹³ *Libertatea*, nr. 1-8 din 1918. Vezi și I. I. Șerban, *Mișcările revoluționare din toamna anului 1918 și pregătirea Unirii Transilvaniei cu România în ținutul Orăștiei*, în *Apulum*, XIV, 1976, pp. 373-378.
- ⁹⁴ Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 91.
- ⁹⁵ *Tovărășia*, an I, nr. 1 din 1 ian. 1906, p.1.
- ⁹⁶ *Ibidem.*
- ⁹⁷ *Ibidem*, an II, nr. 22 din 10 aug. 1907, p.2.
- ⁹⁸ *Ibidem*, an V, nr. 2 din 28 ian./10 febr. 1910, p.1.
- ⁹⁹ *Ibidem.*
- ¹⁰⁰ *Ibidem.*
- ¹⁰¹ *Ibidem*, an VI, nr. 2 din 20 ian./2 febr. 1911, p.3.
- ¹⁰² *Ibidem*, an I, nr. 1 din 1 ian. 1906, p.7.
- ¹⁰³ L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania (1900-1914)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p.36.
- ¹⁰⁴ *Bunul econom*, an VII, nr. 14 din 15 apr. 1906, p.6; *Tovărășia*, an I, nr. 7 și 9 din 1906.
- ¹⁰⁵ *Libertatea*, an X, nr. 42 din 6/19 oct. 1911, p.2.
- ¹⁰⁶ I. I. Șerban, H. Rotche. *Considerații privind rolul presei românești din Orăștie...*, II, p. 506.

CARTE, LITERATURĂ ȘI PRESĂ LA ORĂȘTIE

- ¹⁰⁷ *Spicuiuri economice*, an I, nr. 1 din 1 oct. 1912, p.1.
- ¹⁰⁸ *Ibidem*.
- ¹⁰⁹ Vezi I. I. Șerban – C. Oargă, *Gavril Todica (1877-1946). Un răspânditor al științei și culturii românești din Transilvania*, în *Apulum*, XV, 1977, p.517-539.
- ¹¹⁰ V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Ed. Științifică, București, 1968, p.77.
- ¹¹¹ *Regulamentul secțiunilor științifice ale Asociațiunii...*, în *Transilvania*, 1881, nr. 5-6, p.43-44.
- ¹¹² V. Curticăpeanu, *op. Cit.*, p.80.
- ¹¹³ N. Cordoș, *Preocupări de organizare a unor reuniuni agricole la românii transilvăneni în secolul al XIX-lea*, în *Terra nostra*, București, 1971, p.336.
- ¹¹⁴ *Bunul econom*, an I, nr. 1 din 25 dec. 1899/6 ian. 1900, p.1.
- ¹¹⁵ *Ibidem*.
- ¹¹⁶ *Ibidem*.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, an I, nr. 13 din 25 mart./7 apr. 1900, p.3.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, an I, nr. 12, 19, 52 din 1900; *Ibidem*, an III, nr. 17, 37, 38, 39, 40 din 1902; *Ibidem*, an VII, nr. 47-48 din 1906; *Ibidem*, an VIII, nr. 30-31 din 1907.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, an VIII, nr. 46-47 din 18 dec. 1907, p.1.
- ¹²⁰ *Să ne cunoaștem*, în rev. „Studii științifice”, fasc. I, Orăștie, 1910, p. 27.
- ¹²¹ *Ne trebuie cultură*, în rev. „Studii științifice”, fasc. I, Orăștie, 1910, p. 6.
- ¹²² *Ibidem*, p. 12.
- ¹²³ *Ibidem*; Vezi și C. Constantin – I. Iliescu, *Gavril Todica – cercetător și popularizator al științei*, în *Tribuna*, Cluj, nr. 41 din 1971, p.7.
- ¹²⁴ *Transilvania*, 1917, nr. 1-6, p.96-97.
- ¹²⁵ *Convorbiri științifice*, an IV, nr. 11-12 din 1920, p.162.
- ¹²⁶ *Studii științifice*, an II, nr. 4 din 1911, p.9.
- ¹²⁷ *Ibidem*, p.3.
- ¹²⁸ Conform statisticilor întocmite după Unire, din 1899 până în 1921 au emigrat în S.U.A. un număr de 143.607 români, majoritatea din Transilvania. Vezi în acest sens Ș. Drutzu, *Români în America*, București, 1922, p.25; S. Popescu, *Emigrația română în America de Nord până la primul război mondial*, în *Apulum*, XV, 1977, p.485.
- ¹²⁹ *Studii științifice*, an II, nr. 4 din 1911, p.6.
- ¹³⁰ *Ibidem*, an II, nr. 2-3 din 1911, p.123-124.
- ¹³¹ *Ibidem*, p.113.
- ¹³² *Studii științifice*, an I, nr. 1 din 1910, p.12.
- ¹³³ *Ibidem*.
- ¹³⁴ *Ibidem*, p. 10-11.

- ¹³⁵ *Ibidem*, p. 12.
- ¹³⁶ *Cum lucrează alții și cum lucrăm noi*, în „Studii științifice”, fasc. I, 1910.
- ¹³⁷ *Studii științifice*, an II, nr. 4 din 1911, p.9.
- ¹³⁸ *Ibidem*, p.3.
- ¹³⁹ Conform statisticilor întocmite după Unire, din 1899 până în 1921 au emigrat în S.U.A. un număr de 143.607 români, majoritatea din Transilvania. Vezi în acest sens Ș. Drutz, *Românii în America*, București, 1922, p.25; S. Popescu, *Emigrația română în America de Nord până la primul război mondial*, în *Apulum*, XV, 1977, p.485.
- ¹⁴⁰ *Studii științifice*, an II, nr. 4 din 1911, p.6.
- ¹⁴¹ *Ibidem*, an II, nr. 2-3 din 1911, p.123-124.
- ¹⁴² *Ibidem*, p.113.
- ¹⁴³ „Studii științifice”, fasc. II, 1910.
- ¹⁴⁴ *Ibidem*, an II, nr. 4 din 1911, p.30.
- ¹⁴⁵ *Transilvania*, 1917, nr.1-6, p.96-97.
- ¹⁴⁶ *Stipendiații*, în „Studii științifice” fasc. IV, 1911.
- ¹⁴⁷ *Prefață* la fascicolul I intitulat *Rosturi economice* din 1911.
- ¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 3.
- ¹⁴⁹ G. Todică, „Studii științifice”, fasc. IV, 1911, p. 19.
- ¹⁵⁰ *Tributari străinilor. Comori pentru străini. La sate*, în „Studii științifice”, fasc. IV, 1911.
- ¹⁵¹ G. Todică, „Studii științifice”, fasc. II-III, an II, Arad, 1912.
- ¹⁵² *Ibidem*.
- ¹⁵³ *Ibidem*, p. 123-124.
- ¹⁵⁴ *Băncile noastre și emigrările*, în „Studii științifice”, fasc. IV, 1911, p. 6.
- ¹⁵⁵ „Studii științifice”, fasc. III-IV, 1910.
- ¹⁵⁶ Gavril Todică „Palavre”, Orăștie, 1906, p. 3-10.
- ¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 11-32.
- ¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 33.
- ¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 45.
- ¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 46-48.
- ¹⁶¹ *Ibidem*, p. 58.
- ¹⁶² „Libertatea”, nr. 14 din 14/27 mart. 1913.
- ¹⁶³ Gavril Todică, „Hades”, Orăștie, 1912, p. 3.
- ¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 5.
- ¹⁶⁵ *Preocupările științifice*, în „Hades”, p. 18.
- ¹⁶⁶ *Vibrațiile*, în „Hades”, p. 45.
- ¹⁶⁷ „Libertatea”, nr. 14 din 14/27 mart. 1913.

- ¹⁶⁸ „Cosînzeana”, nr. 25 din 22 iun. 1913.
- ¹⁶⁹ I. Iliescu, T. Istrate, *op. cit.*, p. 167.
- ¹⁷⁰ G. Todică, „Paradoxe”, Orăștie, 1916.
- ¹⁷¹ *Ibidem*, p. 61.
- ¹⁷² *Ibidem*, p. 60.
- ¹⁷³ *Ibidem*, p. 62
- ¹⁷⁴ C. Constantin, *Considerații asupra revistei „Convorbiri științifice”*, în *Sargetia*, VII 1970, p. 231-234; I. I. Șerban - C. Oargă, *op. cit.*, p.525-538.
- ¹⁷⁵ Arhiva Muzeului Unirii Alba Iulia, fond G. Todica, dosar Scrisori, inv. 3259/a.
- ¹⁷⁶ *Convorbiri științifice*, an III, nr. 1-2 din 1919, p.4.
- ¹⁷⁷ *Ibidem*, p.7.
- ¹⁷⁸ *Ibidem*, an III, nr. 11-12 din 1919, p.165.
- ¹⁷⁹ *Transilvania*, 1917, nr. 1-6, p.97-99.
- ¹⁸⁰ Arhiva Muzeului Unirii din Alba Iulia, fond cit., dosar cit., inv. 3251/a.
- ¹⁸¹ Loc, cit., inv. 3274.
- ¹⁸² Loc. cit., inv. 3277; Vezi și C. Constantin, *op. cit.*, p.341.
- ¹⁸³ Eugen Ravrl, *Contribuții la bibliografia periodicelor românești*, în „Sarse-tia” XIV, 1977, p. 717.
- ¹⁸⁴ Eugen Pavel, *Contribuții la bibliografia periodicelor românești*, în rev. „Sargetia”, XIV, 1979, p. 717.
- ¹⁸⁵ *Ibidem*.
- ¹⁸⁶ *Carne-val*, în „Sînceaua”, nr. Apărut la Întercatul dulcelui, 1910.
- ¹⁸⁷ *Ibidem*.
- ¹⁸⁸ *Bobârnaci*, an III, nr. 19 din 28 nov./11 dec. 1913, p.1.
- ¹⁸⁹ *Ibidem*.

CUPRINS

Un dar făcut culturii române	7
Cuvântul autorului.....	9
CAPITOLUL 1	17
Privire de ansamblu	17
Asupra Orăștiei	17
Orăștie la începutul secolului XIX.....	28
Primele consemnări despre Orăștie	29
Cartea românească veche în ținuturile Orăștiei.....	31
Comori de carte veche în colecțiile Bibliotecii județene „Ovid Densușianu” din Deva.....	34
Despre manuscrise și cărți tipărite	38
Personalități peste imaginea cărora s-a așternut colbul uitării...	43
Despre școală, învățători și carte școlară în cărțile vechi.....	45
Note	51
CAPITOLUL 2	53
Primele creații literare și artistice.....	53
Palia de la Orăștie	54
Societatea de lectură a junimii	64
„Astra” și viața culturală a Orăștiei.....	67
Teatrul la Orăștie	77
Note	80
CAPITOLUL 3	83
Începuturile presei și tipăririi de carte.....	83

I. Ziare cu orientare politică	87
II. Ziare cu profil cultural	159
Spicuri literare (1901-1905)	180
III. Ziarele economice	182
IV. Publicațiile științifice	198
Palavre (1906)	209
V. Ziarele umoristice	234
Note	252

Pre-press & printing

S.C. TIPOGRAFIA PROD COM S.R.L.
Târgu-Jiu, Gorj, str. Lt. Col. Dumitru Petrescu, nr.20
Tel. 0253-212.991, Fax 0253-218.343
E-mail: prodcom@intergorj.ro